

335

L547g:U

Н. ЛЄНІН.

ДЕРЖАВА І РЕВОЛЮЦІЯ

ВІД ВИДАВЦІВ.

Тяжку боротьбу доводиться вести пролетаріату і сільській бідноті цілого світу за своє визволення. Вороги робучого люду не сплянуть ні перед якими засобами, аби задусити світову революцію, утримати старий капіталістичний лад, а по зможі й піти назад, повернути кріпацтво. Реакціонери й контрреволюціонери вбивають борців за соціальне і національне визволення визискуваних тримають їх по в'язницях, брешуть на них, перекручують їх думки, не пускають їх слова до широких мас, задурманюючи селянство і робітництво людоджерськими, шовіністичними й середньовічними кличами. Сей свідомий своєї цілі похід чорного табору, осяг великого успіху й на Україні, де не було глибокої та ширшої соціалістичної культури, де тепер — в польській, петлюрівській і денікінській області — суворо карається не тільки за революційні вчинки, але й за всяке революційне соціалістичне слово. Дійшло до того, що офіційні українські соціалістичні партії, згуртувавшись під Петлюрою, утворивши національно-шовіністичний блок, розбили єдиний соціалістично-революційний фронт і б'ються не за страх, а за совість разом з найчорнішими дерилюдами: польською шляхтою, румунським боярством, московською чорною сотнею і цілосвітовим капіталізмом проти пролетарської революції. Один член центрального комітету української соціалдемократичної робітничої партії веде боротьбу з комунізмом і пролетарською революцією в найпоганіших буржуазних газетах, а другий на зібранні робітників по старому способу всіх ворогів соціалізму заявляє, ніби-то комуністи, особливо ж московські більшовики гочорять: що твоє те мове, а що мове — теж мове, і оправдує погроми. Вважаючи се великим лихом, бажаючи усунути подібні явища, ми хочемо зробити преступними для українського робітництва і селянства і по сей бік революційного фронту писання батьків пролетарського комунізму Маркса й Енгельса та його сучасних представників: Карла Лібкнехта, Розі Люксембург, Радека, Леніна, Бухаріна та інших, щоб і тут дати змогу людям ознайомитися, що саме уявляють собою комунізм та соціалізм і яким шляхом їх можна досягнути. Ми знаємо, що нашичі стрітяться не тільки з замовчанням, але й з ворожнечею протиреволюційного українського табору. Але тим потрібніше наше видавництво як раз тепер, коли кожний учинок, кожне слово можуть причинитися до побіди чи до поразки справи соціального, а тим самим і національного визволення працюючих мас усіх народів цілого світу.

Відень, надруковане 1919-го року. Гурток українських соціалістів

КОММУНІСТИЧНА БІБЛІОТЕКА, Ч. I.
ПРОЛЄТАРІ УСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЬ!

Н. ЛЄНІН

ДЕРЖАВА І РЕВОЛЮЦІЯ

ПЕРЕКЛАД П. ДЯТЛОВА

ВІДЕНЬ, 1920. — НАКЛАДОМ ГУРТКА СОЦІЯЛІСТІВ
З ДРУКАРНІ „АДРІЯ“, ВІДЕНЬ, П. РОСПОРЯДЧИК І. ЛОНДОН

ДРУКОВАНО 10.000 ПРИМІРНИКІВ

335
L547g:u
Lenin, N.

PURCHASE ORDER NO.

X162633

DEALER

Derzhava i revoliutsiia. Pereklad P.
Diatlova. London, Nakladom hurtka sotsiia-
listiv, 1920.

tartakovsky

FUND	COPIES

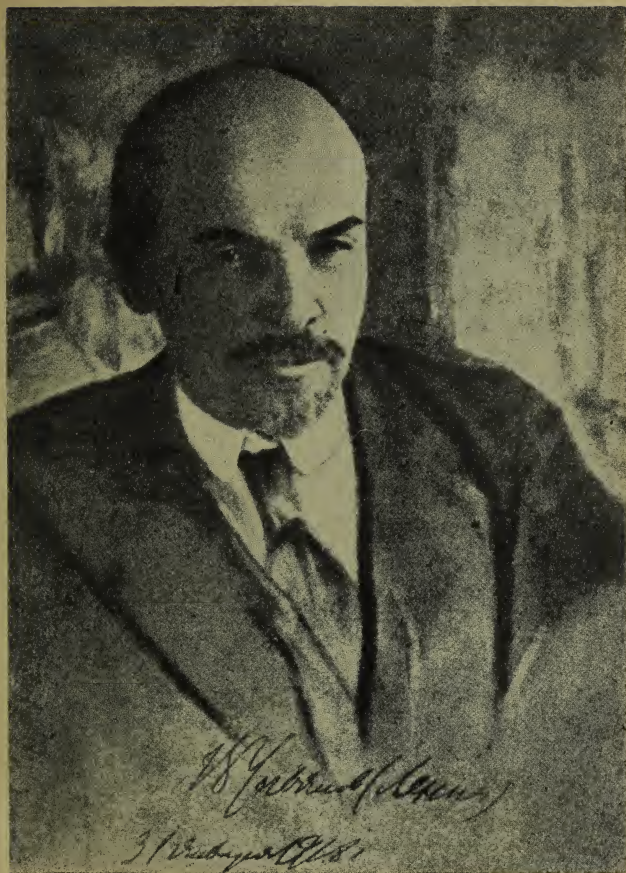
DATE OF BILL	COST	DATE FWD.	LOCATION
			SLAVIC & EAST EUROPEAN DEPT.

1931

180,000

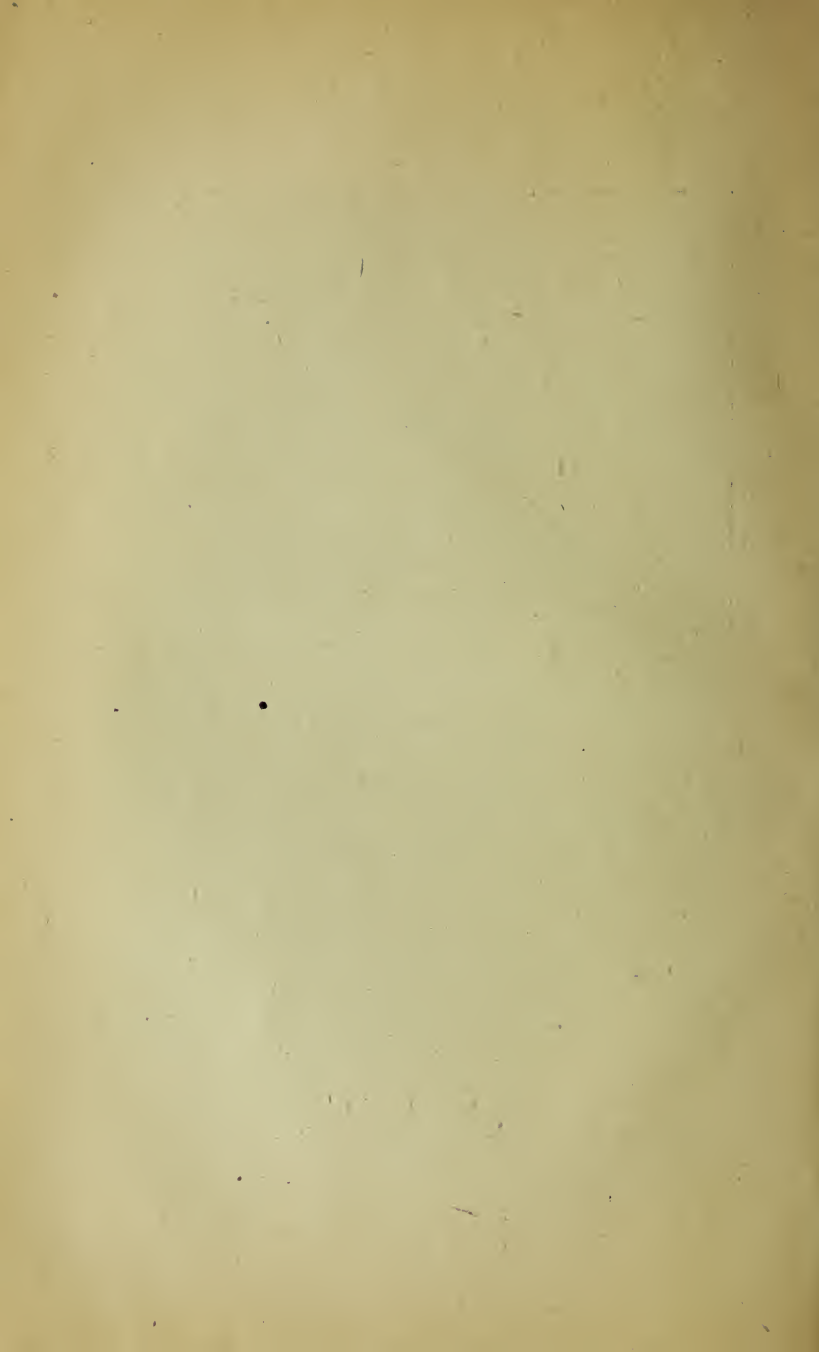
180,000

335
L547g. U

ВОЛОДИМИР УЛЬЯНІВ — Н. ЛЕНІН

DT

Н. ЛЄНІН.

ДЕРЖАВА І РЕВОЛЮЦІЯ

МАРКСІВСЬКА НАУКА ПРО ДЕРЖАВУ Й ЗА-
ВДАННЯ ПРОЛЄТАРІЯТУ ЗА РЕВОЛЮЦІЇ.

Передмова.

Питання про суть держави набуває тепер особливого значіння в теоретичнім і політичнім відношенню. Імперіялістична війна надзвичайно прискорила й загострила процес перетворення монополістичного капіталізму в капіталізм державно-монополістичний. Поневолення працюючих мас державою, яка все більше й більше зпаюється зі всемогутніми спілками капіталістів, стає все страшнішим. Поступові країни — ми говоримо про тил сих країн — перетворюються в арештанські роти для робітників.

Нечувані страхіття й муки довгої війни роблять незносним положення мас і зміцнюють серед них обурення. Міжнародня пролетарська революція очевидячки назріває. Питання про її відношення до держави набуває практичного значіння.

Оппортуністичні елементи, які накупчилися за десятиліття порівнююче мирного розвою, створили в офіційних соціалістичних партіях цілого світу пануючу соціал-шовіністичну течію. Ся течія (Плеханов, Потресов, Брешковська, Рубанович, потім, у трохи захованій формі, панове Церетеллі, Чернов і К-о в Росії; Гед, Вандервельде у Франції й Бельгії; Гайдман і Фабійці в Англії й т. д. і т. д.), соціалізм на словах і шовінізм на ділі характеризується безсоромним лакейським пристосованням „провідників соціалізму“ до інтересів не тільки „власної“ національної буржуазії, але зокрема також і до „власної держави“, бо більшість так званих великих держав поневолює й використовує вже від давнього часу цілий ряд малих і слабих народів. Ся імперіялістична війна саме є війною для захоплення й розділу подібної здобичи. Боротьба за визволення працюючих мас від впливу буржуазії взагалі й імперіялістичної буржуазії зокрема неможлива без поборювання оппортуністичних передсудків про „державу“.

Ми розглядаємо спершу науку Маркса й Енгельса про державу й спиняємося особливо докладно над забутими або оппортуністично понівеченими сторонами сеї науки. Ми займемося потім зокрема головним представником сих перекручувань Карлом Кауцьким, відомим провідником другої інтернаціоналі (1889 — 1914 рр.), котра так ганебно розбилася за сеї війни. Наприкінці ми спинимося на досвіді російських революцій 1905-го й 1917-го років. Ся остання закінчує, здається, тепер (початком серпня 1917-го року) першу фазу свого розвою. Цілу сю революцію можна одначе зрозуміти лише яко кільце в ланцюзі викликаних імперіялістичною війною соціялістичних, пролетарських революцій. Питання про відношення соціялістичної революції пролетаріята до держави набуває тому не тільки практично-політичного, але й надзвичайно актуального значіння, яко питання, що саме треба вияснити масам, що передовсім вони мають робити для свого визволення зпід ярма капітала.

АВТОР.

Серпень, 1917.

Клясова суспільність і держава.

1. Держава яко продукт непримирности клясових протилежностей.

З наукою Маркса відбувається тепер те саме, що не раз ставалося в історії з ученнями революційних мислителів і провідників поневолених кляс в їх визвольній боротьбі. Пануючі кляси завжди переслідували великих революціонерів за їх життя й з найдикішою лютістю, з божевільнішою ненавистю, з безглуздійшими брехнями та наклепами виступали проти їх учення. А по їх смерті стараються зробити з них нешкідливі ікони, так мовити, канонізувати їх, припустити якусь славу їх імени для „потіхи“ й для обдурення підяремних кляс перекрученням змісту революційної науки, притупленням революційного вістря, спаскудженням сеї науки. При такім „переробленню“ марксизму тепер зходяться разом буржуазія й оппортунисти з рядів робітничого руху. Вони забувають, замазують, нівечать революційний бік сеї науки, революційний дух її. А на перше місце вони висовують те, що приймає буржуазія чи що їй здається припустним. Усі соціал-шовіністи тепер — „марксисти“ се зовсім серіозно! І все частійше німецькі міщанські учені, завданням котрих ще вчора було нищити марксизм, говорять тепер про „національно-німецького“ Маркса, котрий мовляв так блискуче виховав організовані спілки робітників для ведення грабіжницької війни.

При такім стані річей з огляду на нечуване поширення, котре знайшли перекручення марксизму, першим нашим завданням буде відновлення справжнього змісту марксівської науки про державу. Для сього необхідно

навести цілий ряд довгих цитат з власних творів Маркса й Енгельса. Довгі цитати роблять, розуміється, виклад незграбним і зовсім не сприяють його популярності. Але обійтися без них зовсім неможливо. Всі або принаймні всі важні місця з творів Маркса й Енгельса щодо питання про суть держави треба безумовно навести можливо цілостю, щоб читач міг самостійно судити про квінтесенцію, головний зміст поглядів основників наукового соціалізму й про розвій цих поглядів, а потім і для того також, аби документально доказати й наглядно представити їх понівечення пануючим тепер „кауцькіянством“.

Ми починаємо з найразповсюдженішого твору Фридриха Енгельса „Повстання родини, приватної власності й держави“, котрий вийшов у Штутгарті 1894 року вже шостим виданням. (Ми мусимо перекласти цитати з німецького оригіналу, бо російські переклади, не вважаючи на їх велике число, здебільшого неповні або дуже неточні).

„Держава“, каже Енгельс, резюмуючи свій історичний дослід: „зовсім не є отже зовні накиненою суспільству властю; так само ж вона не являється 'здійсненням моральної ідеї', 'образом і здійсненням розуму', як твердить Гегель. Вона є скорше продуктом суспільства на певнім щаблі розвою; вона є признання того, що се суспільство заплуталося в нерозв'язне протиріччя з самим собою, розкололося в непримирні протилежності, усунути котрих воно не в стані. Для того ж, щоб сі протилежності, кляси з поборюючими себе взаємно інтересами, не жрали себе і суспільство в безплідній боротьбі, стала необхідною власть, яка стоїть, здається, понад суспільством і має ніби зміряти конфлікт, тримати його в межах 'порядку'; ся власть, яка вийшла з суспільства, але становиться понад ним та все більше й більше стає йому чужою, і є держава“ (стор. 177-178 шостого німецького видання).

Тут висловлено з повною ясністю основну думку марксизму щодо питання про історичну роль й значіння держави. Держава є вислід і прояв непримирності класових протилежностей. Держава повстає там, тоді і постільки, де, коли й поскільки неможна об'єктивно погодити між собою класових протилежностей. І навпаки

існування держави доказує, що класові протилежності непримирні.

Саме на сім найважнішим і найосновнішим пункті починається пофальшовання, перекручення марксизму, котре йде головне в двох напрямках.

З одного боку буржуазні й особливо дрібнобуржуазні ідеологи перед вимогою неоспорних історичних фактів змушені признати, що держава буває лише там, де існують класові різниці й класова боротьба, але вони підголюють Маркса так, що держава являється органом класового примирення. По Марксу держава не могла би ні створитися ні втриматися, коли було би можливим примирення клас. У дрібнобуржуазних і дрібничково-філістерських професорів і письменників, при постійних добродушних покликаннях на Маркса, держава служить саме примиренню клас. По Марксу держава єсть орган класового панування, орган поневолення одної класи іншою, служить для створення „порядку“, котрий запевнює й робить законом се поневолення і змирнює конфлікти-сутички між класами. По поглядам дрібнобуржуазних політиків сей порядок означає саме примирення, згоду клас, а не поневолення й пригнічення одної класи іншою; змирняти сутички — значить примиряти, а не відіймати в поневоленних клас певні засоби й методи боротьби для усунення гнобителів.

Усі соціал-революціонери й меньшевики наприклад за революції 1917 року, коли питання про значіння й ролю держави на практиці стало перед нами руба, в цілій його величи, яко питання негайного чину, і то в масовім розмірі, нараз зкотилися цілком і зовсім до дрібнобуржуазної теорії „примирення“ клас „державою“. Несчисленні ухвали й статі політиків обох сих партій просякнуті сею дрібноміщанською й філістерською теорією примирення. Дрібнобуржуазна демократія ніколи не буде в стані зрозуміти, що держава єсть орган панування одної певної класи, котра не може примиритися з своїм антиподом (з протилежною їй класою). Відношення до держави єсть одним з наглядних доказів того що наші соціал-революціонери й меньшевики взагалі зовсім не соціялісти (що ми, большевики, завжди твердили), а дрібнобуржуазні демократи з майже соціялістичною фразеологією.

З другого боку понівечіння й перекручення марксизму значно тонше обмірковано й переводиться „кауцькіянством“. „Теоретично“ нічого не закидається ні проти того, що держава єсть органом клясового панування, ні проти того, що клясові протилежності непримирні. Але лишається без уваги або затушовується слідує: коли держава є продуктом непримирності клясових протилежностей, коли вона уявляє з себе власть, яка стоїть понад суспільством і стає „все більше й більше“ чужою для нього, то ясна річ, що визволення поневолених кляс не можливе не лише без насильної революції, але й без усунення того апарату державної влади який створила пануюча кляса і в якому висловлюється ся „чужість“. Сей теоретично само собою зрозумілий вивід Маркс зробив, як ми то побачимо далі, з найбільшою ясністю на основі конкретного досліду задач революції. І саме сей вивід, як ми то подробно докажемо в нашій дальшій викладі, ... „забув“ і перекрутив Кауцький.

2. Окремі відділи озброєних людей, в'язниці й б. іншого.

„Від старої родової організації — продовжує Енгельс — держава відрізняється передовсім розділенням членів держави по областях“ ...

Нам здається се розділення „природним“, але воно вимагало тяжкої боротьби проти старої організації по поколінням і племенам.

„Другою ознакою є заведення публичної влади, котра більше не уявляє з себе безпосередно організованого в озброєну силу населення. Ся окрема, публична сила-власть потрібна тому, що самодіяльна озброєна організація населення стала неможливою від часу поділу на кляси... Ся публична сила існує в кожній державі; вона складається не лише з озброєних людей, але і з річевих додатків, в'язниць і ріжних примусових заведень, про які нічого не знала родова суспільність“.

Енгельс розвиває поняття тої „влади“, котру означають яко державу, влади, яка вийшла з суспільства, але становить ся понад ним і все більше й більше від-

межовується від суспільства. З чого передовсім складається власть? З окремих союзів озброєних людей, які мають до свого розпорядження в'язниці й багато інших річей.

Ми маємо право говорити про окремі союзи озброєних людей тому, що в кожній державі власна публична власть „не ідентична більше безпосередно“ з озброєним населенням, з його „самодіяльною озброєною організацією“.

Як і всі великі революційні мислителі, Енгельс змагається звернути увагу клясовосвідомих робітників саме на те, що пануючому міщанству здається найменше вартим уваги, найзвичайнішим явищем, освяченим не тільки певними, але й, можна сказати, закам'янілими передсудками. Постійне військо й поліція — головна зброя державної власти, але ... як же се й може бути инакше?

З точки погляду величезної більшості європейців наприкінці 19-го століття, до котрих звертався Енгельс і котрі самі не зажили й не бачили жадної великої революції, се инакше й не могло бути. Для них було цілком незрозумілим, що се власне значить — „самодіяльна озброєна організація населення“. На питання, нащо нібито потрібні окремі, стоячі понад суспільністю й чужі їй союзи озброєних людей (поліція, постійне військо), західноєвропейський і російській філістер готовий відповісти парою позичених у Спенсера чи Михайловського фраз, покликанням на ускладнення громадського життя, поділ функцій і т. инш.

Подібне покликання здається „науковим“ і чудесно всипляє міщанина, затемнюючи одночасно найважніше й найосновніше явище: поділ суспільности на кляси, які стоять у непримирній протилежності одна до одної.

Коли б не було сього поділу, то „самодіяльна озброєна організація населення“ відріжнялася б складністю, доконалостю своєї техніки і т. п. від стада мавп, озброєних палицями, або від диких народів чи від родових суспільств, але подібна організація була б можлива.

Вона одначе неможлива тому, що цивілізована суспільність поділена на ворожі та до того ще й на непримирно ворожі кляси, „самодіяльне“ озброєння котрих повело би до озброєної боротьби поміж ними. Утворюється держава, особлива власть, повстають окремі со-

вози озброєних людей, і кожна революція, руйнуючи державний апарат, ясно показує нам, як пануюча класа змагається відновити ці служачі їй окремі союзи озброєних людей, як поневолена класа пробує створити нову організацію сього роду, яка була б здатна служити визискуваням, а не визискувачам.

Енгельс в наведених міркуваннях теоретично ставить те саме питання, котре перед нами практично, наглядно і при тім в розмірі масового чину ставить кожда велика революція, а саме питання про відношення поміж „окремими“ союзами озброєних людей і „самодіяльною озброєною організацією населення“. Ми побачимо, яку конкретну ілюстрацію до сього питання дали досвіди європейських і російських революцій.

Вернемося одначе до міркувань Енгельса.

Він указує на те, що між иншим, наприклад дещо в Північній Америці, ся публична власть слаба (річ іде про рідку для капіталістичної суспільности виїмку і про ті часті Північної Америки доімперіялістичної доби, де переважав вільний колоніст), але що загалом кажучи вона міцнішає :

„Вона (ся публична власть) зміцнюється одначе по мірі того, як загострюються класові протилежності внутрі держави і як межуючі одна з одною держави стають більше й багатше населенням — придивіться лише до нинішньої Європи, де класова боротьба й заборча конкуренція піднесли публичну власть до такої висоти, на якій вона грозить поглинути цілу суспільність і навіть саму державу...“

Се було написано найпізніше початком 90-их років минулого століття. Останню передмову Енгельса датовано 16-им червня 1891-го року. Тоді розвій в напрямі імперіялізму — як щодо повного панування трестів, так і що торкається всевлади великих банків і грандіозної колоніяльної політики і т. п. — у Франції лише розпочинався, а в Північній Америці й Німеччині був і ще слабшим. Від того часу „заборча конкуренція“ пішла велетенськими кроками наперед тим більше, що зпочатку другого десятиліття 20-го віку земну кулю достаточно поділено поміж „конкуруючими завойовниками“, себто між великими хижацькими державами. Військові й воєнморські приготування від тієї доби

зросли безмірно і хижацька війна 1914 — 1917 років за опанування світом Англією чи Німеччиною, за розділ здобичи довела „висання“ всіх сил суспільства хижацькою державною машиною до повної руїни.

Енгельс умів указати вже 1898 року на „заборчу конкуренцію“ яко на одну з головніших ознак практикованої великими державами заграничної політики, тоді як нікчемні соціал-шовіністи 1914 — 1917 років, коли ся конкуренція в багато разів погострійшала й викликала імперіялістичну війну, прикривають хижацькі, грабівницькі інтереси „власної“ буржуазії викручуваннями про „оборону батьківщини“, „заховання республіки й революції“ і т. п. !

3. Держава яко знаряддя для визиску поневолених кляс.

Для утримання особливої, стоячої понад суспільністю публичної сили потрібні податки й державні довги.

„Володіючи публичною властю і правом вибивати податки“, пише Енгельс: „урядники яко органи суспільности стоять отже тепер понад суспільністю. Свобідної, добровільної пошани, з якою поважалося органи родового ладу, їм не вистарчає, навіть коли б вони й могли її мати; створюється особливі виїмкові закони про святість і недотикальність урядників. „Найпоганійший поліційний слуга має більше 'авторитету' ніж усі органи родового суспільства разом; але наймогутнійший князь і найбільший державний муж чи полководець часу цивілізації може позавидувати найменшому старшині роду в непримусовій і безспорній пошані, яку той діставав.“

Сим самим поставлено питання про упривилейоване положення урядників яко органів державної власти. Основне питання є ось в чім: що ставить їх понад суспільність? Ми побачимо зараз, як розв'язано на практиці се теоретичне питання Паризькою Коммуною 1871-го року і як затушовано його Кауцьким 1912 року.

„Тому, що держава повстала з потреби тримати туго на узді клясові протилежности; але тому ж одночасно, що вона повстала безпосередно з конфлікту сих

кляс, звичайно, яко правило, вона являється державою наймогутнійшої, економічно пануючої кляси, котра, користаючися державою яко засобом, стає також пануючою й політично, і так набуває нових засобів для тримання в ярмі й визиску пригніченої кляси...“ Не тільки антична та феодальна держави були органами для використання рабів і кріпаків, але також і „сучасна репрезентативна держава (являється) знаряддям для визиску наємної праці капиталом. Виїмково тим часом бувають доби, коли кляси, борючися між собою, тримають майже рівновагу одна з одною так, що державна власть яко посередниця ніби-то дістає тоді певну самостійність у відносинах до обох...“ Такою була абсолютна, самодержавна монархія 17 й 18-го століття, таким був бонапартизм першої й другої імперії у Франції і Бісмарк в Німеччині.

І таким — додамо ми дотого — було в республіканській Росії, правительство Керенського, котре перейшло до переслідування революційного пролетаріята в той момент, коли совіти-ради наслідком дрібно-буржуазно демократичного провідництва стали вже занадто слабкі, а буржуазія була ще не досить сильна, щоби просто розігнати їх.

„В ній (в демократичній республіці) багатство уживає своєї власти не безпосередно, але тим певнійше“, а саме перше „у формі прямої корупції, простого підкупу урядників (в Америці) і подруге шляхом 'братерського союзу' правительства й биржі (у Франції й Америці)“.

Тепер імперіялізм і панування банків розвинули обидві ці методи здійснювати й боронити всевладу багатства в якій завгодно республіці до надзвичайної зручності. Коли наприклад за перших місяців демократичної республіки в Росії, так сказати, за медового місяця недавнього шлюбу „соціялістів“, соціал-революціонерів та меньшевиків з буржуазією, пан Палчинський нівечивсаботував в коаліційнім кабінеті всі заходи до приборкання капиталістів з їх безсоромними вимогами, до стримання дальшого грабунку державного скарбу військовими постачаннями, а коли потім по виступленню з міністерства пана Палчинського (котрого, розуміється, заміщено зовсім таким же самим паном Палчинським) „нагорожено“ з боку капиталістів посадою з відповідною до неї

платнею в 120.000 карбованців — як це зоветься? Прямий чи непрямий підкуп? Спілка правительства з синдикалістами чи „лише“ приязні відносини? Яку роль грали Чернови и Церетеллі, Авксентієви й Скобелеви? Чи вони прямі чи непрямі союзники тих мільонерів, які грабують державу?

Всевилада „багатства“ в демократичній республіці вже тому певнійша, що ся всевилада не залежна від поганої шкіри капіталізму. Демократична республіка найкраща політична прикривка капіталізму, яку лише можна собі уявити, і тому капітал, заволодівши (за посередництвом Палчинських, Чернових, Церетеллі й К-о) сею найкращою прикривкою, основує свою владу так певно й міцно, що жадна зміна осіб, начальства чи партій не можуть потрясти сеї влади в демократичній республіці.

Треба ще підкреслити, що Енгельс з найбільшою ясністю означив загальне виборче право яко зброю для панування буржуазії. „Загальне виборче право“, каже він, приймаючи в увагу очевидно довголітній досвід німецької соціал-демократії: „служить лише мірилом зрілості робітничої класи. Більше нічим воно не може бути й не буде ніколи в теперішній державі“.

Дрібнобуржуазні демократи вроді наших соціал-революціонерів і меньшевиків, як рівнож і їх рідні брати, всі соціал-шовіністи й оппортуністи західної Європи сподівалися „багато чого“ саме від загального виборчого права. Вони поділяють і несуть в нарід, помилковий погляд, ніби загальне виборче право „в теперішній державі“ може дійсно висловити волю більшости працюючого населення і запевнити її переведення.

Ми можемо тут лише навести сей помилковий хід думок й указати на те, що зовсім ясно, точну, конкретну заяву Енгельса перекручується на кожному кроці в пропаганді й агітації „офіційних“ (себто оппортуністичних) соціалістичних партій. Подрібне розяснення цілої помилковості сього розуміння, котре відкидається тут Енгельсом, ми дамо в своїм дальшій викладі поглядів Маркса й Енгельса на „теперішню“ державу.

Енгельс резюмує свої думки щодо сього в своїм найпопулярнішій творі в таких словах:

„Держава не існує отже вічно. Були суспільности які обходилися без неї, які зовсім і не уявляли собі держави й державної власти. На певнім щаблі економічного розвою, необхідно злученого з поділом суспільности на класи, держава наслідком сього поділу стала необхідністю. Ми наближаємося тепер швидким кроком до такої степені розвитку виробу, на котрій існування сих клас не тільки що перестало бути необхідністю, але й стає рішучо перешкодою продукції. Вони падуть, так же само неминуче, як ранійше колись повстали. Разом з ними неминуче падає й держава. Суспільство, яке знову організує продукцію на основі вільної й рівної асоціації продуцентів, відложить цілу державну машину туди, куди вона тоді належатиме: до музею стародавностей, поруч з самопрядкою й бронзовою сокирою“.

Сю цитату рідко знайдете в пропагачній і агітаційній літературі сучасної соціал-демократії. Але й тоді, коли стрінете сю цитату, її наведено здебільшого як поклон перед святою іконою, себто для офіційного прояву пошани перед Енгельсом, без жадної спроби вдуматися, який великий розмах революції вимагає наперед ся віддача „цілої державної машини туди, куди вона тоді належатиме: до музею стародавностей“. Навіть і вірне зрозуміння того, що Енгельс зове державною машиною, знайдете лише рідко.

Слова Енгельса про „відмирання“ держави так відомі, так часто наводяться й так ясно показують цілу суть звичайного перекручування марксизму й оппортунізму, що нам здається потрібним близче зайнятися їми. Ми подаємо тут цілий виклад за 3-ім німецьким виданням Анти-Дюрінга — „Перебудова науки пана Евгена Дюрінга“, сторони 302 — 303:

„Пролетаріят захоплює державну власть і перетворює засоби продукції спершу в державну власність. Але тим самим він перестає існувати сам як пролетаріят, скасовує всі класові різниці й протилежности, а тим самим і державу як державу. Дотеперішнє суспільство в межах класових протилежностей потребувало державу, себто організацію тих чи інших визискуючих клас для утримання своїх зовнішніх умов продукції, отже саме для насильного пригнічення визискуваних клас в умовах поневолення, даних існуючим способом

виробу (рабство, кріпацтво чи панщина, наємна праця) — Держава була офіційною представницею цілого суспільства, його сполученням в одну відкриту корпорацію, але вона була сим лише оскільки вона була державою тої кляси, яка свого часу сама представляла ціле суспільство : за старовіку державою рабоволодільців, за середніх віків — феодалної шляхти, за наших часів — буржуазії. Стаючи нарешті дійсно представницею цілого суспільства, вона робить сама себе зайвою. Як тільки не буде більше жадної пригніченої кляси, як тільки усунеться клясове панування і спричинену дотеперішньою анархією продукції боротьбу за поодиноке існування, а також і виникаючі з того колізії й ексцеси, нема чого більше угнітати, нема того, що робило необхідною окрему репресійну власть, державу. Перший акт, в котрім держава виступає дійсно яко представниця цілого суспільства — перебрання до свого володіння засобів виробу в імени суспільности — являється одночасно й посліднім самостійним актом її яко держави. Втручання державної власти до суспільних відносин стає зайвим і засинає потім само собою поволі у всіх областях. На місце управління особами наступає завідування річами й провадження продукційних процесів. Державу не „усунеться“, вона „відіме“. Сим треба міряти фразу про 'вільну народну державу', отже як щодо її тимчасового агітаційного оправдання, так і щодо її остаточної наукової невитриманности; сим треба міряти також і вимогу так званих анархистів усунути державу з сьогодні на завтра“.

Без похибу можна сказати, що з сих особливо богатих думками розважань Енгельса дійсним загальним майном соціалістичної думки у сучасних соціалістичних партій стало лише переконання, що держава по Марксу „відмирає“ в протилежність науці анархистів про „усунення“ держави. Перекрутити так марксизм значить зробити його оппортунізмом, бо при подібнім „товмаченню“ лишається тільки ще неясна уява про спроквольну, рівномірну, поступенну зміну, про відсутність скачків і бурь, про неістнування, революції. „Відмирання“ держави в принятім, загально розповсюдженім змислі, в розумінню мас означає без сумніву затушування, коли навіть зовсім не заперечення революції.

При сим подібне „товмачення“ являється найповерховнішим, вигідним лише для буржуазії перекрученням марксизму; його можна пояснити собі лише неузглядненням головніших обставин і уваг, які наприклад наведено в цитованих вже нами цілком міркуваннях Енгельса, резюмуючих його дослідження сього питання.

Перше. Зараз напочатку своїх розважань Енгельс каже, що пролетаріят перебранням державної влади ка-сує „також і державу яко державу“. Що се власне означає, думати над сим „не прийнято“. Се або зовсім ігнорується або ж товмачиться яко свого роду „гегеліянську слабкість“ Енгельса. В дійсности в сих словах коротко й точно формуловано досвід одної з найбільших пролетарських революцій, досвід Паризької Коммуни 1871-го року, про що ми говоритимемо докладніше в іншому місці сього викладу. І справді Енгельс говорить тут про „скасування“ буржуазної держави революцією пролетаріята, тоді як слова про відмирання відносяться до пережитків пролетарської державности по соціалістичній революції. Опісля сеї революції відмирає пролетарська держава чи напівдержава.

Друге. Держава являється „окремою репресивною властю“. Енгельс дає тут сю блискучу і в найвісшій мірі змістовну дефініцію з найбільшою ясністю, яку можна уявити. З неї але слідує отже, що окрему власть буржуазії для поневолення пролетаріяту, пригнічення мільонів працюючих горсткою багатих необхідно замінити „окремою репресивною властю“ для приборкання буржуазії (диктатурою пролетаріяту). В сим саме й єсть скасування держави яко такої. В сим є також і „акт“ перебрання володіння засобами продукції в імени суспільности“. І само собою ясно, що подібна заміна одної (буржуазної) „окремої репресивної влади“ іншою (пролетарською) „окремою репресивною властю“ за жадних обставин не може відбутися шляхом „відмирання“.

Третє. Енгельс говорить зовсім ясно про „відмирання“ — і ще більш пластично й барвисто про „засипання“ — по „перебранню володіння засобами продукції (державою) в імени суспільности“, себто по соціалістичній революції. Ми всі знаємо, що політична форма „держави“ за подібного часу є найповніша демократія.

Але жадному з оппортуністів, які так безсоромно перекручують марксизм, не спадає на думку, що у Енгельса тим самим річ іде про „засипання“ й „відмирання“ демократії. На перший погляд се здається дивним. Але „незрозумілим“ се лишається лише для того, хто не розважив, що й демократія також держава і що тим самим, як тільки щезне держава, щезне й демократія. Буржуазну державу може „скасувати“ лише революція. Держава яко така, себто найповніша демократія може лише „відмерти“.

Четверте. Енгельс до свого славетного твердження: „вона (держава) відмирає“ зараз же додає конкретне пояснення, що сю основну думку звернено, як проти оппортуністів, так і проти анархістів також. При сім Енгельс на перше місце висовує з своєї основної думки про відмирання держави вимогу, направлену проти оппортуністів.

Можна битися об заклад, що з десяти тисяч людей, які чули чи читали про відмирання держави, дев'ять тисяч дев'яťсот взагалі не знають або не памятають, що Енгельс звернув свої висновки з сеї тези не тільки проти анархістів. А з решти ста осіб дев'яťдесят, розуміється, не знатимуть, що ж власне є „вільна народна держава“ і як се можна в поборюванню сього гасла бачити напади проти оппортуністів. Так робиться історію! Так велику революційну науку пристосовується непомітно до пануючого міщанства. Висновки проти анархістів повторювалося тисячі разів, уплющувалося, забивалося в голови в дуже упрощенім вигляді і вони набули певности передсудку. Висновки, звернені проти оппортуністів, навпаки затушовувалося й „забувалося“.

„Вільна народна держава“ була програмною вимогою й прийнятим гаслом німецьких соціалдемократів сімдесятих років. Се гасло не має в собі жадного політичного змісту, крім дрібнобуржуазного високомовного означення сути демократії. Енгельс припускав „тимчасове“ уживання сього гасла з агітаційних причин, оскільки в нім натякало ся в легальнім друку на демократичну республіку. Але се гасло було оппортуністичним, бо означало не тільки прикрашення буржуазної демократії, але виявляло також невиварене розуміння і для соціалістичної критики всякої держави взагалі. Ми виступаємо

при капіталізмі за демократичну республіку яко за найліпшу для пролетаріята державну форму, але ми не сміємо забувати, що в демократичній буржуазній республіці долею народа є наємне рабство. Далі: кожна держава являється „окремою репресивною властю“ проти поневоленої кляси. Отже кожна держава не вільна і зовсім не є народною державою. Маркс і Енгельс нераз вияснили се своїм партійним товаришам в 70-их роках минулого століття.

Пяте. В тім же самім творі Енгельса, котрий містить в собі відомі всім міркування про відмирання держави, знаходяться пояснення й про значіння насильної революції. Оцінка її історичної ролі виростає в Енгельса в справжню похвалу насильної революції. Над сим „ніхто не задумується“, в сучасних соціалістичних партіях не прийнято розважати про вагу сеї думки або тим більше говорити про се. При щоденній пропаганді й агітації серед мас сі міркування не грають жадної ролі. При сім їх нерозлучно звязано в одну гармонійну цілість з „відмиранням держави“.

Ось пояснення Енгельса:

„...Але, що ся власть грає в історії ще й иншу ролю (ніж ролю диявольської сили), а саме революційну ролю, що вона, по словам Маркса, являється бабкою при родах кожної старої суспільности, вагітної новою, що вона служить знаряддям, котрим переводиться суспільний рух і розбивається закамянілі, відмерлі політичні форми, — про се у пана Дюрінга нема зовсім ні слова. Лише з зітханням і стогоном припускає він можливість того, що при поваленню господарки визиску може бути необхідним насилля — на жаль! бо кожне ужиття насилля ніби деморалізує того, хто його уживає. І се перед лицем високого морального й духового піднесення, котре було наслідком кожної побідної революції! І се в Німеччині, де насильственный конфлікт, до котрого все ж може бути змушений нарід, принаймні мав би ту вигоду, що він винищив би в національній свідомості холопство, котрим вона пересяклася наслідком поніжень тридцятилітньої війни. І сей кволий, безсоковитий і безсилий проповідницький спосіб думання має змагання навязатися революційній партії, котра знає історію?“

(193-я стор. третього німецького видання, кінець четвертої глави, 2-го розділу).

Як можна в одній науці сей похвальний гимн насильній революції, котрий співав уперто Енгельс німецьким соціалдемократам від 1878-го до 1894-го року, себто до самої своєї смерти, сполучити з теорією „відмирання“ держави?

Звичайно се переводиться з допомогою еkleктизму бездумного або софістичного зовсім випадкового (або зробленого для сподобання владодержцям) виривання то одної то другої уваги, при чім в 99 випадках зі ста, коли не частійше, наперед висовується саме „відмирання“. Замість діалектики виступає еkleктизм: се звичайне, найрозповсюдженійше явище в присвяченій марксизму сучасній літературі офіційної соціалдемократії. Подібні суррогати, розуміється, не нові, їх можна було вже знайти і в клясичній грецькій філософії. При перекручуванні марксизму в оппортунізм заміна діалектики еkleктизмом найлегше обдурює маси, дає, здається, задоволення, узгляднює ніби-то всі сторони явища, всі тенденції розвою, всі протилежні впливи і т. п., тим часом в дійсности зовсім не дає закінченого й революційного розуміння процесу історичного розвою.

Ми вже говорили про те і в дальших наших увагах спинимось ще ближче над тим, що наука Маркса й Енгельса про неминучість насильної революції відноситься до буржуазної держави.

Пролетарська держава (диктатура пролетаріату) може зайняти її місце не шляхом „відмирання“, а по загальному закону лише насильною революцією. Величання, присвячене насильній революції Енгельсом і зовсім згідне з неодноразовими заявами Маркса (пригадаємо лише кінець „Убожества філософії“ та „Коммуністичного Маніфесту“ з гордою й відвертою заявою про неминучість насильної революції і критику Готської програми 1875-го року, в котрій він тридцять років пізнійше плямує оппортунізм сеї програми) — се величання зовсім не наслідок тимчасового захоплення, зовсім не деклямація і не полемічний випад. Необхідність виховувати маси в подібних поглядах про насильну революцію лежить в основі цілої науки Маркса й Енгельса. Зрада сій науці з боку пануючих тепер соціал-шовіністичного

і кауцькіянського напрямів особливо пластично виявляється в тім, що як один, так і другий зовсім забули про таку пропаганду, про таку агітацію.

Заміна буржуазної держави пролетарською неможлива без насильної революції. Усунення пролетарської держави, себто усунення держави взагалі, можливе лише шляхом „відмирання“.

Маркс і Енгельс докладно й конкретно розвивали ці погляди при дослідженні кожної окремої революційної ситуації, аналізом, розбором досвіду кожної окремої революції. Ми переходимо тепер до сеї без сумніву найважнішої часті їх науки.

Держава і революція. Досвід 1848 — 1851 років.

1. На передодні революції.

Перші твори зрілого марксизму, „Убожество філософії“ і „Коммуністичний Маніфест“ займаються як раз передоднем революції 1848-го року. Ми маємо отже в них саме виклад загальних основ марксизму, до певної міри обміркування тодішньої конкретної революційної ситуації. Тому являється може доцільним розглянути, що автори сих творів говорять про державу безпосередно перед висновками з досвіду 1848 — 1851 років.

„Працююча кляса протягом сього розвою поставить замість старої буржуазної суспільности асоціацію, яка виключає кляси і їх протилежности, і більше зовсім не буде властивої політичної власти, бо політична власть являється саме офіційним проявом клясової протилежности всередині буржуазної суспільности“. (Убожество філософії, стор. 182, видання 1885 р.).

Поучаюче протипоставити сьому загальному викладу думки про щезнуття держави по скасованню кляс пояснення, які містяться в Коммуністичнім Маніфесті, написанім Марксом і Енгельсом кілька місяців пізніше, в падолисті 1847-го року.

„Рисуючи найзагальніші фази розвою пролетаріату, ми простежили більше чи менше скриту горожанську війну всередині існуючого суспільства до того моменту, коли вона вибухає відкритою революцією і пролетаріат освоює своє панування насильним поваленням буржуазії“.

„Ми бачили вже вище, що першим кроком в робітничій революції являється піднесення пролетаріату до пануючої кляси, завойовання демократії“.

„Пролетаріат уживе свого політичного панування для того, щоби відняти у буржуазії поступовно весь ка-

питал, централізувати всі засоби продукції в руках держави, себто організованого пролетаріату, яко пануючої кляси, і можливо швидко збільшити масу продукційних сил...“ (Стор. 31 й 37, 7-е видання, 1906 р.).

Тут ми знаходимо формулювання одної з найвишнійших і важнійших ідей марксизма про державу, а саме ідеї „диктатури пролетаріату“ (як висловлювалися Маркс і Енгельс по Паризькій Коммуні), далі надзвичайно цікаву дефініцію держави, котра також належить до числа „забутих слів“. Держава, себто організований яко пануюча кляса пролетаріат.

Се означення держави не тільки не пояснюється в пануючій пропагандійній і агітаційній літературі офіційних соціалдемократичних партій, його просто забуто, бо воно зовсім не лучиться з реформізмом, воно вдаряє в обличчя звичайним оппортуністичним передсудкам і дрібнобуржуазним ілюзіям про „мирний розвій демократії“.

Пролетаріат потребує державу; се повторяють усі оппортуністи, соціал-шовіністи й кауцькіянці, вони твердять, що се ніби-то наука Маркса, і „забувають“ додати, що, перше, пролетаріат потребує, по Марксу, лише відмираючу державу, себто таку державу, яка зараз же починає відмирати і не може не відмерти. А друге, що працююче населення потребує „державу, себто організований в пануючу клясу пролетаріат“.

Держава, се окрема організована сила, організація влади для знасильнення якоїсь кляси. Яку ж клясу мусять отже приборкати пролетаріат! Розуміється, лише визискуючу клясу, себто буржуазію. Працюючі потребують державу лише, щоби подолати, перемогти опір визискувачів. Але провести сю перемогу, покликати її до життя в стані лише пролетаріат яко єдина до кінця революційна кляса, яко єдина кляса, яка здатна злучити всіх працюючих і визискуваних в боротьбі проти буржуазії для повного усунення останньої.

Визискуючі кляси потребують політичне панування для утримання визиску, себто для своєкорисних цілей незначної меншости проти величезної більшости народу. Визискувані кляси потребують політичне панування для повного усунення всякого визиску, себто в інтересах величезної більшости народу проти незначної меншости сучасних рабоволодільців, себто поміщиків і капіталістів.

Дрібноміщанські демократи, сі ніби-то теж соціалісти, які клясову боротьбу заміняють мріями про угоду кляс, химерно уявляють собі соціалістичний переворот не яко повалення панування пануючих кляс, а яко мирну покору меншости й її піддання свідомій більшости. Ся, нерозлучно звязана з признанням стоячої понад клясами власти, дрібноміщанська утопія повела на практиці до залишення інтересів працюючих кляс, як се показали наприклад історія французських революцій 1848 й 1871 років та досвід участі „соціалістів“ в буржуазних міністерствах Англії, Франції, Італії й інших країн наприкінці 19-го й початком 20-го століття.

Маркс ціле своє життя поборював сей дрібноміщанський соціалізм, котрий пробуджено тепер в Росії до нового життя соціал-революціонерами й меньшевиками. Маркс провадив науку про клясову боротьбу послідовно до учення про політичну власть, про державу.

Повалити панування буржуазії в силах лише пролетаріят, яко особлива кляса, господарчі життєві умови котрої штовхають і призначають її до сього повалення, і дають їй змогу й силу се зробити. Тим часом як буржуазія розщеплює й розпорошує селянство й усі дрібноміщанські верстви, вона організує робітників, лучить їх разом. Лише пролетаріят — наслідком свого господарчого значіння в великім підприємстві — здатний стати провідником всіх працюючих і визискуваних мас, котрі буржуазія визискує, поневолює й часто пригнічує не менше, а ще більше, ніж пролетарів, але котрі не в стані самостійно боротися за своє визволення.

Наука про клясову боротьбу, котру Маркс прикладає до питання про державу й соціалістичну революцію, веде безумовно до признання політичного панування пролетаріяту, себто його диктатури, з ніким неподіленої й основаної безпосередно на озброєній силі мас власти. Повалення буржуазії можливе лише перетворенням пролетаріяту в пануючу клясу, котра здатна зломити неминучий, запеклий опір буржуазії і організувати всі працюючі й визискувані маси для відновлення господарки.

Пролетаріят потребує державну власть, централізовану організацію власти, організацію примусу, як для подавлення опору визискувачів, так і для ведення

величезних мас населення, селян, дрібних міщан і запів-пролетарів при „упорядкованню“ соціалістичного господарства.

Вихованням робітничої партії марксизм виховує передовий відділ пролетаріата, який здатний перебрати власть і повести цілий нарід до соціалізму, провадити й організувати новий порядок, бути учителями, провідниками й вождями всіх працюючих і визискуваних при утворенню їх суспільного життя без буржуазії і проти неї. Пануючий тепер оппортунізм навпаки виховує представників дістаючих кращу платню робітників, які відокремлюються від робітничої партії й уміють вигідно „притулитися“ при капіталізмі, які продають своє право первородства зо горохвянку, себто зрікаються ролі революційних провідників народу проти буржуазії.

Держава означає організований в пануючу клясу пролетаріат, — ся теорія Маркса нерозлучно звязана з цілою його наукою про революційну ролю пролетаріату в історії. Закінчення сеї ролі уявляє з себе політичне панування, диктатура пролетаріату.

Але, коли пролетаріат потребує державу яко окрему примусову організацію проти буржуазії, то з сього сама собою ясна неможливість створити таку організацію без попереднього знищення, без розбиття державної машини, утвореної для себе буржуазією. „Комуністичний Маніфест“ ставить кожного безпосередно перед остаточним висновком, про котрий Маркс говорить дальше, резюмуючи висновки з досвіду революції 1848 — 1851 років.

2. Висліди революції.

Підраховуючи висліди революції 1848 — 1851 років у своїм творі „Вісімнадцяте брюмера Люї Бонапарта“, Маркс висловлює слідуючі уваги відносно цікавлячого нас питання про державу:

„...Але революція докладна. Вона вже по дорозі палає чистилищним огнем. Вона сповняє своє діло методично. До 2-го грудня 1851-го року вона полагодила половину своєї підготовки, тепер вона полагоджує другу. Вона удосконалила парламентарну власть лише для того, щоби мати змогу її повалити. Тепер, коли вона досягла сього, вона удосконалює виконавчу власть, зводить

її до її найчистішого виявлення, ізолює її, виставляє її jako єдиний закид проти себе самої, щоби концентрувати проти неї всі свої руйнуючі сили. І коли вона виконає сю другу половину своєї підготовчої праці, Европа підскочить на своїм місці й радісно кричатиме: славно підрито, старий кроте!

„Ся виконавча власть з її величезною бюрократичною й мілітарною організацією, з її далекозорою й штучною державною машинерією, півмільйонне військо урядників поруч з армією в друге півмільйона, сей страшний паразитичний наріст, котрий неначе тісною живою сіткою обплітає тіло французької суспільности й забиває всі її пори, повставши за часу абсолютної монархії, при розпаді феодалізму, прискорити котрий він поміг.“ Перша французька революція розвинула централізацію, „але одночасно й розмір, атрибути й прислужників правительственной влади. Наполеон удосконалив сю державну машинерію.“ Легітимна монархія й липнева монархія „нічого не додали до неї крім більшого поділу праці...“

„... Парламентарна республіка нарешті побачила себе змушеною в своїй боротьбі проти революції репресивними заходами зміцнити засоби й централізацію правительственной влади. Всі перевороти удосконалювали сю машину, замість того, щоби її розбити. Партії, котрі навперемінки боролися за панування, вважали за володіння сею величезною державною будовою за головну здобич побідника.“ („Вісімнадцяте брюмера Люї Бонапарта“, стор. 98—99, четверте видання, Гамбург, 1907).

В сім вартім уваги викладі марксизм робить велетенський крок наперед в порівнянні з Комуністичним Маніфестом. Там питання про державу обговорюється ще надзвичайно абстрактно, в зовсім загальних зворотах і висловах. Тут се питання ставиться конкретно і вивід з нього формулюється в найвищій мірі точно, певно, беручи його практично; всі попередні революції удосконалювали державну машинерію, тепер треба її розбити, зломити.

Сей вивід є найголовнішою й основною річчу в Марксовім ученню про державу. І ся основна річ являється як раз тим, що не тільки з а б у т о пануючими соціал-демократичними офіційальними партіями, але й просто

перекручено (як ми се побачимо дальше) найвизначнішим теоретиком II-ої інтернаціоналі, К. Кауцьким.

В Комуністичнім [Маніфесті підведено ті загальні висліди історії, які з необхідністю змушують бачити в державі орган клясового панування й спонукають до виводу, що пролетаріят не може повалити буржуазію, не перебравши спершу до своїх рук політичної влади, не досягши політичного панування й не перетворивши держави в „організований, яко пануюча кляса, пролетаріят“, і що ся пролетарська держава зараз по своїй побіді починає відмирати, бо в суспільности, в якій нема клясових протилежностей, держава непожиточна й неможлива. Тут не ставиться питання, як, розглядаючи се з точки погляду історичного розвою, має відбутися перетворення буржуазної держави в пролетарську.

Се питання як раз ставить і розв'язує Маркс в 1852 році. Вірний своїй філософії діалектичного матеріалізму, Маркс бере за основу історичний досвід великих революційних 1848—1851 років. Учення Маркса тут, як і завжди уявляє з себе осяяне глибокоосновним філософським світоглядом і багатим знанням історії резюме досвіду.

Питання про державу ставиться конкретно: як історично повстала буржуазна держава, необхідна для панування буржуазії державна машинерія? Що уявляють з себе її зміни, її шаблі розвою протягом буржуазної революції і то приймаючи на увагу самостійний виступ поневолених кляс? Які задачі пролетаріята відносно сеї державної машинерії? Властива буржуазній суспільности централізована буржуазна держава повстала за доби занепаду абсолютизму. Дві найзнаменніші для сеї державної машинерії інституції — урядництво й постійне військо. В творах Маркса й Енгельса нераз говориться, як сі інституції тисячею ниток зв'язано саме з буржуазією. Досвід кожного робітника пояснює сей зв'язок надзвичайно наглядно й виразно. Робітнича кляса вчиться познавати сей зв'язок на своїй власній шкурі. В сім є причина того, чому вона так легко і так точно розуміє науку про неминучість сього зв'язку, науку, яку дрібноміщанські демократи або по невідомости й легкодумству або й по ще нерозважнішим причинам „взагалі“ признають і з якої вони лише забувають зробити відповідні практичні виводи.

Урядництво й постійне військо — се паразити на тілі буржуазної суспільности, паразити, які повстали з внутрішніх протилежностей, роздвоюючих сю суспільність, але „забивають її життєві пори“. Пануючий тепер в офіційній соціалдемократії оппортунізм Кауцького зачисляє тих, хто бачить в державі паразитичний організм, виключно до прихильників анархізму. Подібне перекручення марксизму приносить користь тим, що довели соціалізм до нечуваного сорому оправдування імперіялістичної війни уживанням поняття „оборони батьківщини“, але лишається без сумніву перекрученням.

Протягом всіх буржуазних революцій, значне число яких пережила Європа від часу занепаду феодалізму, продовжується розвій, удосконалення, зміцнення урядницького й військового апарату. Зокрема велика буржуазія приваблює дрібне міщанство і в значній мірі покорає йому працюючі маси з допомогою згаданого апарату, постарчаючого верхнім верствам селян, дрібним ремесникам і т. п. порівнююче вигідні, спокійні й почесні посади, які ставлять урядників понад народом. Придивіться лише до того, що діялося в Росії першого півроку по 27-ім лютого 1917-го року: урядничі посади, які до того часу роздавалося головно чорносотенцям, стали здобиччу кадетів, меньшевиків і соціалреволюціонерів. Про які будь поважні реформи, власно кажучи, не думалося, але було змагання, відтягти їх „до установчих зборів“, а установчі збори відсовувати помалу, ну так до кінця війни. З поділом здобичи, з обсадженням посад міністрів, губернаторів і т. д. навпаки не вагалося і на установчі збори для сього не чекалося. Комбінаційна гра в справах складу правительства була в сути своїй лише виявленням сього поділу, розділу „здобичи“, який відбувався і нагорі й надоліні, в цілій країні, в цілім центральнім і місцевім управлінню. Вислід, об'єктивний вислід для півроку від 27-го лютого до 27-го серпня 1917-го року ясний: реформи відсунуто, розділення урядничих посад переведено, а зроблені при сім поділі „помилки“ направлялося новим переділом.

Чим більше одначе вчащаються ці перерозділи урядничого апарату поміж ріжними буржуазними й дрібнобуржуазними партіями (оскільки говорить про Росію, то між кадетами, соціалреволюціонерами й меньшевиками),

тим яснійше стає поневоленим клясам з пролетаріатом на чолі їх запекла ворожість проти цілої буржуазної суспільности. Звідсі впливає для всіх буржуазних партій, навіть для демократичних і „революційно-демократичних“, необхідність зміцнити репресивні заходи проти революційного пролетаріату, забезпечити репресивний апарат, себто підтримати ту ж саму державну машинерію. Такий хід подій змушує революцію „концентрувати всі руйнуючі сили“ проти державної власти, поставити своєю задачею не удосконалення державної машинерії, а розбиття, скасування її.

Не логічні дедукції, а фактичний хід подій, живий досвід 1848—1851 років повели до подібної задачі. В якій високій мірі строго тримається Маркс фактичної основи історичного досвіду, видно з того, що в 1852-ім році він ще не ставить конкретно питання про те, чим треба замінити скасовану державну машину. Досвід не дав тоді ще жадних підстав для такого питання, яке поставлено на порядок дня історією пізнійше, в 1871-ім році. В 1852-ім році можна було з точністю природознавчого способу досліду лише констатувати, що пролетарська революція наближається до завдання „концентрувати всі свої руйнуючі сили“ проти державної власти, до задачі „розбиття“ державної машинерії.

Тут може повстати питання: чи правильно узагальнювати досвід, уваги й виводи Маркса, прикладати їх широко поза межі історії Франції протягом трьох літ від 1848 до 1851 року? При розгляді сього питання ми пригадаємо спершу одну увагу Енгельса, а потім перейдемо до фактів.

„Франція“, писав Енгельс в передмові до треттього видання Вісімнадцятого брюмера: „уявляє з себе країну, де історичні клясові бої більше ніж де инде переводилося аж до розв'язання, де отже і при перемінних формах, в котрих вони відбувалися, і в котрі укладалися їх наслідки, вони проявлялися в найгострійших обрисах; осередок феодалізму в середні віки, взірцева країна суцільної станової монархії від часу ренесансу, Франція за великої революції розторошила феодалізм і оснувала панування буржуазії в такій клясичній формі, як ні в одній иншій європейській країні. І боротьба повстаючого пролетаріату проти пануючої буржуазії виступає тут в инде невідомій досі, го-

стрій формі". (Стор. 3 и 4-а в виданню 1907 р.). Остання увага застаріла, оскільки від 1871-го року в революційній боротьбі французького пролетаріату настала перерва, хоча ся перерва, як би довго вона ні тривала, не виключає можливости, що за будучої пролетарської революції Франція покаже себе яко клясична країна клясової боротьби до рішучого кінця.

Одначе при загальнім огляді історії поступових країн наприкінці дев'ятнадцятого й початком двадцятого століття ми побачимо, що той же самий процес далеко помалійше, складнійше відбувався на значно більшім просторі. З одного боку вибудування „парламентарної влади“ як в республіканських країнах (Франції, Америці, Швейцарії), такі в монархичних (в Англії, до певної міри в Німеччині, Італії, скандинавських країнах і т. д.) — з другого боку боротьба за власть між ріжними буржуазними й дрібнобуржуазними партіями, котрі ділили й переділяли „здобич“ урядничих посад при незмінній основі буржуазного державного ладу, нарешті удосконалення й зміцнення „виконавчої влади“, її урядничого й військового апарату.

Без сумніву се спільні риси цілої новійшої революції капіталістичних держав взагалі. Протягом трьох літ від 1848 до 1851-го року Франція в швидкій, гострій, концентрованій формі виявила такі ж самі процеси розвою, які властиві цілому капіталістичному світу.

Зокрема одначе імперіялізм, доба банкового капіталу, велетенських капіталістичних монополів, доба вростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний капіталізм виявляють надзвичайне зміцнення „державної машинерії“ нечуваний зріст урядничого й військового апарату в звязку зі зміцненнями репресивними заходами проти пролетаріату, як в монархичних так і в найсвобідніших республіканських країнах.

Всесвітня історія¹ без сумніву тепер в без порівнання більшім розмірі ніж 1852-го року веде до „концентрації всіх сил“ пролетарської революції для „зруйнування“ державної машинерії.

Що пролетаріат поставить на її місце, видно з поручаючого матеріялу, котрий дала Паризька Коммуна.

Держава і революція. Досвід Паризької Коммуни 1871 р. Дослідження Маркса.

1. В чім був героїзм спроби коммунарів?

Як відомо, Маркс кілька місяців перед Коммуною, в осени 1870-го року, перестерігав паризьких робітників і указував, що спроба повалити правительство була би проявом беспорядної глупости. Але, коли в марті 1871-го року робітникам силоміць накинено рішучий бій і вони прийняли його, коли повстання стало фактом, Маркс з найбільшим захопленням привітав пролетарську революцію, не зважаючи на злі пророцтва. Маркс не понизився до педантичного осуду „невчасного“ руху, як то зробив смутно-славетний російський зрадник марксизму, котрий в падолисті 1905-го року писав в напрямі підтримання боротьби робітників і селян, а опісля грудня 1905-го року за ліберальним взірцем писав: „Вам не треба було хапатися за зброю“.

Маркс не задовольнив ся одначе захопленням героїзмом „штурмуючих небо“, як він висловився, коммунарів. Він зобачив в революційнім масовім русі, хоча сей рух і не досяг своєї мети, історичну спробу величезного значіння, практичний крок, який був важнішим ніж сотні програм і пояснень. Розібрати сю спробу, вивести з неї тактичну науку, переглянути на основі сеї спроби свою теорію — вот задачі, які поставив собі Маркс.

Останню поправку, яку Маркс вважав потрібним зробити в Коммуністичнім Маніфесті, він перевів на основі революційного досвіду паризьких коммунарів.

Останню підписану обома авторами передмову до девятого видання Комуністичного Маніфесту датовано 24-им червня 1872-го року. В сій передмові Карло Маркс і Фридрих Енгельс заявляють, що програма Комуністичного Маніфеста „тепер... місцями застаріла“.

„А саме“, говорять вони далі: „Коммуна дала доказ, що 'робітнича кляса не може просто перебрати володіння готовою державною машиною і пустити її в хід для своїх власних цілей'...“

Наведену в останній лапках цитату автори взяли з марксового твору „Горожанська війна у Франції“.

Сим самим Маркс і Енгельс придавали головній і основній науці Паризької Коммуни таке величезне значіння, що вони долучили її яко важну поправку до Комуністичного Маніфесту.

Надзвичайно знаменним є, що саме сю важну поправку перекинуто опортуністами. Її властивий зміст невідомий напевне девяти десятим, коли не девятидесяти девяти сотим читачів Комуністичного Маніфесту. Докладніше ми говоритимемо ще про се перекинення дальше в розділі, котрий займається зосібна сим перекиненням. Тимчасово вистачить піднести, що ходяче вульгарне „розуміння“ наведеного нами славетного твердження Маркса прямує до того, ніби Маркс підкреслює тут ідею поступенного розвою в протилежність до завойовання влади і тому подібного.

В дійсности ж справа стоїть як раз навідворіт. Думка Маркса та, що робітнича кляса мусить розбити, поламати „готову державну машинерію“ і не має обмежуватися на простім перебранню володіння нею.

12-го квітня 1871-го року, себто саме за часу Коммуни, Маркс писав Кугельманові:

„Коли ти переглянеш останній розділ мого 'Вісімнадцятого брюмера', ти знайдеш, що я висловлюю там свою думку про те, що найблизчою спробою французької революції буде вже не тільки як досі — перекинути з одної руки до другої бюрократично-мілітарну машинерію, але розбити її (підкреслено Марксом), і се являється передумовою кожної дійсно народної революції на Континенті. Сим є також і спроба наших героїчних паризьких партійних товаришів. (Стор. 709, Neue Zeit, тім XX, I тім 1901-02 р. Листи Маркса до Кугельмана

з'явилися в російській мові що найменше в двух виданнях; одно з них надруковано під моєю редакцією й з моєю передмовою).

В сих словах: „розбити бюрократично-мілітарну машинерію,“ міститься, коротко висловленою, головна наука марксизма щодо питання про задачі пролетаріята. І саме сю науку не тільки зовсім забуто, але й просто перекручено пануючим кауцькянським „товмаченням“ марксизму!

Що торкається покликання Маркса на Вісімнадцяте брюмера, то ми навели відповідне місце повністю.

Цікаво піднести особливо два місця з наведених уваг Маркса. Перше, він обмежує свої висновки на Континент. Се було зрозумілим 1871-го року, коли Англія була ще взірцем чисто капіталістичної держави без мілітаризму і в значній мірі без бюрократії. Тому Маркс і виключив тоді Англію, де здавалася і була можливою революція і навіть народна революція без попереднього зруйнування „готової державної машинерії“.

Тепер, 1917-го року, в добі першої великої імперіалістичної війни, се обмеження Маркса відпадає, і Англія й Америка, найбільші представниці англо-саксонської „свободи“ в світі в значінню відсутности мілітаризму й бюрократії, зовсім зкотилися в загально-європейське брудне, криваве багно бюрократично-мілітарних інституцій, які все покоряють собі, все угнітають. Тепер „передумовою дійсної народної революції“ і в Англії і в Америці також є зломання, знищення, „готової державної машинерії“ (яка досягла там в 1914 — 1917 роках європейської, властивої імперіалізму доконалости).

Друге, особі уваги заслуговує надзвичайне змістовне зазначення Маркса, що зруйнування бюрократично-мілітарної машинерії уявляє з себе „передумову кожної дійсної народної революції“. Се поняття „народної“ революції здається дивним в устах Маркса, і російські плекхановці, сі учні Струве, які бажали би славитися марксистами, могли би мабуть пояснити сей вислів Маркса яко обмовку, помилку в словах. Вони в такий сумно-ліберальний спосіб зфальшували марксизм, що для них існує лише голе протиставлення буржуазної й пролетарської революції, при чім вони зовсім не мають живого представлення також і про сю різницю.

Коли звернутися наприклад до революцій двадцятого століття, то розуміється, що і португальську й турецьку революцію доводиться вважати за буржуазні. Але ані одна ані друга не були „народними“ революціями, бо народні маси, величезна більшість народу ні в одній ні в другій не приймали скільки будь помітної діяльної, самостійної участі з власними господарчими й політичними вимогами. Навпаки російська буржуазна революція 1905 — 1907-го років, хоча вона й не досягла таких „блискучих“ успіхів, яких тимчасово досягли португальська й турецька, була без сумніву „дійсною 'народною' революцією“, бо маси народа, більшість його, поневолені й визискувані найнижчі суспільні верстви його, виступали самостійно, надавали цілому перебігу революції свої ознаки, своїми вимогами, своїми спробами своїм власним способом збудувати нову суспільність намісць зруйнованої.

В Європі 1871-го року на Континенті в жадній країні пролетаріят не уявляв з себе більшости народа. „Народна“ революція, яка пориває з собою до руху дійсно більшість народу, може лише тоді бути такою, коли вона охоплює собою пролетаріят і селянство. Обидві сі кляси складають тоді собою „нарід“. Спільне обом клясам те, що „бюрократично-мілітарна державна машина“ поневолює, пригнічує, визискує їх. Зломання, розбиття сеї машинерії вимагають дійсні інтереси „народа“, більшости його, робітників і більшої часті селян. Се служить „передумовою“ вільного союзу між біднішими селянами і пролетарями; без такого союзу демократія мало забезпечена й соціалістичне перетворення неможливе.

Дорогу до такого союзу проклала, як відомо, й Паризька Коммуна, яка не досягла своєї мети з цілого ряду внутрішніх і зовнішніх причин.

Коли́отже Маркс говорив про дійсну народну революцію, то він зовсім не забував про власности дрібного міщанства (він часто й багато говорив про них) і гостро, точно зважував дійсне відношення сил кляс в більшости континентальних держав Європи 1871-го року. З другого боку він констатував, що розбиття державної машинерії вимагається інтересами робітників і селян, лу-

чить їх між собою і ставить перед ними спільну задачу усунути „паразитів“ і замінити їх чимсь новим.

А чим же саме?

2. Чим треба замінити зруйновану державну машинерію ?

На се питання 1847-го року в Коммуністичнім Маніфесті Маркс дав ще зовсім абстрактну відповідь, вірніше кажучи, відповідь, яка указує на задачі, а не на їх розв'язання. Заміна державної машинерії „організацією пролетаріята, яко пануючої кляси“, „завойованням демократії, — така була відповідь Коммуністичного Маніфесту.

Не віддаючися утопіям, Маркс від досвіду масового руху чекав відповіді на питання, яку конкретну форму прийме ся організація пролетаріяту яко пануючої кляси, яким шляхом сю організацію дасться злучити з найдосконалішим і послідовнішим „завойованням демократії“.

Досвід Коммуни, який він мав, ні був, Маркс і досліджує точно в своїй „Горожанській війні у Франції“. Ми наводимо тут головніші місця сього твору:

В дев'ятнадцятому столітті розвинулася середньовічного походження „централізована державна власть, з її повсюдними органами — постійною армією, поліцією, бюрократією, духовенством, дворянством“. З загостренням клясових протилежностей між капиталом і працею „державна власть все більше й більше приймає характер публичної сили для подавлення робітничої кляси, машини для клясового панування. По кожній революції, яка означає поступ клясової боротьби, все яснійше й яснійше виступає просто поневолюючий характер державної влади“. Державна власть по революції 1848 — 49 років стає „національним воєнним знаряддям капіталу проти праці“. Друга імперія стверджує се.

„Як раз протилежністю до імперії була Коммуна. Вимога „соціальної республіки“, якою паризький пролетаріят почав лютневу революцію, висловлювала лише не-

виразне змагання до усунення не тільки монархичної форми клясового панування, але й самого клясового панування взагалі.

Що ж уявляла з себе тоді ся „певна“ форма пролетарсько-соціалістичної республіки? Як здобуто державу, утворити котру вона бажала?

...„Першим декретом Коммуни було скасування постійного війська й заміна його озброєним народом“.

Ся вимога знаходиться тепер в програмі всіх партій, котрі хочуть зватися соціалістичними. Але, вартість їх програм можна найкраще оцінити по поводженню наших соціалреволюціонерів і меньшевиків, які по революції 27-го лютого просто зреклися від здійснення сеї вимоги!

...„Коммуна складалася з вибраних загальним голосуванням в різних повітах Парижа мійських радників. Вони були відповідальними і кожного часу відкличні. Більшість їх, само собою розуміється, складалася з робітників або з признаних провідників робітничої кляси“...

„Дотеперішнє знаряддя державного управління, поліцію зараз же позбавлено всіх її політичних властивостей і перетворено в відповідальне й що хвилі відкличне знаряддя Коммуни... Рівно ж так і урядників всіх інших галузей управління... Починаючи з членів Коммуни і аж донизу, громадську службу треба було виконувати за робітничу платню. Придбані привилеї й репрезентаційні гроші високих державних сановників щезли разом з сими самими сановниками... Усунувши відразу постійне військо і поліцію, сю матеріальну власть старого правительства, Коммуна негайно ж перейшла до зломання знаряддя духового пригнічення, попівства... Судові урядники стратили свою ніби-то незалежність... Надалі вони ставали виборними, відповідальними й відкличними“...

Розторощену державну машинерію тим самим Коммуна замінила, здавалося, „тільки“ доконалішою демократією: усуненням постійного війська, повною виборністю й відкличністю всіх урядових осіб. В дійсности одначе се „тільки“ означало велетенську заміну одних інституцій інституціями основно иншого характеру. Тут як раз можна бачити один з прикладів „перетворення

кількості в "якість" : переведена з найбільшою, яку лише можна уявити, повністю й послідовністю демократія перетворюється з буржуазної демократії в пролетарську, з держави (себто окремої влади для приборкання певної класи) в щось таке, що не являється вже зовсім державою.

Подавляти буржуазію й її опір] все ще потрібно. Для Коммуни се було особливо дуже необхідним, і одною з причин її поразки є те, що вона робила се не досить рішуче. Але приборкуючий орган тут уже більшість, а не меншість народу, як се було завжди досі при рабстві, кріпацтві й наємнім рабстві. Коли ж більшість народу сама подавляє власних гнобителів, то для сього більше не треба окремої влади. В сім значінню держава починає відмирати. Замість окремих інституцій поставленої вище меншости (упривилейованого урядництва й провідників постійного війська) більшість може виконувати се сама. Чим більшу участь одначе приймає цілий нарід у виконанню функцій державної влади, тим менше потребує він сеї влади.

Особливо вартий уваги в сім відношенню піднесений Марксом захід Коммуни: усунення репрезентаційних грошей ріжного роду, всяких фінансових привилей урядництва, заведення робітничої платні для всіх урядових осіб в державі. В сім найясніше виявляється поворот: від буржуазної демократії визиску до демократії визискуваних клас, від „публичної влади“ для подавлення певної класи до подавлення визискувачів спільною силою більшости народу, робітників і селян. І як раз що до сього нагляднішого, може найважливішого для питання про державу місця марксову науку зовсім забуто! В популярних коментарях, число котрих безмежно велике, про се не говориться. Про се „прийнято“ не говорить, неначе б річ ішла про „наївність“ минулих днів, так скажемо, як християне „забули“ про „наївність“ початкового християнства й його демократично-революційного духа, коли їх віру піднесено до державної релігії.

Вимога зменшення платні найвищим державним достойникам здається неначе б вимогою наївної, примітивної демократії. Один з „основників“ найновішого оппортунізму, колишній соціалдемократ Едуард Берн-

штайн, все знову [й знову повторює се тривіальне міщанське глузування з „примітивної“ демократії. Як усі оппортуністи і теперішні кауцькіянці, він зовсім не зрозумів, перше, що перехід від капіталізму до соціалізму неможливий без певного „повороту“ до „примітивної“ демократії (як же инакше має відбутися перехід до виконання державних функцій більшістю населення, самим народом) і, друге, що „примітивна демократія“ на основі капіталізму й капіталістичної культури не така сама, як примітивна демократія доісторичного й до капіталістичного часу. Капіталістична культура створила великі підприємства, фабрики, залізниці, почти, телефони і т. п. Але на сій основі більшість функцій старої „державної влади“ так попростійшала і може звестися до таких простих операцій реєстровання, зазначень, контролі, що всі люде, які вміють читати й писати, в стані полагоджувати сі функції, так що їх буде можна (і треба) виконувати за звичайну „робітничу платню“ й відобразити у них вінець чогось упривилейованого, „вищого“.

Переведена цілковита виборність і відкличність всіх без виїмки урядових осіб кожного потрібного часу, зведення їх окладів до щабля звичайної платні, сі прості й „самозрозумілі“ демократичні заходи лучать інтереси робітництва з інтересами більшости селян і служать одночасно стежкою сполучення між капіталізмом і соціалізмом. Сі заходи відносяться до державної, чисто політичної перебудови суспільности, але вони набувають, розуміється, властивого їм змісту і свого значіння лише зі здійсненням або приготуванням до здійснення „експропріації експропріаторів“, одібрання засобів визиску у визискувачів, себто з переходом від капіталістичної приватної власности на засоби продукції до громадського володіння.

„Коммуна“, писав Маркс: „здійснила гасло всіх буржуазних революціонерів — дешеве управління, — скасувавши обидва найбільші джерела видатків, армію й урядництво.

З селянства, як і інших верств дрібної буржуазії лише незначна меншість „впливає на поверхню“, „стає людьми“ в буржуазнім значінню, себто або заможною людиною, буржуа, або добре поставленим, упривилейованим урядником. Переважаючи більшість селян понево-

люється правительством в кожній капіталістичній державі, де тільки є селяне (а вони є в більшій частині капіталістичних держав). Тому селяне тужать за поваленням її, тужать за „дешевим“ правительством. Здійснити це може тільки пролетаріат, і, здійснюючи це, пролетаріат робить крок до перетворення держави в соціалістичну.

3. Усунення парламентаризму.

„Коммуна“, писав Маркс: „мала бути не парламентарною, а працюючою громадою, одночасно виконуючою й законодавчою“...

„Замість призначення раз за три чи шість років, який член пануючої класи має заступати нарід або наступати на нього в парламенті, загальне голосування мало би служити організованому в Комуні народу, як індивідуальне право голосу кожному іншому працевластцю служити для вишукування робітників, доглядачів і книговедів у своїм підприємстві“.

Ся варта уваги критика парламентаризму з 1871-го року наслідком пануючого соціал-шовінізму й оппортунізму тепер також належить до „забутих слів“ марксизму. Міністри й фахові парламентарі, зрадники пролетаріату й розділяючі посади соціалісти наших днів зовсім полишають критику парламентаризму анархістам і з сеї на диво мудрої причини проголошують всяку критику парламентаризму за „анархізм“! Нема отже зовсім нічого дивного, що робітництво поступових парламентарних країн при погляді на таких „соціалістів“ як Шайдеман, Давид, Лєгієн, Семба, Ренодель, Гендерсон, Вандервельде, Штавінінг, Брантінг, Біссолаті й К-о охоплювала огида і воно все частійше висловлювало своє співчуття анархо-синдикалізму, хоча сей останній уявляє з себе рідного брата оппортунізму.

Для Маркса революційна діалектика ніколи не була тою порожньою, модною фразою, якою зробили її Плєханов, Кауцький і інші. Маркс умів без милосердя нападати на анархізм за те, що той зовсім не в стані був виужити „стійло“ буржуазного парламентаризму, особливо доки не було жадної революційної ситуації; але

одночасно він умів також провадити дійсно революційно-пролетарську критику парламентаризму.

За кілька років раз призначати, який з членів паноуючої кляси має в парламенті заступати нарід чи наступати на нього — се властива суть буржуазного парламентаризму, не тільки в парламентарно-конституційних монархіях, але також і в найдемократичніших республіках.

Коли ж ставиться питання про державу, розглядається парламентаризм яко одну з державних інституцій з точки погляду пролетаріяту в сій області — де тоді вихід з парламентаризму? Як можна обійтиса без нього?

Все знову доводиться повторяти: основану на досліді Коммуни Марксову науку так докладно забуто, що сучасному „соціалдемократові“ (читай сучасному зрадникові соціалізму) инша ніж анархистична або реакційна критика парламентаризму здається просто незрозумілою.

Виходу з парламентаризму, природна річ, доводиться шукати не в усуненні представничих тіл, а в перетворенню парламентів з говорилень в „працюючі“ інституції. „Коммуна мала бути не тільки парламентарним але й працюючим, одночасно виконавчим і законодавчим тілом“.

„Не парламентарним, а одночасно виконавчим і законодавчим тілом“ — се вивід, який вдаряє просто в серце сучасних парламентарів і „мазунчиків“ парламентарської соціалдемократії. Погляньте на яку хочете країну з парламентарним управлінням від Америки до Швайцарії, від Франції до Англії, Норвегії і т. д.: властиву „державну“ працю робиться за лаштунками департаментами, канцеляріями, штабами. В парламентах лише говориться, що-би вести за ніс „простий нарід“. Се вірно до такої міри, що всі сі цілі парламентаризму виявилися зараз же навіть і в російській буржуазно-демократичній республіці ще ранше, ніж вона знайшла час створити правильний парламент. Такі герої багнистого дрібноіщанства, як Скобелів, Церетеллі, Чернов і Авксентіїв спромоглися за взірцем огидливого буржуазного парламентаризму забруднити навіть совіти і перетворити їх в самі говорильні. В совітах панове „соціялістичні“ міністри дурили довірливих мужиків. В правительстві без-

впинно йде кадріль, щоби з одного боку дати змогу можливо більшому числу соціалреволюціонерів і меньшевиків присісти по черзі до ясел добре оплачених і почесних посад, а з другого відвести увагу народу. А в канцеляріях і штабах тим часом відбувається „державна“ праця.

Орган правлячої партії соціалреволюціонерів „Дѣло Народу“ проголосив недавно в одній редакційній статті — з недосяжною щирістю людей з „доброго суспільства“, в котрім „всі“ віддаються політичній проституції, — що навіть в проваджених „соціалістами“ (вибачте за слово) міністерствах цілий урядничий апарат, лишився власне кажучи, старим, функціонує по старому й зовсім „відкрито“ саботує революційні підприємства. Навіть коли би такого признання і не було: хиба фактична історія участі соціалреволюціонерів і меньшевиків у правительстві не є вистарчаючим доказом? Знаменне те, що, сидячи спільно з кадетами в міністерстві, Чернови, Русанови, Зензинови й інші редактори „Дѣла Народу“ стратили всякий сором і не жахаються, неначе б річ ішла про якусь дрібничку, прилюдно оповідати про те, що „у них“ в міністерстві все по старому!! Революційно-демократична фраза — для обдурення сільських мужиків — і проволікання всіх справ канцелярійними урядниками для задоволення капіталістів, се — властива суть „чесної“ коаліції.

Коммуна заміняє продажний і багнистий парламентаризм буржуазної суспільности тілами, в яких свобода думки й досліду не зводиться до обману, бо парламентарі мусять самі працювати, самі переводити свої закони, сами контролювати, що вони здійснили, самі нести безпосередню відповідальність перед своїми виборцями. Заступничі тіла лишаються, але парламентаризму яко окремої системи, яко відділення законодавчої праці від виконавчої, яко упривилейовання парламентарів тут нема. Ми не можемо уявити собі демократії без заступничих тіл, і пролетарської демократії також, без парламентаризму ж ми можемо і мусимо собі її уявляти, коли критика буржуазної суспільности для нас не порожні слова, коли наше прямування до повалення панування буржуазії являється поважним і щирим змаганням, а не „виборчою“ фразою для збору голосів між

робітниками, як у меньшевиків і соціалреволюціонерів, Шайдеманів і Легієнів, у Семба і Вандервельде.

Надзвичайно повчаюче, що Маркс, коли він говорить про функції того урядництва, яке потребує також і коммуна і пролетарська демократія, наводить яко приклад урядників всякого іншого працедавця, себто звичайного капіталістичного підприємства з робітниками, доглядачами й книговодами.

У Маркса нема ані краплі утопізму в тім значінню, щоби він прикрашував, уявляв собі фантастично „нову“ суспільність. Ні, він досліджує яко природний процес походження нової суспільности зі старої, перехідні форми від другої до першої. Він тримається фактичного досвіду масового пролетарського руху і старається вивести з нього практичну науку. Він „вчиться“ у Коммуни, як і всі великі революційні мислителі не боялися вчитися з досвіду великих повстань поневолених кляс, не звертаючися до них щоразу з педантичними „моральними поученнями“ (в роді Плеханівського: „Ви не мали братися за зброю“ або Церетеллівського: „Кляса мусить сама себе обмежувати“).

Про нагле, безслідне усунення урядництва на всіх місцях не може бути й мови. Се утопія, а розбиття старого урядничого апарату й одночасний початок будівання нового апарату, який дасть змогу помалу усунути всяке урядництво — се зовсім не утопія, а досвід Коммуни, се — безпосередна, поставлена на порядок денний задача революційного пролетаріята.

Капіталізм робить простійшими функції „державного управління“, дає змогу усунути „начальство“ і звести цілу справу до організації пролетарів (яко пануючої кляси), яка в імені цілої суспільности призначає „робітників, доглядачів і книговодів“.

Ми зовсім не утопісти. Ми не „мріємо“ про те, як можна було би зразу обійтися без усякого управління, без усякого підрядження. Сі основані на нерозумінню задач диктатури пролетаріята анархистичні сні зовсім чужі марксизму і служать лише відсуненню соціалістичної революції, аж доки люде не стануть іншими. Ні, ми хочемо переведення соціалістичної революції з теперішніми людьми, які не можуть обійтися без підрядження, без контролі, без „доглядачів і книговодів“.

Але всі мають підряджуватися й коритися озброєному передовому відділу всіх визискуваних і працюючих — пролетаріату. Усунення специфічної упривилейованості державних урядників можна і треба розпочати зараз же, з сьогодні на завтра, а її місце мусять зайняти функції доглядачів і книговодів, до виконання яких вже тепер при нинішнім щаблі розвою здатні і які зовсім в стані полагоджувати за „робітничу платню“ горожане.

Ми, самі робітники, організуємо велике підприємство, вибудовуючи те, що вже створив капіталізм, спираючися на власний досвід робітників; ми здійснимо оперту на державну власть озброєних робітників строгу, жалізню карність і зробимо державних урядників простими виконувачами наших доручень, відповідальними, скромно оплаченими „доглядачами й книговодами“ (розуміється, разом з техніками всякого роду, кожної ранги й степені) — се наша задача, задача пролетаріята; се те, з чого треба починати при переведенню пролетарської революції. Такий початок на основі великого підприємства поведе сам собою до спроквольного „відмирання“ всякого урядництва, до поступового створення такого ладу, ладу без знаків наведення, який не має нічого спільного з наємним рабством, ладу, при яким приймаючі все простійший вигляд функції догляду й рахунководства наперемінку полагоджується всіми і сі функції стають пізнійше звичкою й помалу перестають бути особливими функціями окремої верстви людей.

Один бистроумний німецький соціалдемократ означив у 70-их роках минулого століття почту яко взірець соціалістичного господарства. Се зовсім вірно. Почта тепер уявляє з себе господарство, організоване в роді державно-капіталістичного монополю. Імперіялізм перетворює поволі всі трести в подібного роду організації. Над „простим“ працюючим населенням, яке при сім голодає й завалене працею, тут стоїть та ж сама буржуазна демократія. Механізм громадського господарювання тут вже одначе готовий. По поваленню капіталістів, по подоланню опору сих визискувачів жалізним п'ястуком озброєних робітників, по розторощенню бюрократичної машинерії сучасної держави у нас буде позбавлений

паразитів механізм високої технічної досконалості, який об'єднані робітники дуже добре самі можуть пустити в хід, призначаючи техніків, доглядачів, книговодів і лишаючи їх всіх, як і взагалі всіх державних урядників, виконувати свою діяльність за робітничу платню. Це — конкретна, практична, негайно здійснима задача відносно трестів, здійснення котрої при використанню досвіду, набутого вже Коммуною за її спроб на практиці (особливо в області державного будівництва), визволяє працююче населення від визиску.

Найблизча наша мета — організувати ціле народне господарство на взірець почти, а саме так, щоби всі стоячі під контролею й проводом організованого пролетаріату техніки, доглядачі, книговоди, як рівнож і всі урядові особи діставали не перевищаючий робітничої платні оклад. Це — та держава, це — та господарча основа держави, яку ми потребуємо. Це — те, що дасть нам усунення парламентаризму й утримання заступничих тіл, що позбавить працюючі кляси від проститування сих інституцій буржуазією.

4. Організація національної єдності.

... „В короткім нарисі національної організації, для дальшого випрацювання котрого у Коммуни не було часу, виразно зазначено, що політичною формою навіть найменшого села мусила би бути коммуна...“ Коммуна мала би вибирати також і „національну делегацію“ в Парижі.

„Ті нечисленні, але важні функції, які потім ще лишалися би для центрального правительства, не скасувалося, як се навмисне перекручено, але передавалося комунальним, себто строго відповідальним урядникам“.

„Єдності нації не розбивалося, а навпаки її організовувалося основними комунальними законами; її здійснювалося знищенням тої державної машини, яка видавала себе за втілення сеї єдності, але бажала бути вищою й незалежною від нації, на тілі котрої вона була все-таки паразитичним наростом. Тим часом як поневолюючі лише органи старої правительственной влади

треба було відтяти, оправнені функції влади, яка змагалася стояти понад суспільністю, відіймалося у неї й поверталось відповідальним слугам суспільности“.

До якої степені оппортуністи сучасної соціалдемократії не зрозуміли — краще може сказати: не хотіли зрозуміти — сих розважань, доказує геростратівськи-славетна книжка зрадника Бернштайна „Передумови соціалізму і задачі соціалдемократії“. Саме покликаючися на цитовані слова Маркса, Бернштайн писав: Тут ми находимо розвинутою програму, яка по своїм політичним змісту виявляє в усіх важних рисах найбільшу подібність до федералізму — Прудона“. Коротко кажучи, при всіх інших різницях між Марксом і „дрібним буржуа“ Прудон (Бернштайн бере слова „дрібний буржуа“ в іронічні лапки) в сих пунктах хід думок у них такий близький, який лише можна собі уявити. Природна річ, продовжує Бернштайн, значіння муніципалітетів зростає, хоча, „чи подібне, розвязання сучасної державности і повне перетворення її організації, як те малюють Маркс і Прудон (утворення національного зібрання з делегатів провінціальних і повітових зібрань, які з свого боку складалися би з делегатів коммун), мали би бути першим ділом демократії так, що відпадала би отже дотеперішня форма національного представництва, і здається мені сумнівним“. (Бернштайн „Передумови соціалізму“, стор. 134 і 136, видання 1899 року).

Се просто нечувана річ: змішати погляди Маркса на усунення паразита, державної влади з федералізмом Прудона! І се одначе зовсім не нагода, бо оппортуністам цілком і в голову не приходить, що Маркс говорить тут зовсім не про федералізм в протилежности до централізму, а про знищення старої, буржуазної машини, властивої всім буржуазним державам.

Оппортуніст думає лише про те, що він бачить довкола себе в кругах дрібно-буржуазного міщанства і „реформічного“ покою, лише про „муніципалітети“! Про революцію пролетаріята оппортуніст зовсім і подумати не сміє.

Се смішне. Але варто уваги, що про сей пункт з Бернштайном не спорили. Багато авторів виступали проти Бернштайна, в російській літературі зокрема Плеханов, в західноєвропейській — Кауцький, але ні

один ні другий ні словечка не промовили про се перекручення Маркса Бернштайном.

Оппортуніст до такої міри відвик революційно думати і розважати про революцію, що він приписує Марксові „федералізм“, заміняючи його основником анархізму, Прудонем. І ті, що бажають бути ортодоксальними марксистами, боронити науку революційного марксизму, Кауцький і Плеханов мовчать про се! Се одна з головних причин надзвичайного уплощення в поглядах на різницю між марксизмом і анархізмом, яке в рівній мірі властиве оппортуністам і кауцькіянцям, і про яке ми ще говоритимемо далі.

В наведених увагах Маркса про спробу Коммуни нема ані сліду федералізму. Маркс згоджується з Прудонем як раз в чімсь іншим, чого оппортуніст Бернштайн зовсім не помічає. Маркс відхиляється від Прудона саме в тім, в чім Бернштайн знаходить подібність.

Маркс згоджується с Прудонем в тім, що обидва вони вимагають „розторощення“ сучасної державної машини. Сього згоджування марксизму з анархізмом (і з Прудонем і з Бакуниним) не хочуть бачити ні оппортуністи ні кауцькіянці, бо вони в сім пункті покинули марксизм.

Маркс відрізняється від Прудона й Бакунина саме в питанню федералізму (не кажучи вже зовсім про диктатуру пролетаріату). В основі своїй федералізм впливає з дрібнобуржуазних поглядів анархізму. Маркс централіст і в його наведених тут увагах нема жадної відхилки від централізму. Лише люде, повні суевірря про державу, можуть вважати знищення буржуазної машинерії за знищення централізму.

Коли ж пролетаріат і селянська голота захоплять до своїх рук державну власть, організуються зовсім вільно в коммуни і злучать діяльність сих коммун для спільних ударів проти капіталу, для подолання опору капіталістів, для передачі жалізниць, фабрик, землі і т. п. з приватної власности цілій нації, цілій суспільности, — буде се централізм чи ні? Хиба се не був би найпослідовніший, найдемократичніший централізм? І то переведений пролетаріатом централізм?

Бернштайн просто зовсім не в стані зрозуміти того, що можливий і добровільний централізм, добровільне

об'єднання коммун в одну націю, добровільна злука пролетарських коммун для скасування панування буржуазії і буржуазної державної машини. Бернштайнові централізм уявляється, як і кожному міщанинові, яко щось, що приходить згори, яко щось, що можуть навязати й утримати лише урядники й військо.

Але Маркс, неначе передбачаючи можливість перекручення своїх поглядів, підносить, що виставлені проти Коммуни обвинувачення, ніби вона знищила єдність нації, хотіла усунути центральну власть, являються свідомо брехнею. Маркс уживає навмисне вислів „організується єдність нації“, щоби протиставити свідомий демократичний централізм пролетаріята буржуазному, милітарному, який утримується урядництвом.

Гірше глухих одначе ті, що не хочуть чути. Оппортуністи сучасної соціалдемократії саме уявляють з себе тих, що не хочуть і чути про усунення паразита, розбиття державної власти.

5. Усунення паразита, держави.

Ми навели вже відповідні місця з Маркса і мусимо їх лише доповнити:

„...Звичайною долею нових історичних творинь буває те, що їх помилково розглядають яко рідню старших і навіть давно минулих форм суспільного життя, до котрих вони в якійсь мірі подібні. Так сю нову Коммуну, яка ломала сучасну державну власть, розглядалося за відродження середньовічної коммуни... Конституцію Коммуни помилково вважалося за спробу збудувати союз малих держав, про який мріяли Монтеке і жирондісти... за занадто гостру форму старої боротьби проти надмірної централізації“ ...

...Коммунальний лад навпаки повернув би суспільному тілу всі сили, котрі досі пожирав паразитичний наріст, „державна“, яка годується соками суспільства й затримує вільний рух його. Одним сим подвигом він спричинив би відродження Франції“ ...

...„В дійсности ж коммунальний лад повів би сільських продуцентів під духовий провід головних пові-

тових міст і забезпечив би їм там природних заступників їх інтересів, в мійських робітниках. Саме поняття коммуни приносило з собою, яко щось samozрозуміле, місцеве самоуправління, але тепер вже яко противагу проти зробленої зайвою державної влади“ ...

„Знищення державної машини“, яка уявляє з себе „паразитичний нарост“, усунення, розбиття її; державна влада стає тепер „зайвою“ — се вислови, в яких Маркс говорить про державу при оцінці й дослідженню досвіду Коммуни.

Все се написано майже перед півстоліттям, а нині доводиться робити просто розкопки, щоб познайомити ближче широкі маси з неперекрученим марксизмом. Виводи з спостережень Маркса за останню пережиту ним велику революцію забулося саме тоді, коли надійшов час наступаючої великої революції пролетаріату.

„...Ріжноманітність товмачень, котрими пояснювалося Коммуну, і розмаїтість інтересів, яка в тім виявлялася, показують, що Коммуна була дуже і дуже розтяжливою політичною формою, тоді як всі попередні форми правління були в суті річі поневолюючими. Її справжня тайна ось в чім: вона була в суті своїй правлінням робітничої кляси, вислідом боротьби повстаючої проти власницької кляси, знайденою нарешті політичною формою, при котрій економічне ведення праці могло виконуватися само собою“.

„...Без сеї останньої умови коммунальний лад був неможливістю й оманом“ ...

Утопісти займалися „відкриттям“ політичних форм, при яких мала би відбутися соціалістична перебудова суспільства. Анархисти боролися руками й ногами проти питання про політичні форми взагалі. Оппортуністи сучасної соціалдемократії вважають буржуазні політичні форми парламентарної, демократичної держави за такі, яких не можна переступити, і вони до крови розбивають собі чоло, молячися сьому „болванові“, і проголошують всяку спробу розбити сю форму за анархизм.

Маркс вивів з цілої історії соціалізму й політичної боротьби, що держава мусить щезнути, що переходова форма сього щезання (перехід від держави до недержави) буде „організований яко пануюча кляса пролетаріат“. Але Маркс не брався відкривати політичні

форми сеї будуччини. Він обмежився на точнім спостереженню й дослідженню історії Франції й на виводах, які зроблено з 1851-го року :

Розвій наближається до розторощення буржуазної державної машинерії.

Коли наступив масовий рух революційного пролетаріяту, Маркс, не зважаючи на неуспіх сього руху, не зважаючи на коротке тривання й простим оком помітні слабі сторони його, почав досліджувати, які форми знайшов сей рух.

Коммуна уявляє з себе „знайдену нарешті“ пролетарською революцією форму, при якій можливе господарче визволення праці.

Коммуна є першою спробою пролетарської революції розбити буржуазну державну машину, знайденою „нарешті“ політичною формою, яка може і мусить замінити розбиту.

Ми побачимо в дальшій викладі, що російські революції 1905 й 1917 років за інших обставин, при інших умовах продовжують діло Коммуни і стверджують геніяльне історичне дослідження Маркса.

Продовження. Додаткові пояснення Енгельса.

Маркс дав основу для обговорення питання про значіння досвіду Коммуни. Енгельс не раз вертав до сеї теми, пояснив розбір і виводи Маркса, між иншим з такою силою і наглядністю освітив инші сторони питання, що треба близьче спинитися на сих поясненнях.

1. „До кватирного питання“.

В своїй розвідці про кватирне питання (1872) Енгельс користує з досвіду Коммуни і не раз говорить про задачі революції відносно держави. Цікаво, що на конкретній темі ясно унагляднюється з одного боку подібність між пролетарською й теперішньою державою, ознаки, які дозволяють в обох випадках говорити про державу, а з другого боку ознаки відріжнення чи перехід до усунення держави.

„Як же тоді розв'язати кватирне питання? В теперішнім суспільстві саме так, як розв'язується кожне инше суспільне питання: спроквольним вирівнанням попиту й прекладання; розв'язанням, котре само знову викликає питання, отже зовсім не уявляє з себе жадного розв'язання. Як би розв'язала се питання соціальна революція, залежить не тільки від даних кожного разу обставин, але лучиться також зі значно далекосяглішими питаннями, одним з найважніших між якими є усунення протилежности між містом і селом. Тому, що ми не хочемо утворити жадних утопістичних систем для уладження будучої суспільности, було би більше ніж марним спинятися над сим. Але остільки певне, що вже тепер по великих містах досить жилих будов, аби при розумнім використанню їх допомогти кожній справжній

'кватирній нужді'. Се може статися, розуміється, лише вивласненням, експропріацією нинішніх володільців, або заселенням їх домів безпритульними чи надмірно накопиченими в своїх теперішніх мешканнях робітниками, і як тільки пролетаріят захопить політичну владу, подібні, продиктовані громадським добробутом заходи легко переводитиметься, як інші експропріації й розкватування переводиться теперішньою державою". (Стор. 22 німецького видання 1897 р.)

Тут не обговорюється зміни форми правительственої влади, а лише пояснюється суть її діяльності. Експропріації й розкватування відбуваються й по розпорядженню теперішньої держави. Пролетарська держава, розглядаючи се формально, буде також давати „розпорядження“ про замешкання й вивласнення домів. Але ясна річ, що старий виконавчий апарат, звязане з буржуазією урядництво, був би просто непридатним для переведення розпоряджень пролетарської держави.

... „З рештою треба констатувати, що 'фактичне перебрання володіння' всіми знаряддями праці, заволодіння цілою індустрією з боку працюючого народу, уявляє з себе просто протилежність до прудонівської „зміни“. При останній поодинокий робітник стає власником мешкання, селянського двору, знарядь праці; при перших 'працюючий народ' лишається спільним власником домів, фабрик та знарядь праці, і ледве чи зможе дозволити принаймні за переходового часу користання з них без нагороди коштів окремим людям чи товариствам. Саме так, як скасування земельної власности уявляє з себе не скасування земельної ренти, а передачу її, хоча і в зміненому вигляді, суспільности. Фактичне володіння працюючого народу всіми знаряддями праці зовсім не виключає отже утримання наємно-орендних відносин". (Стор. 69).

Зачеплене в сих увагах питання про господарчі основи для відмирання держави ми розглядатимемо в найблизчій розділі. Енгельс висловлюється надзвичайно обережно, кажучи, що робітнича держава „ледве чи“ даватиме мешкання задарма „принаймні за переходового часу“. Здача належачих цілому народу мешкань поодиноким родинам за грошеву нагороду вимагає також і інкасування, збору сих грошей, повної контролю і того чи

иншого унормування при роздачі мешкань. Усе це вимагає якоїсь державної форми, але зовсім не окремого мілітарного чи бюрократичного апарату з урядовими особами в особливо упривілейованім положенню. Перехід до таких відносин, при яких буде можливо давати мешкання задарма, злучений з „відмиранням“ держави. Згадуючи, що блянкисти по Коммуні під вражінням її досвіду зайняли засадниче становище марксизму, Енгельс формулує тут же се становище так:

„...Необхідність політичної акції пролетаріату і його диктатури яко переходу до скасування кляс, а з ними, й держави...“ (Стор. 55).

Деякі прихильники буквоїдської критики або міщанські „нищителі марксизму“ може легко знайдуть суперечність між сим признанням „усунення держави“ і запереченням його яко анархистичної формули в наведенонім ранше уступі „Анти-Дюрінга“. Небуло би дивним, коли оппортуністи забажали б зробити з Енгельса „анархиста“. Тепер все більше й більше стає звичаєм у соціалшовіністів обвинувачувати інтернаціоналістів в анархизмі.

Марксизм завжди повчав, що одночасно зі скасуванням клясової держави наступить і усунення держави. Загально відоме місце про „відмирання держави“ в „Анти-Дюрінгу“ закидає анархистам не те, що вони виступають за скасування держави, а те, що вони проголосують можливим скасування держави „з сьогодні на завтра“. З огляду на повне перекирчування пануючою тепер соціалдемократичною доктриною позиції, яку займає марксизм проти анархизму в питанню про усунення держави, особливо корисно пригадати полеміку між Марксом та Енгельсом і анархистами.

2. Полеміка проти анархистів.

Сю полеміку велось в 1873-ім році. Маркс і Енгельс написали статті проти орієнтованих „автономістично“ прудоністів чи „антиавторитарців“ в одній італійській соціалістичній газеті, і лише в 1913 році ці статті з'явилися в німецькім перекладі в журналі „Neue Zeit“.

„Коли політична боротьба робітничої кляси“, писав Маркс і глузував з анархистів та їх заперечення полі-

тики: „приймає революційні форми, коли робітники диктатуру буржуазії замінюють своєю революційною диктатурою, тоді вони роблять страшний злочин образи принципу, бо для задоволення своїх убогих, грубих щоденних потреб, для зломлення опору буржуазії, вони надають революційну й переходову форму державі замість того, щоби відложити зброю й скасувати державу“ ... („Neue Zeit“, 32 річник, I. том, 1913-14 рр., Стор. 40.).

Таке отже було „скасування“ держави, проти якого виключно підніс закид Маркс, поборюючи анархистів. Маркс виступав не проти щезання держави разом з щезнуттям кляс або проти усунення її разом з усуненням кляс, а проти того, щоби робітники зреклися уживання озброєної сили, організованої насильної переваги, себто держави, яка мала би служити „зломанню опору буржуазії“. Маркс навмисно, щоби запобігти перекручуванню справжнього змісту своєї боротьби проти анархізму, підкреслює „революційну й переходову форму“ держави, яку потребує пролетаріат. Пролетаріат потребує державу лише переходово. Ми зовсім не розходимося з анархистами в питанню усунення держави яко мети. Ми твердимо, що для осягнення сеї мети тимчасове ужиття зброї, засобів, метод державної власти проти визискувачів так само потрібне, як і переходова диктатура поневоленої кляси для усунення кляс. Маркс вибірає найгострійшу й найяснішу постановку питання проти анархистів: чи робітники мусять „відложити зброю“ чи вони мають ужити сеї зброї проти буржуазії, щоби зломити опір капіталістів, аби визволити себе з їх ярма? А що ж инше уявляє з себе систематичне ужиття зброї одною клясою проти другої, як не „переходову форму“ держави?

Нехай кожний соціалдемократ спитає себе, чи він так ставив питання про державу в своїм спорі проти анархистів! Чи так само формулувала се питання переважуюча більшість офіційальних соціалістичних партій внутрі другої інтернаціоналі?

Енгельс поясняє сі думки ще значно докладніше й популярніше. Спершу він сміється з плутанини думок у прудоністів, які вважають себе за антиавторитарців, себто заперечують усякий авторитет, усяке підраджання,

всяку власть. Візьміть фабрики, залізниці, кораблі в широкім морі, каже Енгельс, — хіба ж не ясна річ, що без якогось підрядження, а тим самим без якогось авторитету чи влади, ні в однім з сих складних технічних підприємств, які сполгають на уживанню машин і пляномірнім співробітництві багатьох осіб, функціонування їх не було би можливим?!

...„Коли я протиставляю сі аргументи“, пише Енгельс: „найсмільшим антиавторитарцям, вони в стані дати мені лише таку відповідь: овва, се вірно, але тут річ іде не про авторитет, котрий ми придаємо делегатам, а про доручення. Сі люде думають, що зміною назви вони можуть змінити саму справу. Так глузують сі глибокі мислителі з цілого світу...“

Вияснивши, що авторитет і автономія релятивні поняття, що область уживання сих понять міняється з ріжними фазами суспільного розвою, що безглуздо вважати їх за щось абсолютне, і вказавши на те, що область уживання машин і великого підприємства все поширюється, Енгельс переходить від загальних уваг про авторитет до питання про державу.

...„Коли би автономісти згодилися признати“, пише він: „що соціяльна організація будучини допускатиме авторитет лише в тих межах, які ставиться неминуче продукційними відносинами, тоді з ними можна було би порозумітися; але вони сліпі до всіх фактів, які роблять авторитетом необхідним, і з запалом боряться проти слова.“

Чому автономісти не обмежуються криком проти політичного авторитету, проти держави? Всі соціялісти згоджуються в тім, що держава, а з нею і політичний авторитет щезнуть наслідком будучої соціяльної революції, себто, що громадські функції втратять свій політичний характер і перетворяться в прості адміністраційні функції, які доглядають соціяльних інтересів. Але антиавторитарці вимагають скасування політичної держави одним ударом, ще ранше, ніж скасовано соціяльні відносини, які її створили. Вони вимагають, щоби першим чином соціяльної революції було скасування авторитету.

Чи бачили вони, сі панове, коли яку революцію? Революція уявляє собою певне найавторитарнійшу справу,

яка лише може існувати, акт, яким одна часть населення накидає свою волю другій частині рушницями, штиками й гарматами, а це все дуже авторитарні засоби. І партія-побідниця мусить утримувати своє панування страхом, котрий нагоняє її зброя реакціонерам. І коли би Паризька Коммуна не ужила авторитету озброєного народу проти буржуазії, хіба вона утрималася би довше одного дня? Чи не маємо ми навпаки докорити їй, що вона замало ужила сього авторитету? Отже: або — або: або антиавторитарці самі не знають, що вони говорять, і в сім випадку вони викликають лише плутанину, або вони знають се і в сім випадку вони зраджують справу пролетаріату. В обох випадках вони слухать лише реакції". (Стор. 39).

В сих увагах зачеплено питання, які треба розглядати в звязку з темою взаємозалежності між політикою й економікою при відмиранню держави. (Сій темі присвячено найблизчій розділ). Такими питаннями являються питання про перетворення політичних громадських функцій в звичайні адміністративні функції і питання про „політичну державу“. Сей останній вираз, який особливо може викликати непорозуміння, указує на відмирання держави; відмираючу державу на певнім щаблю відмирання можна означити яко неполітичну державу.

Найважнійше в сих розважаннях Енгельса знову постановка питання, направлена проти анархистів. Соціалдемократи, які бажають бути учениками Енгельса, від 1873-го мільони разів спорили з анархістами, але не так, як могли би і мусили би вести спір марксистів. Анархистична уява про усунення держави плутана і не революційна. Так поставлено се питання Енгельсом. Анархисти не хочуть бачити жадної революції в вибуху і розвою революції, в її спеціальних задачах відносно ужиття сили, власти, держави.

Звичайна критика анархізму сучасними соціалдемократами виливалася в найчистішу дрібноміщанську тривіальність: „Ми признаємо державу, анархисти ні“. Природна річ, що подібні трюїзми мусили відштовхувати скільки-будь мислячих і революційних робітників. Енгельс говорить щось инше: він підносить, що всі соціялісти згоджуються в тім, що держава щезне наслід-

ком соціалістичної революції. Він ставить потім конкретне питання про революцію, те питання, яке соціал-демократи з оппортунізму стараються звичайно обійти, щоби залишити його „випрацювання“ виключно анархистам. І ставлячи се питання, Енгельс хопав бика за роги: чи не мала Коммуна більше уживати революційної державної власти, себто озброєного організованого пролетаріату, яко пануючої кляси?

Пануюча офіційльна соціалдемократія полагоджувала питання про конкретні задачі пролетаріату за часу революції або усмішкою філістера або в найкращім випадку обминаючим суть справи софістичним реченням: „Се ми тоді побачимо“. І анархисти мали право підносити проти такої соціалдемократії обвинувачення, що вона зрадила своему завданню провадити революційне виховання пролетаріату. Енгельс використав би досвід останньої пролетарської революції саме для уважного конкретного дослідження, що має робити і як має поводитися пролетаріат проти банків і проти держави.

3. Лист Бебелеві.

Одна з найзнаменніших, коли не найбільш знаменна, увага в творах Маркса й Енгельса про державу знаходиться в слідуючій уступі листа Енгельса Бебелеві з 18 до 28 мая 1875-го року. Сей лист, до речі зазначити, надруковано, по нашим відомостям, Бебелем перший раз в його споминах („3 мого життя“), котрі зявилися 1911-го року, себто 36 років по написанню й відісланню.

Енгельс критикував той самий начерк Готської програми, котрий зкритикував також і Маркс в своїм знанім листі до Браке, і писав Бебелеві особливо відносно питання про державу ось що:

...„Вільну народну державу перетворено в вільну державу. Беручи граматично вільна держава та, де держава вільна у відношенню до своїх горожан, отже держава з деспотичним правлінням. Треба залишити всю балаканину про державу, особливо від часу Коммуни, яка більше не була вже зовсім державою у властивім значінню. „Народну державу“ до осточортіння накидали нам анархисти, хоча вже книга Маркса проти Прудона, а потім Коммуністичний Маніфест просто говорять, що

з заведенням соціалістичного суспільного ладу держава сама собою розкладається і щезає. Тому ж, що держава уявляє собою одначе лише переходове уладження, котрим користаються в боротьбі, в революції, щоби силоміць приборкати свого противника, чисте безглуздя уявляє з себе говорення про вільну народну державу. Як довго пролетаріят потребує ще державу, він потребує її не в інтересі свободи, а для подавлення своїх противників, а як тільки річ може йти про свободу, держава, яко така, перестає існувати. Ми пропонували би тому всюди замість держави (Staat) уживати старе добре німецьке слово Gemeinwesen, котре дуже добре може замінити французьке слово „коммуну“. (Стор. 323 німецького видання).

Не треба забувати, що сей лист має на увазі партійну програму, котру Маркс зкритикував в написанім кілька тижнів перед тим листі (датованім 5-им мая 1875-го року), і що Енгельс жив тоді в Лондоні разом з Марксом. Коли отже Енгельс в останнім реченню говорить „ми“, то він без сумніву в своїм і Марксовім імени радить провідникові німецької робітничої партії вичеркнути з програми слово „держава“ і замінити його словом Gemeinwesen. Який крик підняли би ватажки теперішнього, приладженого до ужитку оппортуністів „марксизму“, коли би їм запропонувати подібну поправку програми.

Нехай собі кричать; за се їм забезпечено хвалу буржуазії.

А ми вестимемо дальше нашу працю. При перегляді нашої партійної програми треба безумовно прийняти в увагу поради Енгельса й Маркса, щоби наблизитися до істини, відновити марксизм, очистити його від перекручувань і бути в стані тим певніше вести війну за визволення робітничої кляси. Серед большевиків ледве чи знайдуються противники ради Маркса й Енгельса. Можливо, що трудність лежить в назві. В німецькій мові є два вирази для „общини“, з котрих Енгельс вибрав один, який означає не поодинокую громаду, а злучення, систему громад, громадськість, загальне. В російській мові нема такого слова, і можливо, що треба буде прийняти французьке слово коммуну, хоча і ся

назва має свої відемні сторони. „Коммуна, яка більше не була вже зовсім державою у властивім значінню“, — се одно з найважніших теоретичних тверджень Енгельса. По наведених увагах се твердження цілком зрозуміле. Коммуна переставала бути державою, поскільки вона мала подавляти не більшість населення, а меншість (визискувачів) його. Буржуазну державну машину вона розторожила. Замість особливої влади для подавлення населення виступало наперед само населення. Все се відхилки від держави в її властивім значінню. Коли би Коммуна упевнилася, то сліди держави в ній „відмерли“ би, вона не потребувала би „усовувати“ державних інституцій: вони переставали би функціонувати в тій мірі, в якій вони зовсім не мали б більше жадної праці.

„Народну державу“ до осточортіння накидали нам анархисти“, каже Енгельс і має на увазі передовсім Бакуніна з його випадками проти німецької соціалдемократії. Енгельс признає ці напади постільки за оправдані, поскільки „народна держава“ означає собою таку ж саму нісенітницю і таку ж саму відхилку від соціалізму, як і „вільна народна держава“. Енгельс старався вигіднійше побудувати боротьбу німецьких соціалдемократів проти анархистів, поставити її на засадниче вірну основу і позбавити її оппортуністичних передсудків відносно „держави“. На жаль одначе лист Енгельса пролежав запечатаним 36 років. Ми побачимо далі, що Кауцький і по надрукуванню сього листа уперто повторяв в сути ті самі помилки, перед якими перестерегав Енгельс.

Бebelь відповів Енгельсові в листі з 21-го вересня 1875-го року, в котрім він між иншим оповідав, що він цілком згодився з гадкою Енгельса про начерк програми і нарікав проти Лібкнехта за його податливість. Коли ж ми візьмемо одначе до рук брошуру Бебеля „Наші цілі“, ми знайдемо в ній зовсім помилкові уваги про державу: Державу треба перетворити з основаної на клясовім пануванню держави в народну державу. („Наші цілі“, німецьке видання 1886 р., стор. 14.).

Таке можна прочитати в 9-ім (дев'ятім) виданню Бебелевої брошури. Зовсім не диво, що таке уперте повторення оппортуністичних поглядів на державу всо-

сано німецькою соціалдемократією, зокрема там, де усювалося революційні пояснення Енгельса й усі обставини буденного життя на довгий час чужалися революції.

4. Критика начерку Ерфуртської Програми.

Критики начерку Ерфуртської програми, котру Енгельс переслав Кауцькому 29-го червня 1891-го року і котру надруковано в журналі „Neue Zeit“ лише аж десятьма роками пізніше, не можна оминати при дослідженню Марксової науки про державу, бо вона присвячена головню критиці оппортуністичних поглядів соціалдемократії на державні установи.

Ми зазначаємо до речі, що Енгельс подає також надзвичайно важну провідну увагу відносно господарчих питань, котра показує, як уважно й вдумливо стежив він за зміною форм сучасного капіталізму і як умів він тому до певної міри передбачати задачі нашої імперіалістичної доби. Ось ся увага. Відносно слова „безплянність“, котре ужито в начерку програми для характеристики капіталізму, Енгельс пише :

„Коли ми перейдемо від акційних товариств до трестів, які опановують і монополізують цілі галузи індустрії, то тут перестає існувати не тільки приватна продукція, але також і безплянність“. („Neue Zeit“, 20-ий річник 1901-2 рр., том I, стор. 8.).

Тут як раз наперед схоплено основу теоретичної оцінки найновішої фази капіталізму, імперіалізм, а саме той факт, що капіталізм перетворюється в монополістичний капіталізм. Се останнє треба зокрема піднести, бо найрозповсюдженішою помилкою є виставлене з буржуазно-реформістичного боку твердження, що монополістичний чи державно-монополістичний капіталізм вже зовсім на капіталізм більше, що його можна ніби-то означити вже яко „державний соціалізм“ і т. п. Певної пляномірності трести, розуміється, не дали та не можуть її дати й донині. Скільки би вони ні давали сеї пляномірності, як би магнати капіталу ні обчисляли наперед обсяг продукції та як би ні встановляли його в національним чи навіть інтернаціональним розмірі, ми, не зважаючи на все те, лишаємося при капіталізмі, хоча

і в новій стадії, але без похибу в стадії капіталізму. „Близкість“ такого капіталізму до соціалізму мусила би для дійсних заступників пролетаріату давати доказ для близькості, легкості, сповнимості, необхідності соціалістичної революції, але за жадних обставин не доказ для прикрашення капіталізму, як то роблять всі реформісти.

Вернемося одначе знову до питання про державу. Енгельс дає цінні уваги троякого роду: перше, до питання про республіку; друге, до питання про взаємини між національним питанням і державним ладом; третє, до питання про місцеве самоуправління.

Що до республіки, то Енгельс зробив її осередком своєї критики начерку Ерфуртської програми. Коли пригадати значіння Ерфуртської програми в цілій міжнародній соціалдемократії, бо вона стала взірцем для всієї другої інтернаціоналі, то без перебільшення можна сказати, що Енгельс зкритикував тут оппортунізм всієї другої інтернаціоналі.

„Політичні вимоги начерка“, пише Енгельс: „мають одну велику помилку. Того, що треба б було власне сказати, там нема“. (Підкреслено у Енгельса).

Дальше поясняється, що німецька конституція в сути своїй уявляє з себе погану копію найреакційнішої конституції 1850-го року, що райхстаг, по характеризуванню його Лібкнехтом, є лише „фиговим листом абсолютизму“, що „очевидно безглуздим“ було би бажати прийнятися за перетворення всіх засобів праці в суспільну власність на основі сеї конституції й санкціонованої нею дрібнодержавности та на основі союзу малих німецьких держав.

„Сягати на се але небезпечно“, додає до сього Енгельс, котрий точно знає, що в Німеччині не можна виставити в програмі вимогу заведення республіки. Енгельс не задовольється сею самозрозумілою увагою, котра задовольє усіх. Він продовжує далі: „А одначе треба так чи инакше взятися за сю справу. Як се необхідно, показує саме тепер пануючий в більшій часті соціалдемократичного друку оппортунізм. Зі страху перед відновленням закону проти соціалістів, зі wspomину про всякі необачні вислови за панування того закону тепер нараз сучасний законний лад в Німеччині має

вистарчити партії для переведення всіх її вимог мирним шляхом...“

Те, що німецькі соціалдемократи поступали так зі страху перед виключним законом, висовується Енгельсом на перше місце; він означає се без жадних обиняків яко оппортунізм і проголошує „очевидно безглуздими“ мрії про „мирний“ шлях саме за відсутности республіки й свободи в Німеччині. Енгельс досить обережний, щоби не звязувати собі рук. Він признає, що в республіках або країнах з далекойдучою свободою можна собі уявити (лише „уявити!“) мирний розвій в напрямі до соціалізму. Але в Німеччині, повторяє він:

„В Німеччині, де правительство майже всевладне, а райхстаг і всі інші заступничі тіла без жадної власти, проголосити щось подібне—і до того ж ще без нужди—в Німеччині, означає зняти фіговий лист з абсолютизму і самого себе звязати перед сею наготою...“

Переважаюча більшість офіційальних провідників німецької соціалдемократичної партії таки й дійсно прикрила абсолютизм, а Енгельсову увагу сховала під зелене сукно.

„...Така політика може лише надовго звести на манівці власну партію. На першій плян висовується загальні, абстрактні, політичні питання і скривається тим самим найблизчі конкретні питання, котрі при перших великих подіях, при першій політичній кризі самі стануть на порядок денний. Що може з сього вийти, крім того, що партія нараз в рішучу хвилю безрадна, що в найважніших пунктах панує неясність і незгода, бо ці пункти не дискутувалося...“

„Се забуття великих провідних поглядів перед тимчасовими інтересами дня, ся боротьба й шукання за негайним успіхом без огляду на пізніші наслідки, се залишення будучини руху за для його сучасности можуть походити й з 'чесної' думки, але оппортунізм є мабуть найнебезпечніша річ“.

„Коли що й певне, так се те, що наша партія й робітнича кляса може прийти до панування лише під формою демократичної республіки. Ся остання уявляє собою навіть специфічну форму для диктатури пролетаріату, як показала вже велика французька революція...“

Енгельс повторює тут особливо наглядно основну думку, яка червоною смугою тягнеться крізь усі твори Маркса, а саме, що демократична республіка є найблизчим шляхом до диктатури пролетаріату. Бо така республіка, яка зовсім не усовує панування капіталу, а тим самим і поневолення мас та клясової боротьби, неминуче веде до такого розширення, розвинення, виявлення й загострення сеї боротьби, що коли нараз надійде можливість задоволення головних інтересів поневолених мас, сю можливість неминуче здійснюється шляхом диктатури пролетаріата, за проводу сих мас пролетаріатом. Для всієї другої інтернаціоналі се вже також забуті слова марксизму, і ся забутливість надзвичайно пластично виявилася в історії меньшевиків за першого півроку російської революції 1917-го року.

Відносно федеративної республіки в звязку з національним питанням Енгельс писав: „Що має прийти замість (Німеччини)?“ (З її реакційною монархичною конституцією й такою ж реакційною дрібнодержавністю яка увіковічує специфічне прусацтво замість того, щоби розтворити його в Німеччині яко цілости). „На мій погляд, пролетаріат може потребувати лише форму єдиної й нероздільної республіки. Федеративна республіка є тепер ще загалом необхідністю на величезнім просторі сполучених Штатів Америки, хоча на сході вона вже й там стає перешкодою. Вона була би поступом в Англії, де на двох островах живуть чотири нації і де, не вважаючи на один парламент, уже тепер існують од-ночасно три різні системи законів. В невеличкій Швайцарії вона вже давно стала перешкодою, яку терпиться лише тому, що Швайцарія задовольняється ролею чисто пасивного члена європейської державної системи... Для Німеччини федеративне обшвайцарення було би надзвичайним кроком назад. Дві річи відріжняють союзню державу від суцільної держави: те, що кожна подинока союзна держава, кожний кантон має своє власне цивільне й карне законодавство і судівництво, а потім те, що поруч з народною радою існує державна рада, в якій голосує кожний кантон, великий чи малий яко такий. Перше явище ми щасливо подолали і не будемо такими дітваками, вертати його назад, а друге ми маємо в союзній раді і можемо дуже добре обійтись без

нього, бо й взагалі наша „союзна держава“ уявляє з себе вже перехід до суцільної держави. І нам треба не скасувати зроблену зверху революцію 1866-го й 1870-го років, а надати їй рухом знизу необхідне доповнення й поліпшення...”

Енгельс не тільки що не відноситься байдуже до питання про державну форму, але навпаки старається з надзвичайною докладністю аналізувати перехідні форми, щоби згідно з конкретно-історичними властивими ознаками для кожного особливого випадку певно встановити, який — звідки і до чого — перехід уявляє з себе відповідна перехідова форма.

Енгельс, як також і Маркс, заступає зі становища пролетаріату й пролетарської революції демократичний централізм, єдину й нероздільну республіку. Федеративну республіку він вважає за виїмку і за перешкоду розвою чи за перехід від монархії до централістичної республіки, яко „крок наперед“ за певних окремих відносин. А в таких окремих відносинах виступає національне питання.

У Енгельса, як і у Маркса, не вважаючи на безмілосердну критику реакційних дрібних держав та прикриття сеї реакції в певних конкретних випадках національним питанням, нема й сліду якоїсь спроби ухилитися від національного питання, змагання, котре можна часто закинути голландським і польським марксистам, які виходять з зовсім оправданої боротьби „своїх“ малих держав проти дрібноміщанськи обмеженого націоналізму.

Навіть в Англії, де, так мусило би здаватися, як географічні умови так і кількавікова спільність мови й історії мали би усунути національне питання в подиноких малих частинах Англії, навіть і тут Енгельс ясно зазначає певний факт, що національне питання ще не пережито, і він бачить тому в федеративній республіці „крок наперед“. Розуміється, і тут також не можна знайти й тіні зречення від критики відємних сторін федеративної республіки, енергійної пропаганди й боротьби за єдину, централізовану демократичну республіку.

Енгельс розуміє одначе демократичний централізм не в тім, скажемо, бюрократичнім значінню, в яким розуміють се поняття буржуазні й дрібноміщанські ідеологи, в тім числі також і анархисти. Централізм для Енгельса

зовсім не виключає такого далекойдучого місцевого самоуправління, котре при добровільній обороні „коммунами“ й областями суцільної держави без сумніву усуває всякий бюрократизм і всяке „командування“ зверху.

...„Отже суцільна республіка. Але не в значінню теперішньої французької, яка не уявляє з себе нічого іншого, ніж основу в 1798-ім році імперію без імператора. Від 1792-го до 1798-го року кожний французький департамент, кожна громада мали повне самоуправління за американським взірцем; се мусимо мати також і ми. Як можна завести самоуправління і обійтися без бюрократії, показали нам Америка й перша французька республіка, і нині ще показують Австралія, Канада і інші англійські колонії. І таке областне й громадське самоуправління значно вільнійше наприклад від швейцарського федералізму, де кантон правда дуже незалежний у відносинах до союзу, а також і у відносинах до повіту й громади. Кантональні правительства призначають повітових намісників і префектів, про що нічого не знають в країнах англійської мови, і котрих ми в будучині бажали би так само ввічливо заборонити призначати, як і пруських краєвих і правительственних радників*)“.

Я мав вже нагоду в „Правді“ (ч. 68 з 28-го мая 1917 р.) указати на те, як наші ніби-то соціалістичні представники мовляв революційної, ніби-то демократії в сім пункті, само собою розуміється не сім одним лише, завинили голосячі до неба випадки проти демократії. Зовсім зрозуміло, що люде, які звязалися „коаліцією“ з імперіялістичною буржуазією, лишилися глухими до сих уваг.

Надзвичайно важно піднести, що Енгельс з фактами в руках на точнім прикладі поборює особливо між брібноміщанською буржуазією надзвичайно поширений передсудок, ніби-то федеративна республіка безумовно

---

*) (Комісари, ісправники, губернатори, взагалі всі зверху призначені урядники). Енгельс радить згідно з сим уступ про самоуправління формулювати ось як: „Повне самоуправління в провінції (губернії чи області), повіті й громаді з вибраними загальним голосуванням урядниками. Усунення всіх призначених державою місцевих і провінціальных властей.“

означає більшу свободу, ніж централістична. Се помилка. Наведені Енгельсом факти відносно централістичної французької республіки від 1792 до 1798-го року побивають ці припущення. В дійсності демократична централістична республіка дає більше свободи ніж федералістична. Або інакше кажучи: найбільшу місцеву, районну і т. д. свободу забезпечувала, як повчає історія, централістична, а не федеративна республіка.

В нашій партійній пропаганді й агітації не присвячувалося досить уваги цілому сьому питанню як про федеративну й централістичну республіку, так і про місцевого самоуправління.

5. Передмова з 1891 р. до Марксової книжки „Горожанська війна у Франції“.

В передмові до третього видання „Горожанської війни у Франції“ — сю передмову датовано 18-им марта 1891 р. і надруковано спершу в журналі „Neue Zeit“ — Енгельс поруч з попутними увагами до питання про відношення до держави дає надзвичайно пластичне загальне представлення поучень з Коммуни. Се поглиблене цілим досвідом двадцятилітньої доби, яка відділяла автора від Коммуни, представлення, яке направлялося зокрема проти поширеного в Німеччині „передсудку“ про державу, можна з повним правом вважати за „останнє слово“ марксизму до питання, про котре йде річ у нас.

У Франції, зазначає Енгельс, по кожній революції озброювалося робітників. „Тому, як тільки кермуючі буржуа-республіканці почували до якоїсь міри певний ґрунт під ногами, першою задачею їх було роззброїти робітників... Тому по кожній переведеній боротьбою робітників революції наступає нова боротьба, яка кінчиться поразкою робітників...“

Се коротке як рівнож і багате змістом резюме досвіду буржуазних революцій. Тут дуже влучно схоплено ядро справи — між иншим також і щодо питання про державу (чи мають зброю поневолені класи?). Саме се ядро минають здебільшого як підлягаючі впливу

буржуазної ідеології кляси, так і дрібно-міщанські демократи. В російській революції 1917-го року „меньшевики“ і „також-марксистові“ Церетеллі досталася честь, савеньяківська честь, розголосити тайну буржуазних революцій. В своїй „історичній“ промові 9-го червня розбалакався Церетеллі про ухвалу буржуазії роззброїти петроградських робітників, при чім він видавав сю постанову за свою власну і проголосив її за „державну необхідність“ взагалі!

Ся історична промова Церетеллі, розуміється, для кожного історика революції 1917-го року уявлятиме собою одну з найбільш переконуючих ілюстрацій того, як проваджений паном Церетеллі блок соціалреволюціонерів і меньшевиків перейшов на сторону буржуазії проти революційного пролетаріята.

Інша попутна увага Енгельса, яка також стоїть у звязку з питанням про державу, відноситься до релігії. Відомо, що німецька соціалдемократія з зростаючим забагненням її ставала все оппортуністичнішою і все більше переходила до філістерського товмачення славетної формули „проголошення релігії приватною справою“. А саме: сю формулу товмачилося так, ніби-то також для партії революційного пролетаріята питання релігії є приватною справою!! Проти сеї повної зради революційній програмі пролетаріята протестував Енгельс, коли він 1891-го року помітив лише найслабші зачатки оппортунізму в своїй партії, і тому він висловився надзвичайно обережно.

„Як в Коммуні засідали майже лише робітники чи признані заступники робітників, так і їх ухвали носили виразно пролетарський характер. Вони або декретували реформи, котрі республіканська буржуазія залишила тільки з лякливости, які одначе уявляли собою необхідну основу для вільної діяльності робітничої кляси, як переведення вимоги, щоби релігія у відношенню до держави була лише приватною справою; або вони видавали постанови безпосередно в інтересі робітничої кляси, які почасти глибоко врзалися до старого суспільного ладу“.

Енгельс підкреслив слова „у відношенню до держави“ навмисне, наносячи сим удар просто в серце німецького оппортунізму, котрий проголошував релігію

приватною справою у відношенні до партії і тим самим зводив партію революційного пролетаріата до рівня тривіального „вільнодумного“ міщанства, готового терпіти безцерковність, але й зректися завдання партійної боротьби проти релігійного опіуму, котрим задурманюється нарід.

Будучий історик німецької соціалдемократії при дослідженні коріння ганебного банкруцтва 1914-го року знайде дуже багато цікавого матеріалу, починаючи з ухильних заяв духового провідника партії Кауцького, статті котрого широко відчиняли двері опортуністам, і кінчаючи відношенням партії до руху з гаслом виступлення з церкви, до Los-von-der-Kirche-Bewegung в 1913-ім році.

Перейдемо одначе до того, як Енгельс по двадцяти роках опісля Коммуни робив виводи з її науки для борця-пролетаріата.

Енгельс ставив на перше місце ось які поучення: ...„Як раз пригноблюча власть дотеперішнього централізованого правительства, армія, політична поліція, бюрократія, які утворив Наполеон 1798-го року і які від тої доби кожне нове правительство переймало яко бажане знаряддя і уживало проти своїх противників, саме ся власть мала пасти всюди, як вона вже пала в Парижі.

„Коммуна мусила негайно зарані признати, що робітнича кляса, раз діставши ся до панування, не може дальше господарити з старою державною машиною; що ся робітнича кляса, щоби знову не втратити свого власного тільки що здобутого панування, мусить з одного боку усунути всяку стару, досі використовану проти неї самої, пригноблючу машинерію, а з другого — забезпечити себе проти своїх власних депутатів і урядників, проголосивши їх без усякої виїмки за повсякчас відкличних...“

Енгельс все знову підкреслює, що не тільки в монархії, але і в демократичній республіці також держава лишається міцною, себто утримує свою основну властивість робити урядові особи, слуг суспільности і її органи панами суспільности.

...„Проти сього в усіх дотеперішніх державах неминучого перетворення держави й державних органів зі

слуг суспільности в панів суспульности Коммуна ужила двох влучних засобів. Перше, вона замістила всі посади управителів, суддів, учителів вибраними загальним голосуванням учасників особами, а саме до повсякчас можливого відкликання з боку тих же самих виборців. А друге, вона платила за всяку службу, високу чи низьку, лише платню, яку одержували інші робітники. Найвищий оклад, який вона взагалі платила, був 6000 франків“. (Номінально се було коло 2400 рублів, згідно з нинішнім курсом коло 6000 рублів. Зовсім негарзд вчиняють ті большевики, які припускають в мійських радах оклади в 9000 рублів, замість того, щоб завести максимум в 5000 рублів для всієї держави, який зовсім вистарчав би. Автор).

„Сим висовувалося безпечне забороло проти погоні за посадами і кареризму і без долучених ще в додаток до того умовних мандатів у делегатів до заступничих тіл“.

Енгельс наближався тут до тої цікавої границі, де послідовна демократія з одного боку перетворюється в соціалізм, а з другого боку вимагає соціалізму. Бо для усунення держави необхідне перетворення функцій державної служби в такі прості операції як контролю й реєстрація, які може полагоджувати величезна більшість населення, а пізніше буде в стані виконувати і ціле населення. Повне усунення кареризму вимагає, щоби „почесна посада“, хоча вона не приносить нічого, не могла ще служити й ступицею для переходу з державної служби на доходні посади в банках чи акційних товариствах, як се постійно буває в усіх, і в найсвобідніших, капіталістичних країнах.

Енгельс не робить одначе помилки, яку роблять багато марксистів в питанню самоозначення народів, заявляючи, що подібне самоозначення при капіталізмі ніби-то неможливе, а при соціалізмі мовляв непотрібне. Подібну ніби-то бистроумну, в дійсности ж невірну дедукцію можна повторити для кожної демократичної інституції, так наприклад і для скромних урядницьких окладів, бо до кінця послідовна демократія при капіталізмі неможлива, тим часом як при соціалізмі всяка демократія відмирає.

Сей софізм нагадує старий жарт, чи стає людина лисою, втрачаючи лише одну волосинку.

Вибудування демократії до кінця, винахід форм для подібного вибудування, випробування їх на практиці і т. п. — усе це уявляє з себе одну з багатьох задач в боротьбі за соціальну революцію. Взята сама по собі, жадна демократія яко така не може принести соціалізму. В життю одначе демократія ніколи не виявляється „сама по собі“, а виступає яко „цілість“. І вона буде впливати на економіку, сприяти її перетворенню, змінитися сама під впливом господарчого розвою і т. д. В сім виявляється діалектика живої історії.

Енгельс продовжує далі так:

„Се розторощення дотеперішньої державної власти і заміна її новою, справді демократичною, докладно представлено в третім розділі „Горожанської війни“. Але треба було ще раз тут коротко зайнятися деякими рисами її тому, що як раз в Німеччині передсудок про державу з філософії перенесено і в загальну свідомість буржуазії і навіть багатьох робітників. По філософському уявленню держава є „здійснення ідеї“, чи переложене на філософську мову царство боже на землі, область де здійснюється чи має здійснюватися вічна істина і справедливість. А з того слідує потім суевірна пошана до держави і всього того, що сполучено з державою, і ся пошана упевнюється тим легче, що від діточих кроків люде звикають уявляти собі, ніби-то спільні справи і інтереси цілої суспільности не можна полагодити инакше ніж їх полагоджувалося досі, а саме державою й призначеними нею властями. І багатьом думається, що вони вже зробили незвичайно смілий крок, коли вони позбулися віри в дідичну монархію і присягають демократичній республіці. В дійсности ж держава не уявляє з себе нічого иншого, ніж машину для поневолення одної кляси другою, і саме в демократичній республіці не менше, ніж в монархії, в найліпшій випадку — зло, яке дістанеться в спадщину побідному в боротьбі за клясове панування пролетаріату, і найгірші сторони котрого пролетаріят так же само, як ранше Коммуна, не зможе побитинати негайн^о й зараз же, аж доки будуче покоління, виріши в нових, вільних суспільних відносинах, не буде в стані скинути з себе все державне лахміття“.

Енгельс перестерігає німців, щоби вони в питанню заміни монархії республікою не забували основ со-

ціалізму в питаннях про державу взагалі. Його пересторогу читається тепер просто як курс науки для добродіїв Церетеллі й Чернова, котрі в своїй „коаліційній практиці“ виявили передсудок про державу і суевірну пошану перед нею!

Ще дві уваги. Перша: коли Енгельс каже, що в демократичній республіці держава лишається „не менше ніж в монархії“ „машиною для подавлення одної кляси другою“, то се зовсім не значить, що пролетаріату ніби байдужа форма сього подавлення, як „учать“ деякі анархисти. Ширша, вільніша, яснійша форма клясової боротьби і клясового поневолення означає для пролетарія велетенське полегшення в боротьбі за скасування кляс взагалі. Друга: питання, чому лише нове покоління буде в стані викинути за борт ціле се старе лахміття державности, стоїть у звязку з питанням про подолання демократії, про котре ми тепер говоритимемо.

6. Енгельс про подолання демократії.

Енгельс мав нагоду висловитися про се в звязку з питанням про наукову неточність назви „соціалдемократія“.

В передмові до одного видання своїх статей з сімдесятих років на різні теми, переважно „інтернаціонального“ змісту („Міжнародне з народної держави“), в передмові, датованій 3-ім січня 1894-го року, написаній отже 1½ роки перед своєю смертю, Енгельс зазначає, що в усіх статтях ужито слова „комуніст“, а не „соціалдемократ“, тому що тоді соціалдемократами називали себе прудоністи у Франції і лясальянці в Німеччині.

Для Маркса і мене було тому просто неможливо, каже Енгельс, вибрати для означення нашого окремого становища вираз такої розтягливості. Тепер се инакше, і все ж, як би се слово (соціалдемократ) ні втерлося, воно і надалі не надається для партії, економічна програма котрої не тільки що загально соціалістична, але просто комуністична, і остання, найвища політична мета котрої подолання цілої держави, отже і демократії також. Але назви дійсних (підкреслено Енгельсом)

політичних партій ніколи цілком не відповідають їх суті; партія розвивається, імя лишається.

Діалектик Енгельс застається до кінця днів своїх вірним діалектиці. Маркс і я, каже він, мали дуже добру, науково точну назву для партії, але дійсної, себто масової пролетарської партії не було. Тепер, наприкінці дев'ятнадцятого століття, існує дійсна партія, але її назва науково невірна. Се нічого не шкодить, „як би слово ні втерлося“, нехай собі й так, головна річ, що партія розвивається, важно лише, щоби науково неточна назва партії не лишалася непорушною і не перешкоджала їй розвиватися вірним шляхом.

Чи один жартун захоче може і нас, большевиків, потішити по способу Енгельса: ми маємо дійсну партію, вона дуже добре розвивається; нехай собі втерлося і таке безглузде й покалічене слово як „большевик“, котре абсолютно нічого не означає, крім чисто випадкової обставини, що ми мали більшість на брюсельсько-лондонським зїзді 1903 року... Може і я би тепер, після того, як липневі і серпневі переслідування нашої партії республіканцями і „революційною“ дрібноміщанською демократією зробили слово „большевик“ почесною назвою в цілїм народі, коли вони крім того документально встановили велетенський історичний крок, зроблений нашою партією в її дійснім розвою, — може і я захитався би щодо моєї квітневої пропозиції змінити назву нашої партії. Може бути, що і я запропонував би „компроміс“, називати себе надалі комуністичною партією, а в скобках долучати слово большевики...

Але питання про партійну назву без порівняння менш важне, ніж питання про відношення революційного пролетаріату до держави.

В розважаннях про державу звичайно роблять помилку, перед якою перестерігає тут Енгельс і яку ми зачепили між иншим в попередніх увагах. А саме завжди забувають, що усунення держави означає також і усунення демократії, і що відмирання держави уявляє з себе також і відмирання демократії.

Спершу подібне твердження здається надзвичайно дивним і незрозумілим. Чимало хто матиме може обаву, ніби ми бажаємо такого суспільного ладу, при котрім не дотримуватиметься засади, що меншість має підрядитися

більшості, бо ж демократія означає саме признання такої засади!

Ні. Демократія не ідентична з підрядженням меншості більшості. Демократія — держава, себто організація для систематичного знасильнення одної кляси другою, одної частини населення другою, держава, котра признає підрядження меншості більшості.

Ми прямуємо, яко до найвищої мети, до усунення держави, себто всякої організованої і систематичної власти сили, всякого знасильнення людей взагалі. Ми зовсім не бажаємо такого суспільного ладу, при яким не шанувалося би засади, що меншість має підрядитися більшості. Але, простуючи до соціалізму, ми переконані, що зростаючи він мусить перетворитися в комунізм, а в звязку з сим мусить щезнути всяка необхідність знасильнення людей взагалі, підрядження одної людини одній, одної частини населення иншій частині, бо люде звикнуть дотримувати елементарних правил суспільного співжиття без знасильнення і без підрядження.

Щоби підкреслити сей елемент призначення, Енгельс говорить про покоління, яке, виріши в нових, вільних суспільних відносинах, буде в стані скинути з себе усяке державне лахміття, цілу державність, між иншим також і державність демократичної республіки.

Для вияснення сього питання треба зайнятися питанням про господарчі основи для відмирання держави.

Господарчі основи для відмирання держави.

Найдокладніші уваги в сім питанню Маркс робить в своїй критиці Готської програми (лист до Браке з 5-го мая 1875-го року, котрий надруковано лише аж 1891-го року в журналі „Neue Zeit“, 9-ий річник, I тім, і котрий вийшов в російській мові окремим виданням). Полемічна частина сього визначного твору, уявляючого собою критику лясальянців, відсунула так сказати до за-тінку його позитивну частину, а саме розбір взаємин між розвоєм комунізму і відмиранням держави. ■

1. Постановка питання у Маркса.

При поверховнім порівнанню між листом Маркса до Браке з 5-го мая 1875-го року і вищезгаданим листом Енгельса до Бебеля з 28-го марта 1875-го року спершу може здатися, що Маркс настроєний значно „державнійше“ ніж Енгельс і що різниця в поглядах сих обох авторів на державу дуже значна.

Енгельс радить Бебелеві залишити всяку балаканину про державу, вичеркнути слово „держава“ зовсім з програми і замінити його словом „Gemeinwesen“ — громада, загал. Енгельс заявляє навіть, що Коммуна більше зовсім не була властивою державою. Маркс навпаки говорить про будучу державність комуністичної суспільности, себто він признає ніби-то необхідність держави також і при комунізмі.

Подібне розуміння було би одначе зовсім помилковим. Близче ознайомлення показує, що погляди Маркса й Енгельса на державу та її відмирання скрізь згоджуються між собою і що згаданий вислів Маркса відноситься саме до сеї відмираючої держави.

Ясно, що про означення момента, коли наступить се відмирання, не може бути зовсім і розмови, тим більше, що тут, само собою розуміється, річ іде про довший процес. Існуючу ніби-то протилежність між Марксом і Енгельсом пояснюється ріжністю обмірковуваних ними тем, поставлених ними собі задач. Енгельс поставив собі задачу наглядно, гостро, в головних рисах показати Бебелеві ціле безглуздя розповсюджених (до високої міри поділяємих і Лясалем) передсудків відносно держави. Маркс зачіпає се питання лише попутно; його цікавить инша тема: розвій комуністичної суспільности.

Ціла Марксова теорія уявляє з себе уживання теорії розвою в її найпослідовнійшій, найдоконалійшій, найпродуманійшій і найзмістовнійшій формі у відношенню до новітнього капіталізму. Природна річ, що Маркс став тим самим і перед питанням ужиття сеї теорії також і для освітлення наступаючого банкруцтва капіталізму й будучого розвою майбутнього комунізму.

На основі яких же засад можна ставити питання про будучий розвій майбутнього комунізму?

На основі того, що комунізм виходить з капіталізму, розвивається історично з капіталізму, уявляє з себо наслідок роботи тої суспільної сили, яку створив капіталізм. У Маркса нема ані тини спроби, будувати утопії, шукати в порожнечі ради про те, чого неможна знати. Маркс ставить питання про комунізм так, як природознавець поставив би його, скажемо, відносно нової біологічної ріжновидности, коли б йому було відомо, що вона повстала тоді й тоді і змінюється в тім чи иншим напрямі.

Маркс усуває спершу плутанину, яку Готська програма внесла до питання про взаємини між державою й суспільністю.

... „Нинішня суспільність" — капіталістична суспільність“, пише він, „яка існує в усіх культурних країнах більш-менш вільних від середньовічних додатків, більше чи менше розмножена особливим історичним розвоєм, більше чи менше розвинута. Навпаки, 'нинішня держава' міняється з границею країни. Вона инша в Прусько-німецькій імперії, ніж в Швейцарії, инша

в Англії, ніж в Сполучених Штатах Америки. 'Нинішня держава' уявляє з себе отже фікцію.

Одначе у всіх ріжних держав ріжних культурних країн, не зважаючи на їх сорокату ріжноманітність форм, спільне те, що вони стоять на основі новітньої буржуазної суспільности, будучи лише більше чи менше розвинутими капіталістично. Тому вони мають також і певні спільні в сути річи характери. В сім значінню можна говорити про „нинішню державність“, в протилежність до будучини, коли її теперішнє коріння, буржуазна суспільність, відіме.

Тоді встає питання: якого перетворення зазнає державність в комуністичній суспільности? Іншими словами: котрі лишаться тоді ще функції, які аналогічні теперішнім державним функціям. На се питання треба дати наукову відповідь і тим, що тисячекратно складається разом слово нарід з словом держава не наближується до проблеми ані на блошиний скок...“

Висміявши так всю балаканину про „народну державу“, Маркс вияснює своє становище до питання і до якоїсь міри перестерігаюче підносить, що науковій відповіді на нього треба оперувати лише з певними науковими фактами.

2. Перехід від капіталізму до комунізму.

...„Між капіталістичною і комуністичною суспільністю“, продовжує Маркс: „лежить доба революційного перетворення одної в другу. Сій добі відповідає також і політична переходова доба, держава котрої не може бути нічим іншим ніж революційною диктатурою пролетаріату.“

Сеї вивід сполягає у Маркса на розборі ролі, яку грає пролетаріат в новітній капіталістичній суспільности, на основах розвою сеї суспільности і непримирности протилежних інтересів між пролетаріатом і буржуазією.

Ранше питання ставилося так: для переведення свого визволення пролетаріат мусить повалити буржуазію, перебрати політичну власть до своїх рук, завести власну революційну диктатуру.

Тепер постановка питання трохи інша: перехід від капіталістичної суспільності, яка розвивається в напрямі комунізму, до комуністичної суспільності неможливий без „політично переходової доби“, і державу сеї доби може уявляти з себе лише революційна диктатура пролетаріату.

Як же відноситься ся диктатура до демократії?

Ми бачили, що комуністичний маніфест просто ставить поруч два поняття: „перетворення пролетаріату в пануючу клясу“ і „завойовання демократії“. На основі вищенаведених уваг можна точніше означити, як змінюється демократія при переході від капіталізму до комунізму.

В капіталістичній суспільності при найсприятливіших умовах розвою її більше-менше повна демократія буває в демократичній республіці. Сю демократію завжди одначе втиснуто в тісні рамки капіталістичного визиску і вона лишається тому в суті своїй стало демократією меншости, демократією заможних кляс, багатців. Свобода капіталістичної суспільності завжди лишається приблизно такою ж самою, якою вона була в грецьких республіках старовіку: свободою для рабоволодільців. Сучасні раби лишаються з огляду на умови капіталістичного визиску пригніченими в такій нужді і бідності, що вони не мають часу думати ні про демократію ні про політику, так що при звичайнім мирнім ході подій більшість населення тримається далеко від участі в публічнім і політичнім життю.

Вірність сього твердження найнаглядніше можна показати на прикладі Німеччини, де конституційна законність трималася на подив довго й уперто, майже півстоліття (1871 до 1913), тоді як соціалдемократія за сей час значно більше ніж в усіх інших країнах світу зуміла використати законні шляхи для організації такої великої частини робітництва в політичну партію.

Як же велика ся найбільша з усіх спостережених за капіталістичної суспільності випадків частина політично свідомих і діяльних наємних рабів? Миліон членів соціалдемократичної партії на п'ятнадцять мільйонів наємних рабів, три мільйони фахово організованих з п'ятнадцяти мільйонів.

Демократія для незначної меншости, демократія для багатих — так виглядає демократія капіталістичної суспільности. Придивіться ближче до механізму капіталістичної демократії і ви побачите всюди, як в „незначних“, ніби-то незначних, подробицях виборчого права і техніки представничих тіл, так також і в фактичних перешкодах права зібрань (громадські будови замкнено для „бідних“) і в чисто капіталістичній організації щоденної преси і т. д. — всюди, куди ні поглянь, обмеження демократії. Сі обмеження, виїмки, перешкоди для бідних здаються незначними особливо тим, хто сам ніколи на власнім тілі не відчував нужди і не здибувався з поневоленими клясами в їх масовім життю (а се влучно для девяти десятих, коли не девятидесяти девяти сотих буржуазних публіцистів і політиків) — всі сі обмеження, взяті разом, утримують одначе бідноту далеко від політики, від активної участі в демократії.

Маркс як найкраще зрозумів сю суть капіталістичної демократії, коли він в своїм дослідженню досвіду Коммуни сказав, що поневоленим клясам дозволяється раз в кілька років рішати про те, котрий заступник пануючої кляси має заступати їх чи наступати на них в парламенті.

Розвій від сеї капіталістичної демократії — яка неминуче мусить бути обмеженою, потайки відсуває на бік бідноту, а тому мусить бути наскрізь ліцемерною й брехливою — не простує прямо й легко до все ширшого демократизування, як се люблять оповідати нам ліберальні професори і дрібноміщанські оппортуністи. Ні. Дальший розвій, себто розвій до комунізму веде через диктатуру пролетаріату і не може йти жадним іншим шляхом, бо ніхто інший крім пролетаріату не в стані зломити опір капіталістичних визискувачів.

Диктатура пролетаріату, себто організація передового відділу поневолених в пануючу клясу для приборкання визискувачів не може вести просто лише до поширення демократії. Одночасно з нечуваним поширенням демократії ся остання перший раз стає демократією для бідних, для народу, а не демократією для багатів. Диктатура пролетаріату заводить ряд виїмок щодо свободи визискувачів, гнобителів, капіталістів. Ми мусимо їх приборкати, щоби визволити людскість від

наємного рабства. Їх опір необхідно зломити силою, і ясна річ, що, де існує приборкання, де його переводиться силоміць, там нема жадної свободи, ніякої демократії.

Енгельс се чудесно висловлює в своїм листі до Бебеля, коли він, як пригадує собі читач, каже: „як довго пролетаріят потребує ще державу, він потребує її не в інтересі свободи, а для подавлення своїх противників, а як тільки може йти річ про свободу, держава яко така перестає існувати“.

Демократія для переважаючої більшости народу і для подавлення силою, себто виключення з демократії визискувачів, гнобителів народа — се та зміна, яку демократія має пережити при переході від капіталізму до комунізму.

Лише в соціалістичній суспільности, по рішучім зломанню опору капіталістів, коли капіталісти щезнуть, коли не буде більше жадних кляс (себто: коли не буде більше різниці між членами суспільности у відношенню до громадських засобів продукції). — лише тоді перестане існувати держава і можна буде говорити про свободу. Лише тоді можлива демократія і можна буде перевести повну демократію без усяких виїмок. Тільки тоді демократія почне відмирати з тої простої причини, що визволені від капіталістичного рабства, безлічи страхіть, божевілля, безглуздя й підлостей люде помалу звикнуть додержувати найелементарніших, від тисячеліть відомих і споконвіку повторюємих правил суспільного співжиття, шануватимуть їх без вимоги того силою, без примусу, без підрядження, без окремого примусового апарату, який зветься державою.

Вираз „держава відмирає“ вибрано дуже влучно, бо він указує як на поступенність так і на стихійність сього процесу. Лише привичка може і без сумніву буде мати такий вплив, бо ми можемо миліони разів спостерігати довкола нас, як легко привикають люде додержувати правил суспільного співжиття, де нема жадного визиску, де їх ніщо не обурює, ніщо не викликає протестів, не спонукає до повстань і де ужиття насилля стає непотрібним.

Резюмуючи отже можна сказати: в капіталістичній суспільности існує і можлива обмежена, убога, пе-

рекручена демократія лише для багатих, для меншости. Тільки диктатура пролетаріату, доба переходу до комунізму перший раз створить демократію для народу, для більшости поруч з необхідним приборканням меншости визискувачів. Лише комунізм один в стані буде забезпечити справді повну демократію, і чим повнійше вона буде, тим ранше вона стане непотрібною і почне сама собою відмирати.

Іншими словами: при капіталізмі ми маємо державу у властивім значінню сього слова, окрему машину для подавлення одної кляси другою, і саме більшости меншістю. Природна річ, що для успіху такого змагання як систематичне подавлення більшости визискуваних меншістю визискувачів — потрібно найбільшої жорстокости, звірячого гноблення, потрібно моря крові, в яким людство йшло своїм шляхом досі в стані рабства, кріпацтва і наємного рабства.

Далі. При переході від капіталізму до комунізму подавлення ще необхідне. Але се є вже подавлення меншости визискувачів більшостою визискуваних. Окремий апарат, окрема машина для подавлення, „держава“ ще потрібна, але вона уявляє з себе вже переходову державу, зовсім не державу у властивім значінню сього слова, бо приборкання меншости визискувачів більшостою вчорашніх наємних рабів порівнює така легка, проста і природна справа, що вона вимагатиме значно менше крові, ніж подавлення повстань рабів, кріпаків, наємних робітників, і коштуватиме людству значно дешевше. Се приборкання сполучиме з поширенням демократії на таку переважаючу більшість населення, що потреба в окремій машині для подавлення починає щезати. Визискувачі, розуміється, не в стані пригноблювати нарід, не володіючи для сього складною машиною. Нарід навпаки може приборкати визискувачів дуже простою „машиною“, майже без неї, без окремого апарата, простою організацією озброєних мас (чимсь в роді робітничих і солдатських рад, як зазначимо, забігаючи наперед).

І комунізм нарешті створює положення, при котрім держава стає цілком непотрібною, бо нема нікого, кого треба було би подавляти, „нікого“ в значінню кляси, в значінню систематичного поборювання певної

часті населення. Ми зовсім не утопісти і цілком не заперечуємо можливості й неминучості ексцесів, поодиноких осіб як рівно ж і необхідності виступати проти таких ексцесів. Але, перше, для сього не потрібно ніякої окремої машини, ніякого апарату для подавлення. Се так просто і так легко поладжуватиме озброєний нарід, як то робиться якою завгодно купкою цивілізованих людей навіть в нинішній суспільності проти осіб, які бушують або виступають з насиллям проти жінки. Друге ж, ми знаємо, що основну соціяльну причину всіх ексцесів, які означають порушення правил суспільного співжиття, уявляють з себе визиск мас, нужда і злидні. З усуненням сеї головної причини сі ексцеси неминуче мусять почати „відмирати“. Ми не знаємо, як — швидко чи помалу — воно станеться, але ми знаєм добре, що се відмирання наступить. З відмиранням ексцесів відмиратиме також і держава.

Не захоплюючися утопіями, Маркс докладнійше означив те, що тепер можна зазначити відносно сеї будучини, а саме різницю між низчою й вищою фазою (щаблем, етапом) комуністичної суспільності.

3. Перша фаза комуністичної суспільності.

В своїй критиці Готської програми Маркс докладно оспорує думку Лясаля, ніби-то робітник діставатиме при соціялізмі „незменшений“ або „повний вислід праці“. Маркс указує на те, що з цілого суспільного виробу всієї суспільності треба буде відчислити запасний фонд, фонд для поширення продукції, фонди для погашення й обновлення зужитих машин і т. д., тоді як при споживчих засобах необхідно відчислятиметься кошти завідування, видатки на школи, слабниці, доми для старих людей і т. д.

Замість туманної, неясної загальної фрази Лясаля (про повний вислід праці робітникові) Маркс наводить тверезе перечислення того, як муситиме господарювати соціялістична суспільність. Маркс приступає до конкретного дослідження життєвих умов тої суспіль-

ности, в якій не буде більше жадного капіталізму, і каже ось що :

„Те, з чим ми маємо тут (при розборі програми робітничої партії) діло, уявляє з себе комуністичну суспільність не такою, якою вона розвинеться на своїй власній основі, а навпаки, якою вона тільки що вийшла з капіталістичної суспільности; вона отже ще в усіх відношеннях, економічно, морально і духово заплямлена матерськими ознаками власної суспільности, з лона котрої вона походить“.

Сю комуністичну суспільність, яка саме тільки що з'являється на світ з глибин капіталізму, яка в усіх відношеннях має на собі тавро старої суспільности, Маркс означає яко „першу“ чи найнизчу фазу комуністичної суспільности.

Засоби продукції не являються більше приватною власністю поодиноких осіб. Засоби продукції належать цілій суспільности. Кожний член суспільности за полагдження якоїсь частини необхідних суспільности робіт дістає від суспільности посвідку, що він виконав певну працю. На основі сеї посвідки він дістає з суспільного запасу на споживчі засоби відповідну скількість продуктів. По відчисленню части праці для спільного громадського фонду кожний робітник тим самим одержить від суспільности назад стільки, скільки він їй дав.

Здається панує „рівність“.

Але коли Лясаль, котрий має на увазі такий громадський лад (який звичайно означається яко соціалізм, тим часом як Маркс означає його яко першу фазу комунізму), каже, що се було би „справедливим“ поділом, „рівним правом на рівний вислід праці“, то він помиляється, і Маркс поясняє йому його помилку. Рівне право, каже Маркс, ми тут маємо, та проте се ж ще „буржуазне право“, котре, як кожне право, має передумовою нерівність. Кожне право означає ужиття рівного мірила у нерівних осіб, які в дійсности не рівнородні, не рівноцінні. „Рівне право“ означає тому порушення рівности і уявляє з себе несправедливість. Дійсно, кожний дістає по виконанню певної суспільної праці рівну участь в суспільнім виробі (по переведенню згаданих відчислень).

Але при сім поодинокі особи не рівні. Одна людина міцніша, друга слабша. Та одружилася, инша ні, перша має більше, друга менше дітей і т. д.

„...При рівній виконаній праці“, продовжує Маркс: „а тому і при рівній участі в суспільнім споживчім фондї одна людина дістає отже фактично більше, ніж друга, перша отже багатша ніж друга і т. д. Щоби запобігти сьому неладу, право мусило би замість рівного бути нерівним“.

Справедливости й рівности тим самим перша фаза комунізму ще не може дати. Ріжницї в заможности і несправедливі ріжницї все ще лишаються. Але неможливим зробиться визиск одної людини другою, бо більше неможливо захопити в приватну власність засоби продукції, фабрики, машини, землю і т. д. Оспорюючи дрібноміщанську неясну фразу Лясяля про „рівність“ і „справедливість“ взагалі, Маркс показує хід розвою комуністичної суспільности, яка змушена спершу усунути лише ту „несправедливість“, що поодинокі особи захопили в свої руки володіння засобами продукції. Комуністична суспільність спершу не в стані, усунути також і дальші несправедливости, а саме, що розділ засобів продукції відбувається на основі праці (а не по потребам).

Вульгарні економісти, між ними буржуазні професори, між ними також і наш Туган-Барановський, завжди закидають соціялістам, що вони ніби забувають про нерівність людей і мріють про усунення сеї нерівности. Подібний закид показує лише, як ми бачимо, велику темноту буржуазних ідеологів.

Маркс не тільки як найточнійше прймає в увагу неминучу нерівність людей, він узглядняє також і те, що перехід засобів продукції до володіння цілої суспільности (соціялізм в звичайнім значінню сього слова) не усуває відємних сторін розділення і нерівностей „буржуазного права“, яке панує й далі, доки засоби споживи розділюється згідно з працею.

„...Але сей нелад неминучий в першій фазі комуністичної суспільности, якою вона тільки що по довгих муках родів вийшла з капіталістичної суспільности. Право ніколи не може бути вище ніж економічна будова і обумовлений нею культурний розвій суспільности“.

Тим самим в першій фазі комуністичної суспільності (яку означається звичайно як соціалізм) буржуазне право усувається не цілком, а лише почасти, лише в згоді з виконаним уже економічним переворотом, себто лише відносно засобів продукції. Буржуазне право признає їх приватною власністю поодиноких осіб. Соціалізм робить їх суспільною власністю. Постільки, і саме лише постільки, відпадає буржуазне право.

Воно одначе лишається існувати в другій своїй частині як регулятор, як розділитель праці і споживчих засобів поміж членами суспільності. „Хто не працює, той не має також і їсти“, сю соціалістичну засаду вже здійснено; „при рівній виконаній праці рівна участь в суспільній продукції“, і сю соціалістичну задачу вже здійснено. Але се ще не комунізм і се ще не усуває буржуазного права, котре признає нерівним особам при нерівній (в дійсности нерівній) виконаній праці рівну скількість засобів споживи.

Се є „нелад“ — *Mißstand*, каже Маркс, який одначе неминучий в першій фазі комунізму, бо, не захоплюючися утопіями, неможна вірити, що люде з поваленням капіталізму відразу навчатся працювати для суспільности без усяких правових норм. Усунення капіталізму не створить відразу економічних передумов для такої зміни.

А інших норм, крім буржуазного права, нема. І постільки необхідна ще держава, яка при захованню суспільного володіння засобами продукції, забезпечує рівність праці і рівність в призначенню засобів споживи.

Держава відмирає, поскільки нема більше жадних капіталістів, ніяких кляс. Тоді неможливе також більше і поневолення якої-будь кляси.

Держава одначе ще не зовсім відмерла, бо лишається ще охорона буржуазного права, котре робить святою сю фактичну нерівність. Для повного відмертя держави потрібно повного комунізму.

4. Вища фаза комуністичної суспільности.

Маркс продовжує ось як:

„...У вищій фазі комуністичної суспільности, коли щезне вже поневолююче підрядження осіб при розділі

праці, а тим самим також і протилежність між духовою й тілесною працею; коли праця стане не тільки засобом для життя, але навіть першою життєвою потребою; коли разом з усестороннім розвитком осіб виростуть також і продукційні сили і всі джерела суспільного багатства тектимуть повнійше, — тоді лише можна зовсім переступити тісний кругозір буржуазного права і написати на прапорах суспільності: кожний по своїм здібностям, кожному по його потребам“.

Лише тепер ми можемо оцінити всю вірність уваг Енгельса, в котрих він немилосердно глузує з безглуздя сполучення слів „свобода“ і „держава“. Доки існує держава, нема жадної свободи. Коли буде свобода, не буде більше жадної держави.

Сю господарчу основу і таке повне відмирання держави ми матимемо при таких високім розвитку комунізму, при котрім щезнуть протилежності між духовою й тілесною працею; при них отже усунеться одну з головних причин теперішньої суспільної нерівності, причину, яку не можна раптом усунути зі світу лише усуспільненням засобів продукції, вивласненням капіталістів.

Се вивласнення дає можливість велетенського розвитку продукційних сил. Вже тепер видно, яким неймовірним способом затримує капіталізм сей розвій, як багато можна би чого посунути наперед на основі новітньої техніки, і тому з найбільшою певністю можна сказати, що вивласнення капіталістів без сумніву матиме своїм наслідком подивляючий розвій продукційних сил людської суспільності. Як швидко йтиме наперед сей розвій, як скоро приведе він до розриву з засадою розділення праці, усунення протилежності між духовою й тілесною працею, до перетворення праці в „першу життєву потребу“, сього ми не знаємо і не можемо знати.

Тому також ми й маємо лише право говорити про неминуче відмирання держави, зазначаючи довгу тривалість сього процесу, його залежність від темпа розвитку вищої фази комунізму, полишаючи зовсім відкритим питання доби чи конкретних форм відмертя, бо для розв'язання сього питання нема основ.

Держава може цілком відмерти тоді, коли суспільність здійснить засаду: „кождий по його здібностям, кождому по його потребам“, себто коли люде так звикнуть додержувати основних правил суспільного співжиття і коли праця їх буде такою продуктивною, що вони добровільно будуть діяльними по своїм здібностям. Тоді переступиться „тісний кругозір буржуазного права“, кругозір, який спонукає з жорстокосердям Шайлока думати про те, щоби лише не працювати півгодини довше, не одержати меншої платні, ніж инший. Розділення засобів споживи зробить тоді зайвим призначення частини припадаючої для кожної поодинокі особи; кожна людина братиме вільно „по своїм потребам“.

Зі становища буржуазії легко означити подібне суспільне уладження яко „чисту утопію“ і глузуючи скалити зуби з того, що соціалісти обіцяють кождому право без усякої контролі над виконаною працею поодинокого громадянина жадати від суспільности яке завгодно число трюфелів, автомобілів, п'янін і т. п. Більшість буржуазних „учених“ донині обмежується сим глузуванням і сим виявляє лише своє незнання справи і свою заінтересованість в обороні капіталізму.

Своє незнання, бо ще жадному соціалістові не приходило на думку „обіцяти“, що вища фаза розвою комунізму наступить зараз же. Видатні соціалісти, передбачаючи, що вона наступить, вважають передумовою сього не теперішню продуктивність праці і не теперішнього міщанина, який в стані „без жадної причини“ — як семинаристи у Помяловського — нівечити запаси суспільного багатства і вимагати неможливого.

До наступлення вищої фази комунізму соціалісти вимагають найгострійшої контролі суспільністю і державою розмірів праці й споживи. Ся контролю має одначе почати з вивласнення капіталістів, з контролі капіталістів робітниками, і виконуватися не державними урядниками, а державою озброєних робітників.

Своєкористна оборона капіталізму буржуазними ідеологами (і їх прихвостнями в роді добродіїв Церетеллі, Чернова й инших) саме в тім і є, що вони спором і балаканиною про далеку будучину стараються пе-

рекрутити настирливе й актуальне питання нинішньої політики: вивласнення капіталістів, перетворення всіх громадян в робітників і служачих одного великого „синдикату“, а саме цілої держави, і повного підрядження всієї діяльності цілого сього синдикату дійсно демократичній державі, державі салдацьких і робітничих рад.

В дійсності учений професор і з ним міщанин, а поруч з ними і Церетеллі з Черновим, коли вони говорять про безглузді утопії, демагогічні обіцянки большевиків, неможливість „заведення“ соціалізму, мають на увазі саме сю вищу стадію, вищу фазу комунізму, „заведення“ котрої ніхто не обіцяв, завести котру ніхто і не думав, бо її взагалі не можна „завести“.

Тут ми наблизилися до питання наукової різниці між соціалізмом і комунізмом, котре зачіпає Енгельс в згаданих увагах про невідповідне означення „соціалдемократ“. Політична різниця між першою, чи низчою, і вищою фазою комунізму з часом буде правдоподібно надзвичайно великою. Признавати ж сю різницю тепер при комунізмі було б смішним, і підносити її можуть що найбільше кілька анархистів (коли серед анархистів є ще люде, які нічому не навчилися з перетворення Кропоткіна, Грава, Корнеліссена і інших „зорь анархізму“ за плехановським взірцем в соціал-шовіністів або в окопних анархистів, як їх назвав Гюе, один з небагатьох анархистів, котрі зберегли ще честь і совість).

Але наукова різниця між соціалізмом і комунізмом ясна. Те, що звичайно означається jako соціалізм, Маркс назвав першою чи низчою фазою комуністичної суспільности. Поскільки засоби продукції стають суспільною власністю, можна ужити і тут слова комунізм, але не треба забувати, що тут говориться не про повний комунізм. Уваги Маркса мають велике значіння тому, що Маркс і тут уживає послідовно матеріалістичної діалектики, теорії розвою, розглядаючи розвій комунізму з капіталізму. Замість схоластично вимурених, „вигаданих“ дефініцій і безплідних спорів зза слів (що таке соціалізм і що є комунізм), Маркс дає розбір того, що можна означити jako щаблі господарчої зрілости комунізму.

В своїй першій фазі, на своїм першій шаблі комунізм не може ще бути зовсім зрілим, цілком вільним від традицій і слідів капіталізму. Сим пояснюється цікаве явище, що за першої фази комунізму ще удержується, „тісний кругозір буржуазного права“. Буржуазне право в області розділення засобів споживи, розуміється, наперед вимагає також і буржуазної держави, бо се право без усякого апарату зовсім не в стані примусити додержувати правних норм.

Виходить отже, що певний час при комунізмі продовжує існувати не тільки буржуазне право, але і буржуазна держава без — буржуазії.

Се може здаватися парадоксальним чи діалектичними мудрощами, які закидається марксизму людьми, котрі ані трошечки не постаралися придивитися ближче до його надзвичайно глибокого змісту.

В дійсності в життю, в природі й суспільстві ми на кождім кроці бачимо рештки старого. Маркс не встроїв довільно шматочок буржуазного права в комунізм, а прийняв яко дане те, що неминуче мусить бути в суспільности, яка господарче й політично вийшла з глибин капіталізму.

Демократія має надзвичайне значіння в боротьбі робітничої класи проти капіталістів. Але демократія зовсім не уявляє з себе непереступної границі, а служить лише етапом на шляху від феодалізму до капіталізму і від капіталізму до комунізму.

Демократія означає рівність. Зрозуміло, якої великої ваги набуває боротьба пролетаріату за рівність і гасло рівности, коли сю останню розуміти в значінню усунення клас. Зараз же по здійсненню рівности всіх членів суспільства у відношенню до володіння засобами продукції, себто рівности праці й нагороди за неї, перед людськістю неминуче виринає питання, як вона має дальше перейти від формальної до фактичної рівности, себто до здійснення вимоги: „кожний по своїм здібностям, кожному по його потребам“. Які етапи мусить перейти людськість по шляху до сеї вищої мети, яких практичних заходів вона для сього мусить ужити, — сього ми не знаємо і не можемо знати. Але важно, щоби ми вияснили собі те, як безмежно брехлива й перекручена звичайна буржуазна уява, ніби соціалізм щось

мертве, закам'яніле, раз назавжде дане, тоді як в дійсності лише з соціалізмом наступить швидкий, дійсний, справжній масовий поступ в усіх областях громадського й особистого життя, за участі спершу більшости, а пізніше й цілого населення.

Демократія є державна форма, одна з ріжновидностей держави. Тому вона уявляє собою, як і кожна держава, організовану для систематичного уживання силу у відношенню до людей. Се з одного боку. З другого демократія означає формальне признание рівности громадян, рівного права всіх приймати рішачу участь в уладженню й провадженню держави. Се знову має своїм наслідком те, що на певнім шаблі розвою демократії вона спершу злучує разом революційну у відношенню до капіталізму класу, пролетаріят і дає йому можливість розбити на черепки буржуазну, також і буржуазно-республіканську державну машину — постійне військо, поліцію, урядництво, — усунути їх зі світу і замінити демократичнішою державною машиною, але все ще державною машиною, утвореною з озброєних робітничих мас і прямою до участі в міліції цілого народу.

Тут „кількість переходить в якість“: подібний шабель демократії обумовлює виступлення з рамок буржуазної суспільности, означає початок соціалістичної перебудови. Коли дійсно всі приймають участь в провадженню держави, капіталізм не може більше триматися. З другого боку розвій капіталізму створює знову передумови, які уможливлюють „всім“ участь в державнім проводі. До сих передумов належать: загальна шкільна освіта, яку переведено вже в найпоступовіших капіталістичних країнах, „обучення і дисциплінування“ мільонів робітників великим складним усупільненим апаратом почти, залізниць, великих підприємств, гуртової торгівлі, банків і т. д. і т. д.

При таких господарчих передумовах зовсім можливо, зараз же, з сьогодні на завтра, по усуненню капіталістів і урядників перейти до заміни їх на полі контролі виробу й розділу, реєстрації праці й продуктів озброєними робітниками, цілим озброєним народом. (Не треба змішувати питання про контролю і реєстрацію з питанням про науково освічений персонал — інжене-

рів, агрономів і т. д.: сі панове працюють і коряться нині капіталістам; завтра вони ще краще працюватимуть і коритимуться озброєним робітникам).

Реєстрація й контролю се найважніше, що необхідно, щоби пустити в хід першу фазу комуністичної суспільности, підготувати правильне функціонування її. Всі громадяне перетворюються тут в наємних служачих держави, котру складають озброєні робітники. Всі громадяне стають служачими і робітниками державного синдикату цілого народу. Важно лише, аби всі вони виконували рівну працю, вірно додержували денної праці й діставали призначену, рівну платню. Сю реєстрацію, переведення сеї контролі капіталізм дуже упростив, перетворив їх в надзвичайно прості, в приступні кожній грамотній людині операції догляду й зазначень, для виконання котрих вистарчає знаття чотирьох арифметичних правил і виставлення відповідних посвідок. (Коли держава в найважнійшій частині своїх функцій досягає до подібної реєстрації й контролі самими робітниками, вона перестає бути „політичною державою“. Суспільні функції перетворюються тоді з політичних в звичайні функції технічного завідування. Дивись вище розділ 4-ий, § 2-ий про полеміку Енгельса з анархістами). Коли більшість народу самостійно і повсюду візьме до своїх рук сі реєстрації, сю контролю капіталістів (які віднині стали служачими) і тих добродіїв інтеллігентів, котрі ще утримали свої капіталістичні алюри, вона стане дійсно універсальною, загальною контролею цілого народу, тоді втекти від неї більше годі буде, бо викручення стане більше неможливим.

Ціла суспільність стане бюро й фабрикою з рівною працею і рівною нагородою за неї. Але ся фабрична дисципліна, котру побідний пролетаріят по поваленню капіталістів, по усуненню визискувачів поширить на цілу суспільність, зовсім не є нашим ідеалом, нашою найвищою метою. Вона уявляє з себе лише малий щабель, необхідний для радикального усунення бруду й подлости капіталістичного визиску і для дальшого поступу.

Від того моменту, коли всі члени суспільности або тільки й переважаюча більшість їх самі навчатяться провадити державу, самі візьмуть сю справу до своїх рук, урегулюють контролю над незначною меншостью капита-

лістів і над тими добродіями, які охоче б зберегли капіталістичні алюри, контролю над сильно деморалізованими капіталізмом робітниками, — від того часу всякий провід стане непотрібним. Чим повнійше демократія, тим ближче доба, коли вона стане зайвою. Чим демократичнійшою є утворена озброєними робітниками держава, яка вже не уявляє з себе зовсім держави у властивім значінню, тим швидче почне відмирати всяка держава.

Бо коли всі навчатися провадити державу і на ділі також будуть самостійно провадити суспільну продукцію, вестимуть і виконуватимуть догляд і контролю над бездільниками й іншими „оборонцями традицій капіталізму“, тоді обійти сю реєстрацію й контролю, яку вестиме цілий нарід, буде так надзвичайно тяжко, а ухилення від них буде такою рідкою виїмкою і матиме своїм наслідком таку швидку й поважну кару (бо озброєні робітники люде практичного життя, а не сантіментальні інтеллігенти; вони не дозволяють з себе знущатися), що додержання простих основних правил кожного людського співжиття дуже скоро наслідком необхідности стане привичкою.

Тоді відчиняться ворота для переходу від першої фази коммуністичної суспільности до вищої фази, а тим самим також стане вільним і шлях до повного відмертя держави.

Уплощення марксизму оппортуністами.

Питання відношення держави до соціальної революції і соціальної революції до держави дуже мало займало найвизначніших теоретиків і публіцистів другої інтернаціоналі (1889 — 1914), як і взагалі їх мало цікавили питання революції. Найзнаменнішим в сім процесі постійного зросту оппортунізму, який довів до банкрутства другої інтернаціоналі в 1914-ім році, є те, що існувало змагання оминуть ці питання чи лишити їх непоміченими навіть тоді, коли вони стояли щільно перед людьми.

Беручи справу загалом і цілком, можна сказати, що се ухилення від питання про відношення пролетарської революції до держави, яке сприяло оппортунізму і годувало його, повело до перекручення і повного уплощення марксизму.

Щоби хоча коротко охарактеризувати сей сумний процес, ми звертаємося до найвизначніших теоретиків марксизму, Плеханова та Кауцького.

1. Полеміка Плеханова проти анархистів.

Плеханів присвятив питанню про відношення між анархизмом і соціалізмом окрему брошуру, яка з'явилася 1894-го року в німецькій мові під заголовком: „Анархизм і соціалізм“.

Плеханів умудрився обговорити сю тему, оминувши найактуальнішу в боротьбі проти анархизму справу, а саме відношення революції до держави, як і питання про державу взагалі. В його брошурі перед нами виступають дві частини: літературно-історична з цінним матеріалом до історії думок Штирнера, Прудона і т. д.,

і філістерська з невдалими увагами, ніби-то анархиста тяжко відрізнити від бандита.

Поставлення поруч сих тем дуже цікаве і надзвичайно знаменне для цілої діяльності Плеханова напередодні революції і за часу революційної доби в Росії: Плеханів виявив себе тоді, як також і від 1905 до 1917-го року, згідно з сим яко напів-доктринер напів-філістер, котрий в політиці ходив на помочах у буржуазії.

Ми бачили, як Маркс і Енгельс в своїй полеміці проти анархистів найдокладнійше вияснили свої погляди на відношення революції до держави. Енгельс писав при виданню Марксової критики Готської програми в 1891-ім році: „Ми (себто Маркс і Енгельс) вели тоді, ледве два роки по Газьким конгресі (першій) інтернаціоналі, найзавзятійшу боротьбу з Бакуниним та його анархистами“.

Анархисти змагалися просто проголосити Паризьку Коммуну так сказати своєю власністю, яка стверджувала би їх науку, при чім вони зовсім не зрозуміли поучень Коммуни й розбору сих поучень Марксом. Анархизм не дав також і нічого такого, що хоч би в найменшій мірі наближалось до дійсности в конкретних політичних питаннях, чи треба розторозити стару державну машину і чим її необхідно замінити.

Говорити про анархизм і соціалізм, виключаючи питання про державу, не помічаючи цілого розвитку марксизму до Коммуни й опісля неї, означало немунуче зкотитися до оппортунізму. Найважнішою прикметою оппортунізму є саме те, що він взагалі не ставить обох тільки що згаданих питань. Сей факт сам по собі вже означає побіду оппортунізму.

2. Полеміка Кауцького проти оппортуністів.

Твори Кауцького без порівняння більше переложено на російську мову, ніж взагалі на всякі інші мови. Жартом отже між иншим деякі німецькі соціалдемократи заявляли, ніби Кауцького в Росії читається більше ніж в Німеччині. (До речі зазначити, що сей жарт має значно глибше історичне значіння, ніж думали батьки його, а саме: російські робітники виявили в 1905-ім році незвичайно великий, нечуваний просто попит за кра-

щими творами, за найліпшою світовою соціалдемократичною літературою. Вони доставали для багатьох країн нечувано велике число перекладів і видань таких творів і тим самим переносили на молоде поле нашого пролетарського руху в прискоренім темпі багатий досвід сусідньої поступовійшої країни).

Особливо відомий у нас Кауцький своїми популярними викладами марксизму, своєю полемікою проти оппортуністів з Бернштайном на чолі. Левде чи відомий одначе факт, якого не можна замовчати, коли хто ставить собі задачу простежити падіння Кауцького до неймовірно ганебної безрадности й до оборони соціал-шовінізму за часу найтяжчої кризи 1914 і 1915 років, той факт, що до свого виступлення проти найвизначніших представників оппортунізму у Франції (Мілерана і Жореса) і в Німеччині (Бернштайна) Кауцький виявив дуже великі вагання. Марксівська „Заря“, яка виходила 1901 й 1902 року в Штутгарті й заступала революційно-пролетарські погляди, мусила полемізувати проти Кауцького, означати „каучуковою“ його повну половинчатість, ухильну, примирливу у відношенню до оппортуністів резолюцію на паризькім міжнароднім соціалістичнім зїзді в 1900 році. В німецькій літературі опубліковано листи Кауцького, які виявляють зовсім не менші хитання в його поході проти Бернштайна.

Без порівняння більше значіння має одначе та обставина, що ми навіть в його полеміці проти оппортуністів, в його постановці питань й методі їх обговорення можемо тепер, при дослідженню історії найновійшої зради Кауцького марксизму, простежити його систематичний нахил до оппортунізму саме в питанню про державу. Візьмемо його перший більший твір проти оппортунізму, його книжку „Бернштайн і соціалдемократична програма“. Кауцький докладно оспорує Бернштайна. Але знаменне ось що:

Бернштайн в своїх геростратовськи славетних „Передумовах соціалізму“ обвинувачує марксизм в бланкизмі (обвинувачення, яке від тої доби оппортуністи і ліберальні буржуа в Росії тисячі разів повторяли проти представників революційного марксизму, большевиків). Бернштайн спиняється при сім особливо на Марксовій „Горожанській війні у Франції“ і пробує, як ми вже се

бачили, з найбільшою невдачею — ідентифікувати становище Маркса щодо поучень Коммуни з Прудоновим. Особливу увагу Бернштайн присвячує виводу Маркса, який підкреслено Марксом в написаній ним 1872-го року передмові до Комуністичного Маніфесту і який каже, „що робітнича кляса не може просто перебрати володіння державною машинерією та й пустити її в рух для своїх власних цілей“.

Бернштайнові так дуже сподобався сей вислів, що він не менше трьох разів повторяє його в своїй книзі, щоби вкласти в нього своє перекручене оппортуністичне тлумачення.

Маркс хоче, як ми бачили, сказати, що робітнича кляса мусить скасувати, розбити, взірвати в повітря (останній вираз належить Енгельсові) цілу державну машинерію. Бернштайн навпаки представляє се так, неначеб Маркс бажав сими словами перестерегти робітничу клясу від перебільшеного революційного чину при захопленню влади.

Грубшого й скандальнішого перекручення Марксових думок не можна собі уявити.

Що ж зробив отже Кауцький в своїм докладнім спростованню бернштайніади?

Він ухиляється в сім пункті від розяснення перекручення оппортунізмом Марксизму в усій його цілості. Він наводить цитоване ранше місце з Енгельсової передмови до Марксової „Горожанської війни“ й обмежується заявою, що по Марксу робітнича кляса не може просто перебрати готову державну машинерію, але що вона, взагалі кажучи, може заволодіти нею. Проте, що Бернштайн приписує Марксові саме протилежне до Марксової думки, що Маркс від 1852-го року висовує на перший план яко задачу пролетарської революції розторощення державної машинерії, у Кауцького нема ані слова. Так повстає потім те, що найважливіша різниця між марксизмом і оппортунізмом в питанню пролетарської революції у Кауцького виступає затушованою!

„Розв'язання проблеми пролетарської диктатури ми можемо зовсім спокійно полишити будучині“, писав Кауцький проти Бернштайна (стор. 172 німецького видання).

Се зовсім не полеміка проти Бернштайна, а власне кажучи, згода з ним, здача позицій проти оппортунізму, бо оппортуністи тимчасово й не бажають більше нічого, ніж „зовсім спокійно полишити будучині“ основні питання про задачі пролетарської революції.

Маркс і Енгельс від 1852 до 1891-го року, протягом сорока літ учили пролетаріят, що він мусить розбити державну машинерію. Кауцький навпаки в 1899-ім році з приводу повної зради оппортуністів марксизму в сім пункті перекручує питання, чи розторощення сеї машини необхідне, в питання конкретних форм сього скасування і спасається під крило „неоспорної“ (і нікчемної) філістерської істини, що неможна знати наперед конкретних форм! Між Марксом і Кауцьким лежить безодня в їх відношенню до задачі пролетарської партії приготовляти робітничу клясу до революції.

Візьмемо дальший, найзріліший твір Кауцького також в значній мірі присвячений спростованню помилок оппортунізму. Се його брошура про соціяльну революцію. Автор обговорює тут зокрема тему пролетарської революції і пролетарського ладу. Автор подає тут дуже багато цінних уваг, але саме питання про державу він оминає. В брошурі всюди йде розмова про завоювання державної влади і ні про що инше, себто вибрано формулювання, яке йде назустріч оппортунізму, поскільки воно припускає можливість завоювання влади без розбиття державної машинерії. Як раз те, що в 1872-ім році Маркс проголосив „застарілим“ в програмі Коммуністичного Маніфесту, славить своє відродження в 1902-ім році у Кауцького.

В брошурі є окремий параграф, присвячений формам і зброї соціяльної революції. Тут іде мова як про масовий страйк і горожанську війну так і про таку „зброю новітніх великих держав як бюрократія і військо“, але ні одним звуком не згадано про те, чому научила робітників Коммуна. Очевидячки Енгельс не дарма перестерігав, особливо німецьких соціалістів, перед „сுவіррям“ про державу.

Кауцький малює справу ось як: побідний пролетаріят здійснить демократичну програму, і він поясняє її параграфи. Але про те, що нового дав 1871-ий рік

для питання про заміну буржуазної демократії пролетарською демократією, у Кауцького нема ні слова. Кауцький задовольняється „солідними“ для уха банальностями такого роду:

„І все-ж-таки само собою розуміється, що ми прийдемо до панування не за нинішніх відносин. Революція вимагає наперед довгої й глибокоїдучої боротьби, яка змінить вже нашу нинішню політичну і соціальну структуру“.

Ясна річ, що се „само собою розуміється“ так, як і той факт, що коні їдять овес, а Волга впадає в Каспійське море. Шкода лише, що сею порожньою й високомовною фразою про „глибокоїдучу боротьбу“ оминуто важне для революційного пролетаріату питання, в чім же виявляється „глибина“ його революції у відношенню до держави, до демократії в порівнянні з попередніми непролетарськими революціями.

Оминаючи се питання, Кауцький робить в сім важнім пункті уступку оппортунізму, хоча він і проголошує йому страшну боротьбу на словах підкресленням значіння „ідеї революції“ (чого там може бути варта ся „ідея“, коли боятися поширювати серед робітників конкретні революційні думки?!), чи увагою про „сей революційний ідеалізм передовсім“, чи заявою, що англійські робітники ледве чи уявляють з себе тепер що инше, ніж дрібних буржуа. „В соціалістичній суспільности“, пише Кауцький; „можуть існувати поруч... найріжнйші форми підприємства — підприємство виключно бюрократичне (?), фаховоспількове, кооперативне...“

„...Єсть наприклад підприємства, де без бюрократичної організації не обійтися, як ось залізниці. Демократична організація може тут утворитися так, що робітники вибиратимуть делегатів, котрі уявлятимуть з себе свого роду парламент, який встановлятиме розпорядки праці та доглядатиме за завідуванням бюрократичного апарату. Інші підприємства можна передати в управління фахових спілок, інші знову можна провадити кооперативно“.

Сі уваги помилкові й означають собою крок назад в порівнянні з тим, що показали Маркс та Енгельс

в сімдесятих роках минулого століття на прикладі до-
свіду Коммуни.

Жалізниці абсолютно нічим не рижняться з погляду
ніби-то необхідної „бюрократичної“ організації від всіх
інших великих підприємств машинової індустрії, від якої
завгодно фабрики, гуртової торгівлі, великого капіталі-
стичного сільського господарства. В усіх подібних підпри-
ємствах техніка вимагає безумовно найстрогшої дисци-
плини, найбільшої совістности при виконанню доруче-
них кожному робіт, инакше загрожує спинення цілого
ходу праці, порушення механізму, пошкодження пред-
метів виробу. В усіх подібних підприємствах робітники
вибиратимуть, розуміється, „делегатів“, „котрі уявляти-
муть з себе свого роду парламент“.

Але саме в тім і суть, що сей „свого роду парла-
мент“ не буде зовсім парламентом в значінню буржу-
азно-парламентських тіл. Як раз в тім і сіль, що саме
сей „свого роду парламент“ не тільки встановлятиме
„вимоги робітників“ і доглядатиме за завідуванням
бюрократичного апарату, як се малює Кауцький, думки
котрого не виходять поза рамки буржуазного парла-
ментаризму. В соціалістичній суспільности буде, розу-
міється, свого роду парламент з робітничих депутатів,
які встановлятимуть розпорядки праці та доглядатимуть
за завідуванням бюрократичного апарату, але сей ап-
парат не буде бюрократичним. Робітники по здобуттю
політичної влади розібють старий бюрократичний ап-
парат, зруйнують його до основ, не лишать в нім камня
на камні; вони замінять його новим, утвореним з рівних
робітників і служачих, при чім зараз же переведеться
точно указані Марксом і Енгельсом заходи проти пе-
ретворення їх в бюрократів: 1) не тільки виборність,
але також і повсякчасну відкличність; 2) неперевища-
ючу робітничу платню нагороду за працю; 3) негайний
перехід до того, щоби всі виконували функції контролі
й догляду, щоби всі якийсь час були „бюрократами“
і тим самим всі ставали забезпечені від перетворення
в бюрократів.

Кауцький абсолютно не продумав слів Маркса:
„Коммуна мала бути не парламентарним, а працюючим
тілом, одночасно виконавчим і законодавчим“, Кауцький
затушував різницю між буржуазним парламентаризмом,

який лучить демократію (не для народу) з бюрократизмом (проти народу), і пролетарською демократією, яка зараз же приймає заходи для викореніння бюрократизму і яка в стані буде перевести ці заходи до кінця, до цілковитого усунення бюрократії, до введення повної демократії для народу.

Кауцький виявляє тут все ту ж саму забобонну пошану перед державою, те ж саме суевірря до бюрократії.

Перейдемо до дальшого й найліпшого твору, написаного Кауцьким проти оппортуністів, до його книжки „Шлях до влади“ (котру, здається, не переложено на російську мову, бо вона з'явилася в 1909-ім році, в часі найгіршої реакції у нас.) Сей твір є великим кроком наперед, оскільки в нім розмова йде не про революційну програму взагалі, як в книжці проти Бернштайна з 1899-го року, не про задачі соціальної революції відокремлено від часу її вибуху, як в брошурі про соціальну революцію з 1902-го року, а про конкретні умови, які змушують нас признати, що починається доба революції.

Автор указує з певністю на загострення клясових протилежностей взагалі і на імперіялізм, котрий грає в сім відношенню особливо велику роллю. По революційній добі від 1798 до 1871-го року для Західної Європи від 1905 починається подібна ера для Сходу. Загрожуєчне наближається всесвітня війна. „Він (пролетаріят) не може більше говорити про передвчасну революцію“. „Ми вступили в революційний період“. „Починається революційна ера“.

Сі заяви зовсім ясні. Сей твір Кауцького може служити мірилом того, чого чекала німецька соціал-демократія перед імперіялістичною війною і як глибоко вона (разом з Кауцьким) пала при вибуху сеї війни. „Нинішня ситуація“, писав Кауцький в брошурі, про яку йде мова: „ховає в собі небезпеку, що ми (себто німецька соціалдемократія) легко здаємося 'поміркованішими', ніж ми є“.

В дійсности німецька соціалдемократична партія виявила себе поміркованішою і оппортуністичнішою, ніж вона здавалася.

Тим знаменнійше те, що при такій певності заяв Кауцького про добу революцій, яка вже наступила, він також і в сій книжці, котру по його власним словам присвячено дослідженню питання „політичної революції“, знову цілком обминає питання про державу.

Всі сі обминання сього питання, се замовчування й ухилення разом мали своїм неминучим наслідком повний перехід до оппортунізму, про котрий ми тут говоримо.

Німецька соціалдемократія в особі Кауцького ніби заявляла: Я тримаюся революційних поглядів (1899). Я признаю зокрема неминучість соціальної революції пролетаріята (1902). Я признаю наступлення нової доби революцій (1909). Але все-таки я йду назад в порівнанню з тим, що Маркс сказав вже в 1852-ім році, як тільки ставиться питання про задачі пролетарської революції відносно держави (1912). Саме так сформульовано се питання в полеміці з Паннекуком.

3. Полеміка між Кауцьким і Паннекуком.

Паннекук виступив проти Кауцького jako представник того „ліворадикального“ напрямку, котрий мав в своїх рядах Розу Люксембург, Карла Радека та інших і jako заступник революційної тактики тримався одностайного переконання, що Кауцький зайняв середню позицію й беззасадно хитається туди й сюди поміж марксизмом і оппортунізмом. Вірність сього погляду ствердила війна, коли кауцькіянство, чи течія „центра“ (яку помилково зветься марксівською) виявилася в цілій своїй відштовхуючій гидоті. В статті „Масова чинність і революція“ („Neue Zeit“, 30-ий річник, II том, 1912), в котрій зачеплено питання про державу, Паннекук охарактеризував позицію Кауцького jako становище пасивного радикалізму, jako „теорію байдужого чекання“. „Кауцький не хоче бачити революційного процесу“ (стор. 616). Подібною постановкою питання Паннекук наближається до цікавої для нас теми про задачі пролетарської революції відносно держави.

„Боротьба пролетаріяту“, писав він: „уявляє собою не просто боротьбу проти буржуазії за державну власть jako обект, а боротьбу проти державної власти...

Зміст сеї революції знищення і скасування засобів вла- сти держави засобами вла- сти пролетаріату (стор. 544)... Ся боротьба перестане палати тільки тоді, коли насту- пить її останній здобуток — повне зруйнування держав- ної організації. Організація більшости тоді виявить свою перевагу знищенням організації пануючої меншости“. (Стор. 548).

Форма, в яку Паннекук одяг свої думки, має дуже багато вад. Все-ж-таки думка ясна, і цікаво, як спросто- вує її Кауцький.

„Досі протилежність між соціалдемократами й анар- хистами була в тім, що перші бажали завоювати, а другі зруйнувати державну вла- сть. Паннекук хоче і те й друге“. (Стор. 724).

Коли викладу Паннекука й бракує потрібної ясно- сти, бо він не досить конкретний (не кажучи про інші вади сеї статті, які не зачіпають нашої теми), то Кауцький зрозумів назначену Паннекуком за садничу суть річей і в сім основнім принципіяльнім питанню цілком здав позицію марксизму й схилився до оппорту- нізму. Протилежність між соціалдемократами й анархи- стами означено у нього зовсім невірною, марксизм пе- рекручено й уплощено.

Протилежність між марксистами й анархистами ось в чім: 1) перші ставлять собі метою повне усунення держави, що, на їх думку, може наступити одначе лише по усуненню соціялістичною революцією клас, наслідком заведення соціялізму, який веде до відмирання держави; другі вимагають повного усунення держави з сьогодні на завтра, не розуміючи умов здійснення сього усу- нення; 2) перші вважають необхідним, щоби пролета- ріят по завоюванню політичної вла- сти зовсім зруйнував стару державну машинерію, щоби замінити її новою державною машинерією, створеною з організації озброє- них робітників за взірцем Коммуни; другі виступають за знищення державної машинерії, при чім вони зовсім не уясняють собі того, чим пролетаріят має замінити її, і як він має ужити революційної вла- сти; анархисти зрікаються отже навіть використання державної вла- сти революційним пролетаріатом; 3) перші вимагають під- готовленні пролетаріята до революції використанням су- часної держави; анархисти ж зрікаються сього. В по-

рівнанню з Кауцьким Паннекук заступає в сім спорі марксизм, бо саме Маркс учив нас, що пролетаріят не може завоювати державної власти просто в значінню переходу старого апарату до нових рук, а мусить розбити, зломити сей апарат, замінити його новим.

Кауцький переходить від марксизму до оппортунізму, бо у нього цілком щезає се зруйнування державної машини, котре здається зовсім неприпустним оппортуністам. Для них лишається відчиненою задня хвіртка при товмаченню „завоювання“ яко простого осягнення більшости.

Щоби прикрити своє перекручення марксизму, Кауцький за взірцем начотчиків у старовірів робить ось що: він пускає в рух „цитату“ з самого Маркса. В 1850-ім році Маркс писав про необхідність рішучої централізації сил в руках державної власти. Кауцький питає триумфуючи, чи не хоче Паннекук, може бути, зруйнувати централізм!

Се вже просто мистецтво, яке може рівнятися Бернштайнівському зтожненню марксизму й прудонізму в поглядах на федерацію замість централізму.

Кауцький наводить сю „цитату“ без всякого змісту й розуміння. Централізм можливий і при новій державній машинерії, як і при старій. Коли робітники добровільно злучать свої озброєні сили, ось і централізм, але се централізм який тримається на повнім зруйнуванню централістичного державного апарату, постійного війська, поліції, бюрократії. Кауцький просто плутає тут карти, обминаючи відомі уваги Маркса і Енгельса про Коммуну і притягаючи цитату, яка зовсім немає нічого спільного з спірним питанням.

... „Може він (Паннекук) хоче скасувати державні функції урядників?“ — питає Кауцький.

„Але ми без урядників не обходимося в партії й фахових організаціях, не кажучи вже про управління. Наша ж програма вимагає не скасування державних урядників, а вибору властей народом“.

„При наших теперішніх міркуваннях важне не те, як утвориться адміністраційній апарат 'держави будучини', а те, чи наша політична боротьба розвяже державну власть ранше ніж ми її ще завоювали. (Підкреслено Кауцьким). Яке міністерство з його уряд-

никами можна розв'язати?“ Перелічується міністерства освіти, судівництва, фінансів, війни. „Ні, жадного з теперішніх міністерств не усунеться нашою політичною боротьбою проти правительства... Я повторюю, щоби запобігти непорозуміння: тут іде мова про утворення не держави будучини побідною соціалдемократією, а держави сучасности нашою опозицією“ (стор. 725).

Тут перед нами очевидне відсунення питання. Паннекук ставив питання про революцію. Се ясно видно з заголовку його статті і з наведених місць. Перескакуючи до питання про „опозицію“, Кауцький заміняє революційне становище оппортуністичним. У нього справу представлено так: тепер ми в опозиції, по завоюванню власти ми про се поговоримо окремо. Революція щезає... Се саме те, чого треба оппортуністам.

Тут говориться не про опозицію й політичну боротьбу взагалі, а розмова йде саме про революцію. Революція саме в тім і є, що пролетаріят руйнує „адміністраційний апарат“ і цілий державний апарат і заміняє його новим апаратом, утвореним з озброєних робітників. Кауцький виявляє своє суевір'я до „міністерств“. Чому б їх не замінити, скажемо, комісіями з фаховців, коли власть вповні й цілком належигь радам робітничих і салдацьких депутатів? Суть зовсім не в тім, чи „міністерства“ лишаяються, чи їх заміняється „комісіями фаховців“ чи яким іншими. Це все зовсім не важне. Суть справи в тім, чи звязану тисячами рубців з буржуазією й просякнуту рутинною та застоєм стару державну машинерію зберігається чи її руйнується й заміняється новою. Революція має бути не в тім, що нова кляса перебирає команду й управляє з допомогою старої державної машини, але в тім, що ся нова кляса руйнує машину і провадить управління з допомогою нової машини. Кауцький затушовує сю основну думку марксизму або ж він її зовсім і не второпав.

Його запит відносно урядників наглядно показує, що він не зрозумів поучень Коммуни й марксової науки. „Без урядників ми не обходимося в партії й фахових організаціях...“

Ми не обходимося без урядників при капіталізмі, при пануванню буржуазії. Пролетаріят

поневолено, працюючі маси тримається в рабстві капіталізмом. При капіталізмі демократію стиснуто, здавлено, обтято, перекручено наємним рабством, нуждою й злиднями мас. Тому, і лише з сеї причини, вироджуються (чи вірнійше сказати, виявляють нахил до виродження) урядники в наших політичних і фахових організаціях, наслідком капіталізму. Вони виявляють змагання перетворятися в бюрократів, себто в одірваних від мас, стоячих понад ними упривилейованих осіб.

Се є суть бюрократії, і, доки не вивласнено капіталістів, доки не повалено буржуазії, доти певна „бюрократизація“ навіть пролетарських урядових осіб неминуча.

У Кауцького справу представлено так: коли лишиться виборних урядових осіб, то й при соціалізмі існуватимуть також урядники, існуватиме бюрократія. І як раз се невірно. Саме на прикладі Коммуни Маркс показав, що виборні особи при соціалізмі перестають бути „бюрократами“, „урядниками“ в такій мірі, в якій здійснюється крім виборності ще також і повсякчасну відкличність, а дотого ж ще й зменшення окладу до рівня середньої робітничої платні, а до всього того ще й заміну парламентарних тіл працюючими, одночасно виконавчими й законодавчими тілами.

Власне кажучи, ціла аргументація Кауцького проти Паннекука в її суті, і особливо блискучий закид Кауцького, ніби ми і в партії та фахових організаціях не обійшлися би без урядників, виливається в повторення старих закидів Бернштайна проти марксизму взагалі. В своїй перекинчицькій книзі „Передумови соціалізму“ Бернштайн поборює думки „примітивної демократії“, поборює те, що він означає яко доктринерську демократію: імперативні мандати, неоплачених урядників, безсиле центральне заступництво і т. д. Для доказу того, що „примітивна демократія“ не може утриматися, Бернштайн покликається на досвід англійських трейд-юніонів в описанню їх подружжам Вебб. Протягом семидесяти років свого розвою трейд-юніони, які ніби-то розвивалися „в повній свободі“ (стор. 137-а німецького видання), мовляв переконалися в непридатности примітивної демократії і замінили її, як звичайно, злученням з бюрократією парламентаризмом.

В дійсності трейд-юніони розвивалися не „в повній свободі“, а в цілковитім капіталістичнім рабстві, при чім „не можна було оминати“ цілого ряду уступок пануючому лиху, знасильненню, брехні, виключенню голоти з „вищого“ управління. При соціалізмі без сумніву багато дечого з примітивної демократії знову оживе, бо перший раз в історії цивілізованих народів маси населення досягнуть самостійної участі не тільки в голосуванні й виборах, але також і в біжучих працях управління. При соціалізмі всі наперемінку працюватимуть в управлінні і скоро привчаться до того так, що провід відпаде сам собою.

Маркс з його геніяльним, критично-аналітичним розумом побачив у практичних заходах Коммуни той перелім, котрого бояться і з лякливости, зі страху перед повним розривом з буржуазією не хочуть признати оппортуністи, і чи то з зайвої бундючності чи зза браку зрозуміння умов масових соціальних переворотів взагалі не хочуть бачити анархисти. „Про зруйнування старої державної машинерії зовсім нема чого й думати: як же ми обійшлися би без міністерств і без урядників“, — так говорить просякнутий філістерством оппортуніст, котрий в сути справи не вірить в революцію, в творчу силу революції, має смертний жах перед нею (як наші меньшевики, наші соціалреволюціонери).

„Треба думати лише про розторощення старої державної машинерії і не потрібно залазити в конкретні поучення попередніх пролетарських революцій та аналізувати, як і чім би замінити зруйноване“, — так говорить анархист (найліпший з них і, розуміється, не такий, який з Кропоткіним і т-ством на чолі шкандибає за буржуазією). У анархистів се веде до тактики розпуки, а не безоглядно смілої й одночасно узгляднюючої практичні умови масового руху революційної праці над конкретними задачами.

Маркс учить нас оминати обидві помилки, веде нас до безмежної смілости при зруйнуванні цілої старої державної машинерії й навчає нас одночасно конкретній постановці питання: Коммуна в кількох тижнях була в стані взятися за будову нової пролетарської державної машини і таким чином перевести згадані заходи до більшої демократизації й винищення бюрократизму.

Візьмемо ж приклад з революційної смілости коммунарів, розглядаймо їх практичні заходи яко вказівки для практично невідложних заходів, які зараз же треба й можна перевести, і сим шляхом ми досягнемо тоді повного знищення бюрократизму. Можливість подібного знищення забезпечується тим, що соціалізм скоротить денну працю, піднесе маси до нового життя, створить для більшости населення умови, які дадуть змогу всім без виїмок виконувати „державні функції“. Але се веде до повного відмирання всякої держави взага іі.

...„Задачею його (масового страйку)“ — продовжує Кауцький — „може бути не зруйнування державної влади, а лише спонукання правительства до податливости в певних питаннях чи заміна ворожого до пролетаріату правительства йдучим йому назустріч... Але се ніколи в світі не може повести до зруйнування державної влади, і вестиме завжде лише до пересунення взаємного відношення сил внутрі державної влади... І мета нашої політичної боротьби лишається та сама, яка була й досі: завоювання державної влади здобуттям більшости в парламенті і піднесенням парламента до панування над правительством“ (стор. 726, 727, 732). Се вже чистіший і банальніший оппортунізм, зречення з революції на ділі при признанню її на словах. Думки Кауцького не сягають дальше йдучого назустріч пролетаріату правительства, що означає крок назад до філістерства в порівнанню з 1847-им роком, коли Комуністичний Маніфест проголосив організацію пролетаріату, яко пануючої кляси.

Нехай Кауцький здійснює улюблену ним „єдність“ з Шайдеманами, Плехановими, Вандервельде, котрі всі готові боротися за йдуче назустріч пролетаріату правительство.

Але ми розлучимося з сими зрадниками соціалізму і боротимемося за зруйнування цілої старої державної машинерії для того, щоби озброєний пролетаріат сам утворив правительство. Се „дві великі ріжниці“.

Нехай Кауцький поділяє приємне товариство Легінів, Давидів, Плеханових, Потресових, Церетеллі, Чер-

нових, котрі всі готові боротися за „пересунення взаємного відношення сил всередині державної влади“, за „здобуття більшості в парламенті й піднесення парламенту до панування над правительством“. Се шляхотна мета, яку можуть прийняти зовсім і цілком оппортуністи, при чім все лишається в рамках буржуазної парламентарної республіки.

Але ми розійдемося з оппортуністами. І цілий клясовосвідомий пролетаріат йтиме з нами в боротьбі не за „пересунення взаємного відношення сил“, а за повалення буржуазії, за скасування буржуазного парламентаризму, за демократичну республіку в роді Коммуни, чи за республіку рад робітничих і селдацьких депутатів, за революційну диктатуру пролетаріату.

Правійше від Кауцького в міжнароднім соціалізмі стоять такі течії як „Die sozialistischen Monatshefte“ — „Соціалістичні щомісячники“ (Легін, Давид, Кольб і багато інших, з скандинавцями Шгавнінгом і Брантінгом включно, жоресисти й Вандервельд у Франції й Бельгії, Тураті, Тревес і інші представники правого крила італійської партії, фабіянці й незалежні, „незалежна робітнича партія“, яка в дійсности постійно була в залежности від лібералів, в Англії і т. п.), всі ці люде, які грають надзвичайну, почасти пануючу роль в парламентарній праці й публицистиці партії, відкидають диктатуру пролетаріату, прославляють неприкритий оппортунізм. Для сих людей „диктатура“ пролетаріату означає „заперечення“ демократії. Вони дійсно ледве чи „відріжняються від дрібноміщанських демократів.

З уваги на се ми маємо право сказати, що друга інтернаціоналя в переважаючій більшості своїх офіційних представників зовсім віддалася оппортунізму. Досвід Коммуни не тільки забуто, але й перевернуто. Робітничим масам не внушалося, що наближається час, коли вони будуть змушені повстати і розбити стару державну машину, щоби замінити її новою і таким шляхом перетворити своє політичне панування в основу соціалістичної перебудови суспільства. Масам вмовлялося щось протилежне і „завоювання влади“ викладалося так, що для оппортунізму лишалися відчиненими тисячі задніх хвірток.

Перекручення і замовчення питань про відношення пролетарської революції до держави мусило грати надзвичайну роль, коли сі держави з їх зміцненим наслідком імперіялістичної конкуренції мілітарним апаратом перетворювалися в мілітарні страхіття, нищили мільйони людей для того лише, щоби розв'язати спір, Англія чи Німеччина, той чи сей фінансовий капітал має панувати над цілим світом.

Посліслово.

Сю брошуру написано мною в серпні й вересні 1917-го року. Я вже мав готовий план сьомого розділу: „Досвід російських революцій 1905-го і 1917-го років“. Одначе крім заголовку я не міг написати про се ні одного рядка. Мені „навпоперек дороги“ стала політична криза, яка була передоднем жовтневої революції 1917-го року. З подібної перешкоди можна лише тішитися. На другу частину сеї брошури (присвячену „досвіду 1905 і 1917 рр.“) доведеться мабуть ще довго чекати. Приймати участь в „досвіді революції“ приємнійше й користнійше, ніж писати про нього.

АВТОР.

Петроград, 30-го падолиста 1917 року.

ВІД ПЕРЕКЛАДЧИКА.

НАШ ПЕРЕКЛАД ЗРОБЛЕНО НЕ З РОСІЙСЬКОГО ОРИГІНАЛУ, А З НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ, ВИДАНОГО ФРАНЦЕМ ПФЕМФЕРТОМ В БЕРЛІНІ.

Автор книжки „Держава і Революція“ настільки яскрава постать і займає таке виразне становище в сучасній світовій революції, що ми вважаємо потрібним познайомити читачів з його особою. Наводимо отсе коротку біографію, видану 1918 р. в Москві.

«Володимир Ілліч Ульянов (Н. Ленін) народився в Сибірську 10 квітня 1870-го року. Батько його, селянин родом, служив там директором народних шкіл і користався великою любовію серед учителів мійських і сільських шкіл свого округу.

Володимир Ілліч учився добре і ще в гімназії звертав на себе увагу своїми писаннями. Учителі пророкували, що в будучині він стане видатним письменником.

В 1887-ім році, коли Володимир був в останній класі гімназії, в Петербурзі за спробу вбити царя Олександра III-го повісили його старшого брата Олександра Ілліча Ульянова. Ся кара зробила міцне вражіння на Володимира Ілліча й усіх членів родини і послужила ніби кровавим хрещенням їх для революційної праці.

По скінченню гімназії Володимир вступив на юридичний факультет Казанського університету. Столичні університети для нього, яко для брата повішеного терориста, були зачинені. Але студентом Володимир пробув недовго, по місяці його виключили з університету за участь в студентським революційнім русі, і лише по чотирьох роках він дістав змогу скласти испити. Сі чотири роки не пропали для Ульянова марно. Володіючи великою пильністю й міцною волею, він багато й уперто працював над своєю самоосвітою, готуючися до тієї революційної праці, котра стала метою цілого його життя. На сю ж пору припадають його перші спроби навязати зносини з революційною молодіжжю того часу.

Скоро опісля скінчення університету Володимир Ілліч переїхав до Петербурга і від тієї доби присвятив себе вже цілком і неподільно революційній праці. В Петербурзі утворився „Союз боротьби за визволення робітничої класи“, котрий став на чолі тільки ще повстаючого робітничого руху. Членів його незабаром арештовано і по році з гаком вязниці вислано на Сибір. Ульянов пробув на заслання 3 роки і написав там кілька розвідок по економічним питанням, найбільшою з котрих є книга „Розвій капіталізму в Росії“, і кілька нелегальних брошур.

По повероті з заслання Володимир Ілліч їде закордон, де разом з Мартовим, Потресовим і членами групи „Визволення праці“ засновує в 1900 р. газету „Іскра“. Завданням „Іскри“ було підготувати ідейне обєднання революційної соціал-демократії й керувати боротьбою робітничої класи й її партії. І „Іскра“ цілкомито сповнила сю працю. Ніодна часопись не виконала такої великої ролі в нашій революційній боротьбі, як „Іскра“, котру потайки привозили до Росії і поширювали серед робітників. І до дірок зачитувалося тоненькі листочки улюбленої робітничої газети. Від тієї доби провідний центр партійної праці був

закордоном. Там видавалося нелегальну літературу, там скликалося партійні зїзди, конференції й наради. Звідти виходили всі партійні вказівки.

Володимир Ілліч цілий час був в осередку сеї праці. Цілежиття, всі його думки належали партії й революційній роботі. Люде, що близько знають його, завжди дивувалися, як мало уваги уділяє він своїм особистим потребам, з якою упертістю й непохитною енергією він працює.

В 1905 році Ульянов на короткий час вертає до Росії. Але прожити легально в Петербурзі йому вдається лише один день, а далі доводиться ховатися нелегально, зпочатку в Петербурзі, а потім у Фінляндії. Побідна контрреволюція змушує його знову виїхати закордон, при чім на сей раз йому з бідною вдається обманути уважність царських шпиків і ухилитися від арешту.

І знову починаються довгі роки закордонних тулянь, в тяжких умовах життя емігранта, відтятого від народа. І не зважаючи на се — уперта, беззавітна праця во ім'я великої справи визволення працюючих.

Володимир Ілліч написав дуже багато і брошур і статей в ріжних легальних і нелегальних часописах і журналах. Більшість з них з'явилася в світ без підпису або під ріжними вигаданими іменами: Тулін, В. Іллін і т. п. Бо се був час жорстоких переслідувань революційного друкованого слова і сама лише фамилія відомого революціонера могла засудити статтю на конфіскацію, а часопись на суворі карі й заборону.

Тодішні партійні працівники знали Володимира Ілліча понайбільше під прізвиськом „Леніна“, і се прізвисько (псевдонім) так і лишилося за ним.

В 1912 р. Ульянов-Ленін переїхав до Кракова, щоби бути ближче до Росії і мати змогу співробітничати в заснованій тоді петербурзькій „Правді“.

По своїм поглядам Володимир Ілліч був завжди непримирним послідовним марксистом і уперто боровся з усіма відхиленнями від революційного марксизму, з усіма хитанням й нахилами на бік угодовства у відносинах з буржуазією. Його непримирні боеві „необтяті гасла“ стверджувало саме життя і вони гуртували довкола себе все більші верстви робітників.

Сі гасла побідили і за революції 1917 р.

З першою вістю про перемогу петроградських робітників Володимир Ілліч став невпинно рватися до Росії, щоби прийняти найдіяльнійшу участь в наростаючих подіях, мати змогу керувати ними.

І в перший же день його приїзду при промові Леніна на святочнім засіданні петроградського комітету партії большевиків всі відчули, що приїхав справжній провідник робітників, провідник, котрий не кине зброї, не задовольниться націвзаходами, котрий непереможно піде до повної перемоги працюючих. Нові широкі задачі відкрила присутнім ся промова, в котрій перше дано гасло: „вся власть Радам“.

Несамовите виття й сичання почалися в лавах буржуїв та угодовців, котрі були тоді в більшості.

Угодовці (меньшевики і есери) змагалися тоді переконати нарід, що нічого поважного в міркуваннях Леніна нема, що революція не може привести до перемоги над буржуазією. Одним словом, що приїхав нічого не розуміючий в життю чоловік, і слова його про владу Рад — „балаканина божевільного“.

Тепер життя показало, по чийм боці була правда.

А буржуазні часописи? Вони вірно відчували, що мають до діла з найнепримирливішим, найпослідовнішим своїм ворогом. Яко вихор завертілася навколо Леніна найбезсоромніша, найвідкритіша клевета. Іншої зброї у них не було. Обвинувачення в підкупності, в запродавності німцям і т. д. і т. п. Чого тільки не вигадувалося, яких помиїв не лили на голову Володимира Ілліча! І се робили ті, хто тепер відкрито й явно мріє про допомогу німців проти революції.

Читач пам'ятає, що тодішні правителі, меньшевики і есери, на вимогу буржуазії стали хопати і саджати до в'язниць всіх видатних провідників робітничої кляси большевиків — Троцького, Луначарського, Каменева, і багатьох інших. Вони видали були приказ арештувати і ненависного для буржуазії Леніна.

Але передові петроградські робітники взяли на себе охорону свого провідника, і схопити Леніна Керенському не вдалося, як ні старалася його контр-розвідка. А Ленін був тут, поруч, і кожний крок революційного пролетаріату обговорювалося разом з ним.

Вибух жовтневої революції 1917 р. здмухнув владу буржуазії й її прислужників. У влади стали пролетаріат та його вірна союзниця сільська біднота. І коли зайшла розмова про склад членів робітничо-селянського уряду, то перше ім'я, користаюче з загального довіря, було ім'я освідченого, непахитного борця Володимира Ілліча Ульянова-Леніна. Саме життя ствердило вірність його поглядів. Загнаного, засланоного тудяка-революціонера життя поставило на найпочесніше і найтяжче місце — голови робітничо-селянського уряду за нечувано тяжких обставин. Такова доля сього чоловіка.

Він завжди непохитно простував до поставленої мети, не звертаючи уваги на те, що про нього говорять вороги. Його задовольняла свідомість, що правда по його боці.

Ворогів у нього багато. Але так же само глибоко, як ненавидить його буржуазія, його цинять і люблять робітники і селяне, вся та біднота, для визволення котрої зпід гніту капіталу він віддавав і віддає всі сили.

Вороги пролетарської революції, борячися проти неї всіма засобами, спустили проти неї білий і чорний терор і передовсім змагаються вбити найвидатнішого провідника теперішньої світової революції. 30-го серпня 1918 їм вдалося тяжко ранили в руку і в груди Леніна. Але він переніс операцію і далі веде свою працю. 17-го марта 1919 р. знов зроблено спробу застрілити Леніна. Подібних спроб було чимало.

В марті сього року в Москві відбувся установчий зїзд третьої, революційної пролетарської інтернаціоналі, в працях котрого найдіяльнішу участь приймав предсідатель його Ульянов-Ленін.

Один з учасників цього зїзду оповідає в 31 ч. віденського „Průkopníka Svobody“ про свої вражіння зі зїзду і між иншим пише ось що: „Встає Ленін і вітає присутніх. Кожне його слово певне, пересвідчене, переконуюче. Думки плинуть в бездоганній стилістично й логічно формі з багатого джерела його мабуть невичерпного духу. Говорить спокійно, підкреслює визначні місця свого викладу піднесенем голосом і відповідними жестами правої руки. Він промовляє плавно й безвадно майже на всіх європейських мовах, а почасти володіє й деякими східними язиками. Нікому нічого не накидає; чого він хоче, того по його викладі мимохіть мусить бажати кожний. Доки зробиць вивід і висловить виразно свої певні твердження, він так докладно розбере всі думки за і проти, що всі, хто стежить за ним, мусять прийти до того ж виводу ще ранше, ніж він його висловив. Стільки захоплюючої і пересвідчуючої сили в сім великім філософій світової соціальної революції. Він ніколи не поспішає з гадками, кожне слово його зі стали. Перед тим, як висловити свій вивід, він розщипить кожний предмет своєї аналізи, розбере його просто по елементам, ніщо не зостанеться тайним чи скритим, і в такім стані виложить його перед вашими очима, усміхнеться в свідомости своєї побіди над усіма вашими ваганнями й сумнівами, а ви самі яко логічне закінчення, яко вислід його аналізи мусите висловити те, що він міг би вам сказати без усякого розбору, не переконавши вас одначе, вже наперед. Але ж він зацікавлений в тім, аби понад усякі сумніви пересвідчити вас, що так дійсно є, як він вам доказав, і що инакше і бути не може. Се — Ленін, людина благородного серця, великого духа, цілим своїм еством і життям віддана ідеї визволення пролетаріату з політичного й господарчого ярма злочинного капиталізму, ідеї, в побіду котрої вірить надлюською вірою».

Українському читачеві цікаво довідатися, як же сей найвидатніший діяч III-ьої інтернаціоналі дивиться на національне питання взагалі і на українське зокрема. Ленін одним з перших поміж російськими соціалістами, відкрито признав український нарід окремим народом і право за українським пролетаріатом і селянством на утворення самостійної держави, передбачаючи, що по утворенню її українські соціалісти в інтересах цілосвітової революції висловляться за координацію сил пролетарсько-селянських національних держав та за їх світову федерацію. Живим словом, чесним пером, революційним ділом він помагав здійсненню найблизшого ідеалу українських пролетарів, утворенню української соціалістичної радянської республіки. Хто уважно перечитав в сій книзі про „організацію національної єдності“ (ст. 43 — 46) і „критику начерку ерфуртської програми“ (ст. 61 — 63), той може вже уявити, як відноситься до українського питання Ленін. На жаль книжка лишилася незакінченою і висліди досвіду російських революцій 1905 і 1917 років Леніну“ довелося писати вже инде і не тільки чорнилом, а навіть своєю власною кровю. І тут в боротьбі українського пролетаріату й селянства з кадетами, есерами й меньшевиками, що збиралися судити українців за проголошення федерації, Ленін став по стороні працюючих мас України, поміг їм здобути само-

стійну Українську Соціалістичну Радянську Республіку і помагає боронити її проти Васильків, Томашівських, Петлюр та Петрушевичів і всіх їх румунських, польських, московських і щироукраїнських прихильників капіталістичного ладу з його хазайською демократією, а то й новогетьманства. І разом з українськими працюючими масами він далі бється за здійснення ідеалу цілосвітньої комуністичної вселюдської суспільності, федеративної і своєї соціалістичної республіки!

Як ж відноситься протиреволюційний петлюрівськи-український табір до Леніна? Тут повторюється — на жаль іноді й збитими з пантелику робітниками — всі безглузді брехні ворогів комунізму, ніби-то Ленін вороже чи байдуже ставиться до національно-українських вимог і т. д. аж до тверджень, що Ленін німецький наймит і жид. А для пояснення глибини своєї ненависти проголосується, ніби „ціла Україна“ воліє краще гетьмана Скоропадського, Короля Румунського, Миколи II, ніж Леніна. Та то люде чорні або темні. А інші? А опозиція?

У. с. д. і „також-комуніст“ В. Левинський в своїй брошурі „Народність і Держава“ закидає основникам комунізму, „що вони замовчують національне питання“. «Маркс і Енгельс — пише він — ніде просто не кажуть, яким шляхом йде людськість до соціалізму, чи через історично дані державні рами, себто через існуючі держави, чи через нові, відповідаючі національному принципі. Цікаво теж, що Ленін, який так багато набалакався про „самовизначення народів аж до відділення“, в книжці своїй п. з. „Держава і Рев'юція“, в якій у перше звидить думки Маркса і Енгельса про державу в одну заокруглену цілість, це питання теж замовчує, хоч повинен про його докладно говорити».

Ленін не дописав, за те се зробив Манчіні 1851 р.: „Кожний народ має розпоряджатись у своїй хаті“, поучає В. Левинський. „Бо частина скапіталізована і надвартости, видушеної з поневоленого народу, усім апаратом насильства, яку рзпряджає держава, яка (надвартість) золотими потоками спливає в банки буржуазії пануючого народу, повертається теж в кишені великої частини робітників цього ж народу в виді висшої заробітної платні. І цей факт майже непомітно опановує їх політичну психіку. Цим треба пояснити, ... чому польські робітники так завзято виступали проти поділу Галичини; чому вкінці м. сковські робітники завсігди (?) в словах (?) і на ділі (?) боронили цілість і неподільність Росії нарівні з найбільш реакційними її елементами, чому вони люто виступали і виступають проти самої думки про відділення України від Росії“ ...

Так пишуть українські правдолюби з II-ої, золотої інтернаціоналі. Не диво, що Петлюра і у. ендеки поширюють подібні писання, бо ж така „боротьба... за національну і пролетарську державу“ найкраще утворює єдиний національний протиреволюційний фронт і правдує старе ендецьке гасло: „Україна для українців“ і нові погроми.

А Ленін зробив колишню Росію на національні пролетарсько-селянські радянські держави і голосно кличе: „Пролетарі усіх країн, єднайтесь!“

Відень, другі роковини жовтневої революції.

П. Д.

Зміст.

	Стор.
Передмова	3
Розділ I. Клясова суспільність і держава	5
1. Держава яко продукт непримирности клясових прогилежностей	5
2. Окремі відділи озброених людей, в'язниці й б'їйного	8
3. Держава яко знаряддя для визиску поневоленн'я мас	11
4. Відмирання держави й насильна революція *)	14
Розділ II. Держава і революція. Досвід 1848 — 1851 років	21
1. На вступодні революції	21
2. Вислід революції	24
Розділ III. Держава і Революція. Досвід Паризької Коммуни 1871 року. Дослідження Маркса	30
1. В чім був героїзм спроби комунарів?	30
2. Чим треба замінити зруйновану державну машинерію?	34
3. Усунення парламентаризму	38
4. Організація національної єдности	43
5. Усунення паразита, держави	46
Розділ IV. Продовження. Додаткові пояснення Енгельса	49
1. До квартирного питання*	49
2. Полеміка проти анархистів	51
3. Лист Бебелеві	55
4. Критика начерку Ерфуртської програми	58
5. Передмова з 1891 року до Марксової книжки "Горожанська війна у Франції"	64
6. Енгельс про подолання демократії	69
Розділ V. Господарчі основи для відмирання держави	72
1. Постановка питання у Маркса	72
2. Перехід від капіталізму до комунізму	74
3. Перша фаза комуністичної суспільности	79
4. Вища фаза комуністичної суспільности	82
Розділ VI. Уплющення марксизму оппортуністами	90
1. Полеміка Плеханова проти анархистів	90
2. Полеміка Кауцького проти оппортуністів	91
3. Полеміка між Кауцьким і Паннекуком	98
Посліслово	107
Від перекладчика	108

*) Проситьс'я читачів вписати заголовок сього підрозділу на 14-ій сторінці між двох і третім часткам.

3 0112 043173480